

АМОН ВОҲИДОВ, АМИНА ШАРОФИДДИНОВА

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони
синфи 7-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

*Вазорати таълими халқи Ҷумҳурии Ўзбекистон
тасдиқ намудааст*

Н а ш р и ч о р у м

ТОШКАНД
САРТАҲРИРИЯТИ ШИРКАТИ
САҲҲОМИИ ТАБЪУ
НАШРИ «SHARQ»
2017

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Забони тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои хеле қадимӣ, зебо ва пурғановат аст.

Шакли ҳатгӣ ва адабии забони тоҷикӣ хеле бармаҳал – дар асрҳои IX–X ба майдон омада буд. Онро забони форсӣ ё форсии дарӣ меномиданд. Бо ин забон бисёр асарҳои оламшумули бадеию илмӣ офарида шудаанд. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (858–941) дар қолаби назм забони адабии тоҷикро ривоч дод. Дар шеърҳои ӯ, ки ҳангоми зиндагиаш берун аз Осиёи Марказӣ, Хуросон ва Эрон паҳн шуда буданд, шаҳомат ва қудрати бепоёни забони тоҷикӣ падида омадааст. Ӯ худ ин маъниро таъкид намуда, бо ифтихор гуфта буд: «Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бишнуфт».

«Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавӣ (934–1020) дар ҳаҷми 60 ҳазор байт, панҷгонаи Низомии Ганҷавӣ (1141–1203), ки бо номи «Ҳамса» шуҳрат дорад, бо забони тоҷикӣ иншо шудаанд.

Офаридаҳои безаволи Умари Хайём, Носири Хусрав, Ҷалололидини Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Сайиди Насафӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ ва дигар суҳанварони забардаст ба забони шеваи тоҷикӣ арзи ҳастӣ кардаанд.

Ҳанӯз дар асри X ба забони форсӣ-тоҷикӣ бисёр асарҳои илмӣ таълиф ва тарҷума гардиданд. Минбаъд низ ба забони тоҷикӣ садҳо асарҳои илмӣ таълиф шуданд. Як қатор адибони машҳур, мисли Масъуди Саъди Салмон, Хусрави Деҳлавӣ, Зебуннисо, Мирзо Абдулқодири Бедил ва чанде дигар, ки парвардаи хок ва обу ҳавои Ҳиндустон ба ҳисоб мераванд, ба забони тоҷикӣ асарҳои хеле олӣ ва дилчасп офаридаанд. Алломаи асри XX Муҳаммад Иқбол низ аз ин забон бо камоли заковат ва ҳунармандӣ истифода бурдааст.

Алишер Навоӣ ҳам як қатор шеърҳои худро бо таҳаллу-
си Фои бо забони тоҷикӣ иншо карда буд.

Забони тоҷикӣ дорои калимаю ибораҳои сершумор ва
қоидаҳои басо мустаҳками грамматикист. Он хеле зебо,
шево ва гӯшнавоз аст. Чунончи, фақат барои ифодаи маъ-
ноӣ «зӯр» дар он чунин калимаҳои ҳаммаъно истифода
мешаванд: нотарс, часур, далер, диловар, шучоъ, қаҳрамон,
пахлавон ва ғайра.

Чунин сифатҳои оличаноби забони тоҷикӣ боиси он
гардид, ки миёни халқҳои дигар густариш ёфта, сазовори
эҳтирому ситоиши суҳансароёни ҷаҳон гардад.

Масалан, Алишер Навоӣ забони форсиро ба лаълу дур
нисбат дода гуфта буд:

Маънии ширину рангинам ба туркӣ беҳад аст,
Форсӣ ҳам лаълу дурҳои самин, гар бингарӣ...

Муҳаммад Иқбол низ забонҳои ҳиндӣ ва форсӣ-
тоҷикиро барои худ азиз ва муқаррам шуморида ин тавр
гуфта буд:

Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Забони мо соли 1928 расман номи «забони тоҷикӣ»-ро
гирифт, то ин вақт «форсӣ» ё «форсии дарӣ» номида мешуд.

Донишомӯзони азиз! Шумо ба қадри ин ҳазинаи
гаронбаҳо расед, қоидаҳои онро ҳарчи хубтар аз худ намо-
ед, зеро вай қуфлуқушои ҳазинаи тамоми донишҷост.

§ 1. Такрор ва чамъбасти дарсҳои синфи VI

Машқи 1. Байтҳои зеринро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар онҳо кадом сифатҳои забон баён шудаанд.

Замона гуфт маро: хашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Забоне, ки андар сараш мағз¹ нест,
Агар дур биборад², ҳамон нағз нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Садафвор бояд забон даркашидан,
Ки вақте ки хочат бувад, дур чаконӣ.

Саъдии Шерозӣ

Хусраво, гар ангубин³ мехоҳӣ аз шаккарлабон,
Аввал андар ком ширин кун забони хешро.

Хусрави Деҳлавӣ

Порсӣ гӯ, гарчи тозӣ⁴ хуштар аст,
Ишкро худ сад забони дигар аст.

Ҷалолиддини Румӣ

Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфу⁵ табъи сухан гуфтани дарӣ донад.

Ҳофизи Шерозӣ

Машқи 2. Байтҳои зеринро ифоданок хонед ва сифатҳои онро муайян намоед.

Сухан сардафтари девони ишқ аст,
Сухан ганчинаи султони ишқ аст.
Зи дил файзе, ки чӯй, чуз баён нест,
Забони теғ чун теғи забон нест.
Сухан зоҳир кунад сӯзи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрӯзад чаҳонро...
Ки гар дар сафҳаи одам набудӣ
Нишон аз одаму олам набудӣ...

Сухан ваҳй аст, мо арши баринем,
Сухан сеҳр аст, мо сеҳрофаринем.
Чӣ чойи сеҳру эъҷози Масеҳ аст,
Ҳаёти мо зи гуфтори фасеҳ аст.
Ба як дам оламеро зинда созем,
В-аз он пас то абад поянда созем.
Касе худ бесухан чун зинда монад,
Дар иқлими бақо поянда монад.

Низомии Ганҷавӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Мағз** – ақл, хуш
2. **Дур боридан** – сухани некӯ гуфтан
3. **Анғубин** – асал, шахд
4. **Тозӣ** – арабӣ
5. **Лутф** – балоғат, назокат
6. **Килк** – найқалам, қалам
7. **Ваҳй** – паём ва илҳоме, ки Худо ба пайғамбарон мефиристодааст.
8. **Эъҷози Масеҳ** – мӯъҷизаи Исо, ки бо дами нафас мурдаро зинда мекардааст.
9. **Арши барин** – осмони баланд

Савол ва супоришҳо:

1. Бо истифодаи луғатҳои болоӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.
2. Байтҳои болоиро аз ёд кунед.

Машқи 3. Матнро хонед ва соҳти сифатҳоро муайян намоед.

Заҳр марговар аст ё ғаму андӯх?

Ин саволро рӯзе як марди ҷоҳилу золим ба Лукмони Ҳаким дода, ба ҷавобаш интизор шуд:

Лукмони Ҳаким:

– Ғаму нигаронӣ аз заҳр қотилтаранд. Агар ба ҷавоби ман бовар накунад, барои исботаш шумо чӣ гуна пешниҳод доред?

Золим:

– Биёед, шарти зеринро ба миён гузорем: Ман ба шумо захри қотил медиҳам, шумо метавонед ғамангезтарин суханхоро ба ман гӯед, мебинем, кӣ зинда мемонад?

Лукмон:

– Агар намуреду шартро бибуред, метавонед сари маро дар байни мардум аз танам чудо намоед...

Ҳикояҳо доир ба Лукмони Ҳаким

Савол ва супоришҳо:

1. Шумо дар бораи ин ҳикоят чӣ хулоса доред?
2. «Ғамгин шудан» ва ё «заҳр хӯрдан» кадоме аз инҳо барои инсон марговар будааст?
3. Байни Лукмони Ҳаким ва золим чӣ гуфтугузоре рух дод?
4. Таъсири забонро имрӯз ҳам шумо дар зиндагӣ мушоҳида мекунед?

Машқи 4. Ҳикоятро ифоданок хонед ва гӯед, ки аз мутолиаи он ба чӣ хулоса омадед. Фоидаву зарари забонро чӣ тавр мефаҳмед?

Лукмони Ҳаким сиёҳчарда¹ буд. Касе ӯро ба бандагӣ гирифт ва муддате хидмат² мефармуд ва аз вай осори илм ва ҳикмат³ мушоҳида менамуд. Рӯзе хоҷа ба расми имтиҳон⁴ вайро гуфт:

– Гӯсфанде бикӯш ва беҳтарин аъзои ӯро ба назди ман ор. Лукмон гӯсфандро бикӯшт ва дилу забонаш пеши хоҷа овард. Рӯзи дигар гуфт:

– Гӯсфанде бикӯш ва бадтарин аъзояшро биёвар.

Лукмон гӯсфанди дигар бикӯшт ва боз дилу забонаш овард. Хоҷа гуфт:

– Ин чӣ гуна аст?

Гуфт:

– Ҳеч чиз беҳ аз дилу забон нест, агар пок бошад ва ҳеч чиз бадтар аз он нест, агар нопок бошад.

аз «Латиф-ут-тавоиф»

Шарҳи луғатҳо:

1. Сиёҳчарда – сиёҳпӯст; гандумгун
2. Расми имтиҳон – тариқи имтиҳон

Машки 5. Порчай зеринро хонда маънидод кунед.

Мактаб сабаби виқору ҳилм аст,
Бозорчай диёри илм аст.
Аз мактабу васфи ӯ чӣ пурсӣ,
К-он чо фалак асту лавҳу курсӣ.
Эй тифл, зи илм баҳра бардор,
К-аз лавҳу қалам шавӣ хабардор.
Тифле, ки қалам гирифт дар даст,
Дасти ҳамаро ба чӯби тар баст.
В-он кас, ки ба лавҳу хат напардохт,
Ҳаргиз сияҳ аз сафед нашнохт...

Бадриддини Ҳилолӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Шоир ба кӣ муроҷиат кардааст?
2. Дар бораи мактаб иншо нависед ва аз шеърҳои медонистагиатон истифода баред.
3. Шеърро аз ёд кунед.

Машки 6. Матнро хонед, калимаҳои шевагии таркиби онро нишон диҳед. Чаро баъзе калимаҳо нисбати адабиашон ба шакли вайрон истифода шудаанд?

САЗОИ НЕКӢ ВА БАДӢ

Дар як лави ов¹ самбақае² мегашт. Кадуме ай³ сахро гиряву нола карда омад пеши самбақа:

– Тақсири кемадор, падару модару акаву додари ма ай у рӯи⁴ дайро⁵ мондан, мара бигзарон, – гуфт ба самбақа.

И мега⁶, ки:

– Не, намегзаронумут.

Кадум чунон мегиря, ки ай чимои у хун сар мекна, ки «бигзаронум».

Цигари самбақа ба аҳволи кадум месуза. Бад мега, ки:

– Хай, биё, дар пуштум сувор ша, ай ов мигзаронумут...

Шарҳи луғатҳо:

1. Самбақа – сангпушт
2. Лави ов – лаби об
3. Ай – аз

4. У рӯйи – он тарафи

5. Дайро – дарё

6. И мега – ин мегӯяд

7. Мегирия – мегирияд

Аксари калимаҳои забонро ҳама мефаҳманд ва дар нутқашон истифода мекунанд. Калимаҳои забони адабӣ характери умумихалқӣ доранд, яъне ҳамаи тоҷикзабонон онро истифода менамоянд.

Вале дар забон калимаҳои низ ҳастанд, ки онҳоро дар ҳама ҷо намефаҳманд ва истеъмом ҳам намекунанд: беҳӣ, зардак (сабзӣ), партов шудан (монда шудан), қилиқ, бийи, қитти (рафтор, модар, камтар) дар шеваи Самарқанд. Ин гуна калимаҳоро шевагӣ мегӯянд.

Калимаҳои шевагӣ махсуси ин ё он маҳал буда, баърои бошандагони маҳалли дигар номафҳуманд. Бештари калимаҳои шевагӣ шакли адабӣ ҳам доранд, ки онро ҳама мефаҳманд. Аз ин рӯ, ҳамеша ба забони адабӣ гуфтугӯ кардан лозим меояд.

Калимаҳои шевагӣ дар луғатҳои махсуси ба шева бахшидашуда шарҳ меёбанд.

Машқи 7. Матро бодикқат хонед ва гӯед, ки мақсади асосии он аз чӣ иборат аст? Оё пай бурдед, ки калимаҳои шевагиро дар кучо истифода мекунанд.

Ман дар хусуси таъсири забони мактабӣ ба забони гуфтугӯӣ як ёддошти худро нақл хоҳам кард: моҳи сентябри соли 1936 ман ба яке аз маданитарин шаҳрҳои Тоҷикистон – ба Хучанд рафта будам. Дар он ҷо забони гуфтугӯӣ омма ва саводноқҳои кӯхнаро гӯш додам. Дар он ҷо дар қатори монанди «гусел» луғатҳои адабии классикӣ, «чуред», «қачан меравим? ким омад?» барин луғатҳои хандаовар шундам. Дар он миён маро ба маҷлиси ҷавонҳо даъват карданд. Аксарияти аҳли маҷлис талабаҳои мактабҳои миёна ва муаллимон буданд. Хушбахтона, дидам, ки талабаҳои мактабҳои миёна ва муаллимоне, ки аз мактабҳои ибтидоӣ сар карда дар мактабҳои нав хонда баромадаанд, бо забони адабии софи оммафаҳм гап мезаданд ва ягон ҷумлаи аз қоида берунро қор намефармуданд. Луғатҳои маҳаллии

махдудро ҳам дар гуфтугӯи худ ҳамроҳ намекарданд. Аммо муаллимони кӯҳнасавод ва роҳбарони калонсол бошанд, бо ҳамон «чуред», «қачан», «ким»-ҳо гап мезаданд.

Ана дар ҳамин гуна замон ва шароит шумо, рафиқ Толис, забони вайрони ба мурдан маҳкумшударо дар ҳикояи мазкур («Студентшавандаҳо») «зинда кардан» хостаед...

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Нақле нависед ва дар он шахсонро тасвир кунед, ки аз калимаҳои шевагӣ бемавқеъ истифода мекунанд.
2. Вазифаи хонанда ва нависанда дар вақти навиштану харф задан аз чӣ иборат будааст?
3. Муносибати шумо дар ин хусус чӣ гуна аст?

Машки 8. Матнро хонед. Чӣ гуна хидматҳои дигари устод Айниро медонед? Мухтасар нависед.

Таърихи маданияти халқи тоҷик бисёр бузургворонро медонад. Устод Садриддин Айни яке аз он бузургонест, ки назму насри тоҷикро ба пояи боз ҳам баландтар бардоштааст. Ӯ асосгузори адабиёти навини тоҷик мебошад. Устод Айни барои ташаккули забони адабии ҳозираи тоҷик ҳам хизмати шоистаи таҳсин кардааст. Устод кӯшиш мекард, ки забони адабӣ дастраси ҳамаи халқ бошад, дар он калимаҳои ба омма маълум ҳарчи бештар бо-шанд. Устод на фақат ба интихоби калимаву услуби ҷумла, балки ба тарзи талаффуз низ диққат меод. Ӯ мегуфт: «Дар Бухоро ва Самарқанд «Харбузая буред!» мегӯянд, аммо дар кӯҳистон «харбузара буред!» мегӯянд. Дар Бухоро «чиба», дар Самарқанд «чува» мегӯянд ва монанди инҳо... Агар мо «барои чӣ– аз барои чӣ ё ин ки дар мавриди муносиб «чаро» нависем, ман гумон мекунам, ки омма ба фаҳмиданаш душворӣ намекашад...

«Харбузая – харбузара» ҳар ду шакли вайрони «харбузаро» мебошанд. Агар мо «харбузаро буред!» нависем, ҳеҷ чиз бой намедихем».

Ин танҳо як мисол аст. Устод Айни садҳо калимаву ибораҳо ва таъбирҳои халқиро умумӣ кардааст.

Савол ва супоришҳо:

1. Ба забони адабӣ суҳан кардан чӣ аҳамият дорад?
2. «Дастраси ҳамаи халқ бошад»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Дар маҳалли шумо ба ҷои «чаро?», «барои чӣ?» кадом калимаҳоро истифода мекунад?

Машқи 9. Матро хонда шарҳ диҳед. Гӯед, ки чӣ тавр калимаҳои шевагӣ забонро бой мегардонанд. Ин кор бар уҳдаи кист?

Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба ҳикояи шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиро қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ аст. Ба фаҳми ман, дар кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ бисёр эҳтиёт кардан, аммо чизҳои нағзи онро аз назар нагурезонидан лозим аст. Дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ, монанди «ибӣ»-и бухороӣ ё кали-маҳое ҳастанд, ки қобилияти умумӣ шудан надоранд ва ин гуна калимаҳоро танҳо дар порчаҳои ҳаҷвӣ кор фармудан мумкин аст. Аммо дар забонҳои маҳаллӣ баъзе калимаҳое ҳастанд, ки классиконаанд, бо вучуди дар як маҳал зинда будани он гуна калимаҳо, онҳо ба дараҷае классиконаанд, ки баъзе касони беҳабар онҳоро «забони қадимаи мурда» мепиндоранд ва дар архаизм мебароранд. Чунончи «гусел» дар Хучанд дар байни авоми бесавод кор фармуда мешавад. Аммо бухороӣ дар ҷои ин калима «узод»-ро кор мефармоянд. Вазифаи нависандагон ин гуна калимаҳоро умумӣ кардан аст...

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Таъбири классикона гуфта чиро мегӯянд?
2. Калимаҳои ҷолиби дар маҳалли зиндагиатон буда-ро нависед ва бубинед, ки кадоме аз онҳоро ҳама мефаҳманд.

Машқи 10. Матни зеринро таҳлили синтаксисӣ намоед. Хелҳои ҷумларо аз ҷиҳати мазмун муайян кунед. Суҳан дар бораи кадом ҷиҳати ҳаёти одамон меравад.

– Андешаҳои шояд беасос набошанд, аммо онҳоро ба дела дӯхта намешавад, – гуфт инспектор, – ману ту ҷӯра, лекин... Лекин даъвогару ҷавобгар ҳаст. Вазифа ҳаст, на-

зорати вазифа ҳаст, натиҷаи кор ҳаст. Инро ту бояд ба назар гирӣ.

– Мефаҳмам, вале айби Исфандиёр чӣ? Вай ин хел одам нест.

– Аз кучо медонӣ? Ҳоло ҳамаи хуччатҳо ба фоидаи ӯ нест. Ҳамсояхо баёнот доданд. Як шаб пеш аз ғайб задан Хумор хонаи Исфандиёр рафта будааст, ки мардум дидаанд. Ба вайронии ахлоқаш ҳамкорунаш шаҳодат доданд.

– Киҳо?

– Он тарафаш ба ту дахл надорад.

– Тӯҳмат аст.

– Не, тӯҳмат не, хуччат аст.

– Ман медонам, ки вай одами бад нест.

Ҷӯрӯн Қӯҳзод

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлаҳои содда ва мураккаби дар матн бударо муайян кунед.
2. Чумлаҳои саволиро нишон диҳед.

Машқи 11. Аз калимаҳои зерин ибораҳо соzed:

Хона, беҳтарин, талаба, китоб, хондан, баланд, хуб, кор, бино, шоҳроҳ, дарахт, коса, рафик.

Савол ва супоришҳо:

1. Ибора аз чумла чӣ фарқ дорад?
2. Фарқи чумлаи содда аз мураккаб дар чист?
3. Ду чумлаи содда нависед.

Машқи 12. Матнро нависед ва чумлаҳои мураккабро ба чумлаҳои содда ҷудо кунед.

Бояд чунон ватандӯст шавем, ки Ватан ҳам ҳамеша моро дӯст ва дар ёд дошта бошад. Ин, албатта, фақат дар он вақт мумкин аст, ки мою ту лоиқи боварии Ватан, дастҳои вай шуда хизмат кунем. Ана, ҳозир ҳам, чунон ки Қурбону Нозир гуфтанд, мо дар адои хизмати Ватан ҳастем. Агар ин хизматро дуруст адо накарда, «Ман Ватанро дӯст медорам, ҳамеша дар ёди вай ҳастам» гӯён забондарозӣ кунем, даъвогари хушқу холи мешавем.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супоришҳо:

1. «Ватанро дӯст доштан»-ро чӣ гуна мефаҳмед?
2. Чанд ҷумла нависед, ки онҳо дар васфи Ватан бошанд.

Машқи 13. Хонед. Ба матн сарлавҳа гузоред. Сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумларо муайян кунед.

Бейсбол як навъи бозиҳои варзишӣ мебошад. Он дар Америка ривож ёфтааст. Соли 1999 дар Ўзбекистон низ федератсияи бейсбол таъсис ёфт. Ўзбекистон аъзои федератсияи ҷаҳонии бейсбол аст. Бейсболбозони мо соли 2001 ба майдони умумиҷаҳонӣ баромаданд. Онҳо дар мусобиқае, ки дар шаҳри Чакартаи Индонезия баргузор гардид, иштирок намуданд.

Дар соҳили кӯли Роҳати шаҳри Тошканд шаҳраки бейсболбозон барпо гардидааст.

Савол ва супоришҳо:

1. Боз кадом навъҳои варзишро медонед?
2. Варзишгарони машҳури ҷаҳон ва диёри худро номбар кунед.
3. Бозии дӯстдоштаи шумо кадом аст?
4. Чаро «Варзиш – гавари саломатӣ» мегӯянд?

Машқи 14. «Матнро ба дафтаратон нависед ва вазифаи аломатҳои китобати онро эзоҳ диҳед».

Кӯча камодам ва ором буд. Аммо ҳозир, ки борони майдаи безоркунанда меомад, дар кӯча ҷондоре наменамуд. Сангфарши кӯча, ки онро борон шуста аз чангу ғубор тоза карда буд, вазнин, кӯрғошимвор метофт. Оби лойолуди борон ба ду тарафи кӯча шорида, ба ҷӯйҳо мефуромад. Ҷӯйборҳо аз оби бисёр дамида буданд ва оби лойка сангҳои лаби ҷӯйро лесида бо шарроси ғолибона пеш метохт. Гоҳ-гоҳ шамоли ҳардамхаёли тирамоҳӣ вазида, гӯшвораҳои тиллогини дарахтон – баргҳои зардшударо канда, онҳоро ба ҷӯйҳо мезад ва баргҳо девонавор чархзанон бо суръат ба ким-куҷоҳо шино карда мерафтанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Сабабҳои нукта, вергул, дефис гузоштанро шарҳ диҳед.
2. Калимаи «ҳардамхаёл»-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

Машки 15. Матнро хонед ва аломатҳои китобаташро шарҳ диҳед.

Зокир сатилҳои холиро гирифта ба кӯча баромад, ки аз рӯ ба рӯяш боз ҳамон бачаи ношинос меомад.

– Салом, чӯра! – гуфт Зокир

– Салом! – гуфт бача ва кунҷковона ба чашмони Зокир нигоҳ карда истод.

– Номи ман Зокир. Зокир Нуриддинов.

– Номи ман Нодир, – каме фикр карда илова намуд, – Саломов.

– Ана, шинос шудем. Ман дар синфи 7-ум мехонам.

– Ман дар синфи 6-ум.

Забони тоҷикиро медонӣ?

– Ҳоло не.

– Тамоман намедонӣ?

– Охир, мо ба қарибӣ омадем, дар Андичон зиндагонӣ мекардем.

– Падарамро ба ин ҷо ба кор даъват карданд. Ё таркишгар.

– Ҳохӣ, бо чӯраҳоям шинос мекунам. Танҳо зик мешудагистӣ-а?

– Росташ ҳоло зик шудам.

– Акнун зик намешавӣ. Минбаъд ҳамроҳ бозӣ мекунем.

Мавҷуда Ҳақимова

Савол ва супоришҳо:

1. Байни дефис ва тире чӣ гуна фарқ ҳаст.
2. Таркишгар чӣ маъно дорад?
3. Дар бораи дӯстии ду нафар шахс матни хурде тартиб диҳед.

Машки 16. Матнро нависед ва ба сохти калимаҳо эътибор диҳед.

Тобистони гарми тоқатфарсо гузашту аз пасаш тирамоҳи заррин омад. Пахтазори зумуррадгун ба чамани садбарги сафед табдил ёфт. Пахтачинҳо, ки аксарашон дар тан челаки сафед ва дар сар тӯппии чустӣ доштанд, ҳар бегоҳ қанорҳои пурро аз пахтазор бароварда, ба хирманҷой мерехтанд ва, албатта, саркорро ба ҳалқа гирифта, бо хушҳолӣ мегуфтанд:

– Чунон пахтае шудааст, ки Саркорако, бо чидан адо намешавад, мо ин хел ҳосилро ҳеч ёд надорем.

– Ин пахта не, ин арақи чабини шумо, бародарҳо. Пахтаро ба завод супорида, тухмашро гашта мегирем. Ин пахта киروي меҳнат кардан аст, – мефаҳмонд Саркор.

Шодон Ҳаниф

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаҳои содда, сохта ва мураккаби дар матн мавҷуд бударо ба сутунҳо ҷудо карда нависед.
2. Барои чӣ тухми пахтаро гашта мегиранд?

Машки 17. Матро хонед ва ба тарзи калимасозӣ диққат диҳед. Калимаҳои ишоратшударо бо аломатҳо нишон диҳед.

Ин шаҳри қадима ва машҳури шарқзамин, ки садҳо ҳазор бор Офтобро пешвоз гирифта ва гуселонидааст, рӯзҳои неку бади бисёреро ҳам аз сар гузаронидааст. Ин шаҳри қадима гоҳо мисли гулшан шукуфта, ба олам бӯи хуш ва сафо бахшидааст, мардони номиро парварида, ба оламиён илму адаб омӯхтааст. Ин шаҳри куҳан гоҳо ба боди ҳазони бадбахтӣ дучор гашта, ба тирагӣ фуру ништаста помол шудааст. Ин шаҳр бо вучуди ҳамаи ин намурда, зинда монда, ба ҳолати имрӯзааш расидааст. Ҳоло ин шаҳр аз шуои сурхранги ғуруби Офтоб музайян аст.

Дар он замон ин шаҳро Бухорои Шариф меномиданд...

Н а м у н а: тирагӣ – тира-гӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи деҳа ва шаҳри худ иншо нависед. Калимаҳои сохта ва мураккаби онро нишон диҳед.
2. Садҳо ҳазор бор Офтобро пешвоз гирифта чӣ маъно дорад?
3. Калимаи «музайян»-ро шарҳ диҳед.

Машки 18. Шеърро хонда маънидод кунед. Гӯед, ки мавзӯи асосии он чист?

Сабзаи хоки Ватан аз сунбули¹ бегона бех,
Саъваи боғи Ватан аз булбули бегона бех.
Дашту саҳрои Ватан моро гулистони Ирам,
Як гули хори Ватан аз сад гули бегона бех.

Пораи нон дар Ватан орӣ ба каф бо накди чон,
 Аз ҳазору як кабоби бепули бегона бех,
 Пораи абри Ватан авлотар аз дебои Рум,
 Қатраборонаш зи дарёи мули² бегона бех,
 Тахтаи санги Ватан тахти Сулаймони³ ман аст,
 Ҳанзали⁴ талхи Ватан аз омули⁵ бегона бех...

Собир Зикирзода

Шарҳи луғатҳо:

1. **Сунбул** – гиёҳи пиёзхез, ки гулаш хушбӯӣ аст
2. **Мул** – май, шароб
3. **Тахти Сулаймон** – тахте, ки Сулаймон пайғамбар дар он менишаст ва дар он мерафт
4. **Ҳанзал** – кадуи ёбӯӣ
5. **Омул** – номи дарахтест дар Ҳиндустон, ки аз он доруи чашм тайёр мекунанд

Савол ва супоришҳо:

1. Ба шеър кадом номро мувофиқ медонед?
2. Дар бораи Ватан боз кадом шеърро медонед?
3. Барои чӣ Ватан бо ҳарфи калон навишта шудааст?

Машқи 19. Матнро нависед, калимаҳои дар қавс бударо мувофиқи талаботи мазмуни матн ислоҳ кунед. Гӯед, ки онҳо кадом ҳиссаи нутқанд.

Ба рӯи ситораҳои осмони тирамоҳӣ абрҳо пардаи (хокистаранг) кашида буданд. Ҳаво (бе димоғ) буд.

Абдусамад гоҳ ба гирду атроф ва гоҳе ба осмон нигоҳ карда, аз кӯчаи (бе одам)-и кишлок қадам мезад. Вай ҳатто садо (по мон...)-и худро намешунид. «Агар як ҳафтаи дигар борон наме-борид, хуб мешуд» – аз дил гузаронд ӯ. Аммо табиат ба иродаи худ амал мекунад ва дуруст ҳам мекунад. Набошад, одамон тамоман (бе ҳавсала... бе парво) шуда мемонанд.

Чанд сол пеш аз ҳозира ҳам (мушкил...) буд. Аз рӯи (хабар...)-и охирини бюрои боду (ҳаво санҷ...) пагоҳ ё (пас фардо) борон меборад.

Аминҷон Шукӯҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлае гӯед, ки «бе» аз калимаи **одам** ҷудо навишта шавад.

2. Сабаби чудо ё якчоя навишта шудани «бе»-ро шарҳ диҳед.
3. Ба матн чӣ гуна сарлавҳа мегузored?

Машқи 20. Шеърро хонед, гӯед, ки калимаҳои ишорашуда кадом ҳиссаи нутқанд.

Тирукамон

Дирӯз баъди борон **тирукамон** баромад,
 Байроқи **навбахорон** партавфишон баромад.
 Аз қатраҳои борон дар Офтоби тобон,
 Рухсора тар намуда, абрӯкамон **баромад**.
 Бо рангҳои **дилқаш**, бо чеҳраи **мунаққаш**,
 Хусни Замин дамида фавворасон **баромад**.
 Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште,
 Товуси хушхиروми **Хиндустон** баромад...
 Кардам гумон, ки аз дил савти **ҳазор** манзил
 Чун мавҷҳои сохил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супоришҳо:

1. Дар маҳалли шумо ба чои тирукамон кадом калима-ро истифода мебаранд?
2. Таассуроти худро дар бораи баромадани тирукамон бо 4-5 ҷумла нависед.

Машқи 21. Матро хонед. Сифатҳоро шарҳ диҳед ва аз рӯйи хелҳоишон ба сутунҳо нависед.

Ман дар хонаи Мулло Рӯзӣ бо Мулло Вафо ном шоири Ваҳ-шитахаллус шинос шудам. Ӯ одами тахминан чилупанҷсола, баландқомат, қоқбадани сафедчеҳраи рангканда буда, риши мошубиринчшудааш тор-тор аз ҳам чудо шуда меистад. Ӯ ором ни-шаста наметавонист: ҳамеша гоҳ китфи худ, гоҳ бозуҳои худ, гоҳ сари сина ва миёни худ ва гоҳ зонҳои худро чудоғона-чудоғона чунбонда меистод. Ӯ кам гап мезад ва пеш аз гап сар карданаш дастонашро як чунбонда ва мижгонҳояшро афшонда, ба ҳамсухбати худ ваҳшиёна нигоҳ мекард. Шеърҳояш бисёр, лекин ғамангез,

хеле паст ва иборат аз такрори бемуваффақияти мазмунҳои обшустаи марсияномаҳо¹ буданд. Ҷафтоае як бор ба хучраи Мулло Рӯзӣ меомад ва дар ҳар омаданааш бағали худро аз шеърҳои дар ҳамон ҷафта гуфтааш пур карда оварда, онҳоро аз яксар хондан мегирифт.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои матнро муайян кунед.
2. Симои шахси бароятон шиносро тасвир кунед.

Машқи 22. Порчаи шеъриро ифоданок хонед ва сифатҳоро муайян кунед. Шеърро аз ёд кунед.

Шунидам, ки марде муборакхузур,
Ба наздики шох омад аз роҳи дур.
Ҳақоикшиносе, ҷаҳондидае,
Хунарманде, офоқгардидае.
Бузурге, забоноваре кордон,
Ҳақиме, суҳангӯе бисёрдон.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. Муборакхузур – писандида, бапою кадам
2. Ҳақоикшинос – олим, доно
3. Офоқгардида – ҷаҳонгашта

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳо ба шарҳи кадом калима омадаанд?
2. Аз ҷиҳати сохт сифатҳоро муайян кунед.
3. Байти аввалро ба наср баргардонед.
4. Аз рӯи расми бозии «Кластер» сифатҳои ҳайвонҳои хонагиро баён кунед:

Машқи 23. Порчаи шеъриро ифоданок хонед ва ҳар байти онро маънидод кунед. Байтҳои сифатдорашонро навишта гиред, тарзҳои сохта шудани онҳоро муайян кунед.

Меваи истиқлол

З-он даме, ки роҳи мо шахроҳи Истиқлол шуд,
Баҳри моён қалъаи бахту ҳаёт ишғол шуд.
Хӯрд барҳам бар сари мо зӯрию дӯғу дағо,
Мамлакат обод гашту зиндагӣ хушҳол шуд.
Халқ гардид соҳиби мулку замину боғҳо,
Дар хусуси меҳнати аҷдодиаш ғаъол шуд.
Маҳсулоти корхона аз ҳунар пурбор гашт,
Хирмани деҳқон зи пушти меҳнаташ пурмол шуд.
Дӯстон шодон шуданд аз пешрафти мулки мо,
Аз ҳасадхӯрӣ қади ҳар нотавонбин дол шуд.
Сорбони корвон, ки мебарад моро ба пеш,
Ўзбекистон дар бузургӣ соҳибистиқлол шуд.

Бердӣ Ҳамроев

Шарҳи луғатҳо:

1. Дол – қади ҳамгашта
2. Сарбон – ниғаҳбон, роҳбалад

Машқи 24. Порчаи манзумро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Дар ин порча кадом санъати бадеӣ истифода шудааст?

Лайлӣ чу қамар¹ ба равшанӣ чуст²,
Маҷнун чу қасаб³ баробараш руст⁴.
Лайлӣ ба сухан париваше буд,
Маҷнун ба ҳикоят оташе буд.
Лайлӣ сумани⁵ хазоннадида,
Маҷнун чамани хазонрасида.
Лайлӣ зи бурун паранд⁶ медӯхт,
Маҷнун зи дарун сипанд месӯхт.
Лайлӣ сари зулф шона мекард,
Маҷнун дури ашк дона мекард.

Низомии Ганҷавӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. Қамар – моҳтоб
2. Чуст – чобук, чаққон
3. Қасаб – най
4. Руст – сабзидан
5. Суман – ёсуман, гулест сафеду хушбӯй
6. Паранд – матои абрешимии нафису ҳарир

Савол ва супоришҳо:

1. Сифати феълиро ёбед ва он байтро нависед.
2. Хусусияти сифати феълиро баён намоед.
3. Байти охиринро ба наср баргардонед.

Машқи 25. Матнро хонда, ҳикмати онро номбар кунед.

Панҷ чиз аст, ки ба ҳар кас, ки доданд, зимоми¹ зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд: аввал, сиҳатии бадан; дуом эминӣ; сеюм, вусъати ризқ; чаҳорум, рафиқи шафиқ²; панҷум, фароғат³. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯи вай бар оварданд.

Шарҳи луғатҳо:

1. **Зимом** – инон, лачом
2. **Шафиқ** – меҳрубон, дилсӯз

Савол ва супоришҳо:

1. Мазмуни ҳикматро бо як ҷумла нависед.
2. Шумораҳои матнро ёбед ва аз рӯи хелу сохт муайян кунед.
3. Дар калимаи асбоб дар вақти талаффуз кадом ҳодисаи фонетикӣ дида мешавад?

Машқи 26. Матнро нависед ва адаби полвонҳои сангбардорро як-як номбар кунед.

Агар пурсанд, ки адаби санггирон¹ чанд аст, бигӯй, шаш: аввал, он ки қор ба нияти он кунанд, ки эшонро қуввати тамоми падид ояд ва онро ба муқобили душман сарф кунанд. Дуом он ки дар аввал, ки даст ба санг накардаанд, пирону пешқадамонро ёд кунанд. Сеюм, чун даст ба санг расонанд ҳиммат кунанд. Чаҳорум, аз аҳли маҷлис истимдод² ҳиммат кунанд. Панҷум, чашму забон ва дасту дил аз ношоистҳо пок доранд. Шашум, чун фориф шаванд, такбиру³ салавот⁴ гӯянд.

Шарҳи луғатҳо:

1. **Санггир** – устои сангбардор
2. **Истимдод** – ёрӣ пурсидан, мадад пурсидан
3. **Такбир** – Аллоҳу акбар гуфтан
4. **Салавот** – дуоҳо

Савол ва супоришҳо:

1. Шумораҳои матнро муайян кунед.
2. Пирону пешкадамонро ёд кардан чӣ маъно дорад?

Машқи 27. Чумлаҳои шуморадорро нависед.

Шаҳри Насо, тангкӯчаи назди ҳавлии Фирдавсӣ. Дар пеши дар харе истодааст, ки ба вай ду хӯрчин бор карда шудааст. Аз дар Абӯалӣ ва Ҷузҷонӣ баромаданд, ҳар ду либосҳои тозаю озода пӯшидаанд. Онҳоро худи Фирдавсӣ гусел мекард.

Абӯалӣ бо шавқ мегуфт:

– Ин як моҳе, ки дар манзили шумо гузаронидем, босаодаттарин моҳи зиндагии ман буд!

Онҳо дар пеши дар қарор гирифтанд. Абӯалӣ сар ҳам карда гуфт:

– Ба ман фотиҳа диҳед!

Фирдавсӣ чашмонашро пӯшида, лаҳзае фикр карда ва баъд бузургворона гуфт:

– Дар замони салтанати офатбори Маҳмуд қисмати ту ғарибию сарсонӣ аст. Ту на соҳиби хонаю ҷой шуда метавонӣ, на баҳравар аз осоишу ҳаловат. Саодати аёлу фарзанддорӣ, шунидани хандаи хушбахтонаи кӯдаконат ба ту муяссар нахоҳанд шуд. Ҳақиқат хонаи ту, илму дониш ёри ту, хизмати халқ саодати туст. Дар хотир дор, ки шамшерӣ ҳукмдорон аз маҳв кардани ту очизанд. Ҳазор шамшер бар як дониш зафар ёфта наметавонад, аммо як дониш бар ҳазор шамшер зафар меёбад...

Сотим Улуғзода

Савол ва супоришҳо:

1. Нумеративҳои «– то, дона, адад, чилд, сар, нафар, кулча»-ро истифода бурда чумлаҳо тартиб диҳед.
2. Иншое нависед, ки дар он зиндагии шахсе тасвир ёфта бошад.

Машқи 28. Матнро хонед, шумораи онро муайян кунед ва сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

Пирамарде, ки болиғ бар ҳаштод сол аз синни умраш сипарӣ гардида буд, рӯзе саргарми ғарси ниҳоли гирдуде буд. Анӯшервон, подшоҳи додгари сосонӣ, ки савора аз он сӯй мегузашт, ҳамин ки ўро дар ҳоли анҷоми ин амал дид, инон баркашид ва рӯи сухан ба ў фармуда гуфт:

– Эй пир, бо он ки медонӣ, солиёни дароз мегузарад, то ниҳоли гирду борвар гардад ва аз самари худ туро баҳравар кунад, ин чӣ заҳмати беҳуда ва чӣ ранҷи беҳосил аст, ки бар худ ҳамвор мекуни?

Деҳқони солхӯрда дар ҷавоб арз кард:

– Шоханшоҳо «Дигарон киштанд, мо хӯрдем, мо меко-рем, то дигарон бихӯранд».

Шохро ин суҳан хуш омад ва рӯй ба хазинадори худ кард ва гуфт:

– Яксад ашрафӣ ба вай ато кун!..

Аз «Зарбулмасал ва мақолҳо»

Шарҳи луғатҳо:

1. **Ғарс** – дарахти нав шинонидан
2. **Гирду** – чормағз
3. **Ашрафӣ** – пули тилло
4. **Ато кардан** – бахшидан, тухфа кардан

Савол ва супоришҳо:

1. Барои чӣ подшоҳ аз кори пирамард дар тааҷҷуб монд?
2. Оё шумо он кори пирамардро дар ҳаёти имрӯза низ мушоҳида кардаед?

Машқи 29. Дар асоси сурати зер, нақшаи тахминӣ ва бо иш-тироки калимаҳои додашуда матне тартиб дода, ба он сарлавҳаи дилхоҳ гузоред.

Нақша:

1. Манзараи табиат дар тирамоҳ.
2. Обу ҳаво дар ин фасл.
3. Корҳои тирамоҳӣ.

Мафҳумҳои асосӣ: тирамоҳи заррин; мева ва сабза-вотҳои пухта; ҳосилғундорӣ; баргҳои тиллоранг; ҳазонрезӣ; ҳарорати ҳаво; боди салқин; чангу ғубор; борон; «тиллои сафед»; боигарии асосии кишвар.

Дар ёд дошта бошед:

1. Тирамоҳ, аз рӯи ҳисоби пешиниён, 22 сентябр (аввали моҳи мизон) оғоз шуда, 22 декабр (охири моҳи қавс) ба поён мерасад.

2. Аз пахта маҳсулоти зерин ҳосил мекунанд: лантаи кино, коғаз, пахта, ришта ва газвор, собун, кунҷора,

равғани чархмолӣ, равғани хӯрокӣ, спирт, лак, чарм, брикетҳои сӯзанда, моддаҳои тарканда, линолеум, матоҳои сунӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Шумо низ чунин нақша тартиб дода метавонед?
2. Оиди фасли тирамоҳ бардоштҳои худро гӯед.

Машқи 30. Феълҳои содда ва таркибии матнро ба сутунҳо чудо намуда нависед.

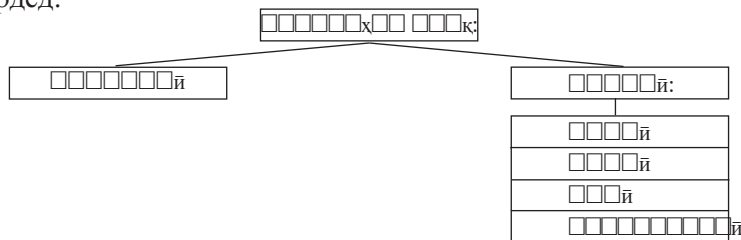
Дар пеши хонаю айвонҳо хавозаҳои озодаю мавзунӣ тоқ қад барафрохтаанд. Гарчи қисми зиёди рӯи ҳавлӣ ва боғча бо полизи сабзавот банд буд, ба назар чунин мерасид, ки сар то сари ҳавлӣ пур аз гулбуттаҳост. Гулҳои серҳосилтари садбарг, бедгул, гулҳои яксолаи рангоранг. Хусусан оташгул ва тоҷи хурӯс дар ҳамин фасли охири тобистон ҳам анбӯҳ-анбӯҳ шукуфта, ба дидағони кас манзараи дилфиреберо чилвагар месохтанд.

Дар хавозаи ангур аксари сарҳои ширабаста аз ҳучуми занбӯру гунчишкон бо халтачаҳои ҳарранга муҳофизат карда шуда буданд. Дар ҳар ҷо-ҳар ҷои хавозаҳо, дар шохпули айвонҳо тӯрҳои бедона ва қафаси кабкҳо овезон буд. Паррандаҳо ҳоло нағмасароӣ намекарданд, фақат гоҳ-гоҳе ба девори қафасҳо минқор зада, ё аз дилтангӣ частухезкунон тапар-тупур садо мебароварданд ва зиндончаҳои худро алвонҷ медоданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

§ 2. Услубҳои нутқ

Машқи 31. Дониши худро ба ёд оварда, оид ба услубҳои нутқ маълумот диҳед. Гӯед, ки фикри хешро бо кадом услуб баён кардед.

Услуги публицисти содда ва нисбатан оммави мебошад. Дар ин услуб матлаб бо ифодаҳои образнок ва ҷумлаҳои содда баён мегардад, гояву афкори ҷамъиятию сиёсӣ тавассути услуги мазкур баён мешавад.

Мақолаҳои рӯзномаю маҷаллаҳо бо ин услуб навишта мешаванд. Дар маҷлису машваратҳо ва ҷамъомадҳо низ аз услуги публицисти истифода менамоянд, зеро оҳанги даъвати сафарбарӣ ба қору меҳнат махсусияти ин услуб аст.

Услуги публицисти бо ҷаҳор хусусияташ аз дигар услубҳо фарқ мекунад:

а) дар рӯзномаю барномаҳо, садою симо ва дар ҷаласа (ҷаласа)-ю гирдиҳамоӣ (ҷамъомад)-ҳо истифода мешавад;

б) баёни ахбор моҳияти ҷамъиятию сиёсӣ дошта, ба омма таъсир мерасонад;

в) аз рӯи мавзӯ рӯзмарра буда, хусусияти ташвиқию таблиғӣ дорад;

г) дорои махсусияти забонӣ аст: дар як матн ҳам воситаҳои бадеӣ ва ҳам гуфтугӯӣ дида мешаванд; ифодаҳои қолабӣ ва калимаҳо такроран истифода мегарданд.

Машқи 32. Матро хонед ва гӯед, ки ба кадом услуб тааллуқ дорад. Тақлидан матне тартиб диҳед.

Сулҳ ва ҷанг – ин ду калимаи кӯтоҳи якҷиҷой тамоман зидди якдигар буда, дар айни замон, ҳар яке аз инҳо як олам маънии зидди ҳамдигарро ифода мекунад.

Сулҳ – ин парвариши кӯдакон, таълиму тарбияи ҷавонон, осоиши пирон, хушбахтии оилагон, ободии ҷаҳон, аввалин шароити пешравии ҷамъият, маданияти илму фарҳанг ва бо ибораи кӯтоҳ, сулҳ ҳаёти хушбахтонаи инсоният аст.

Ҷанг – ин бо ғочии тоқатфарсо маҳв шудани кӯдакон, кушта шудани ҷавонон, бо азобу уқубат ба охир расидани ҳаёти пирон, бадбахтии оилагон, харобӣ ва вайронии ҷаҳон, нест шудани илму маърифат ва бо ибораи кӯтоҳ ҷанг ваҳшонияти гӯшношунида ва бо бадбахтиҳои ҷашмнадида маҳв қардани инсоният аст.

Садриддин Айни

Машқи 33. Порчаро хонед ва ба кадом услуб тааллуқ дошта-ни онро муайян кунед.

РАҚС ДАР ОБ

Баъзе намудҳои варзиш ва санъат то андозае ба ҳам тавбам мебошанд, ки ин ба касе сир нест. Яке аз хелҳои зебои варзиш-шиноварии синхронӣ ҳаракатҳои нозук ва муназзами санъаткоронаро тақозо мекунад. Ба он духтарони синну соли гуногун, ки меҳонанд ҳамеша солиму бардам буда, қомати худро зебо нигоҳ доранд, машғул мешаванд. Шиноварии синхронӣ рақси дилошӯб, гимнастикаи бадеӣ ва шиновариро дар худ таҷассум намудааст. Он чун намуди варзиш дар солҳои бистуми қарни сипаришуда арзи ҳастӣ намуд. Ба солҳои панҷоҳум омада хеле оммавӣ гашт. Дар ҷумҳурии мо бошад, асосан баъди истиқлолият эътибори умуро ба худ кашид, баҳри ривочи он шароит ва имкониятҳои васеъ фароҳам оварда шуд. Бояд гуфт, ки варзишгардухтаронамон дар мусобикаҳои гуногуни дараҷаи ҷаҳонӣ шарафи мамлакатаи моро муносиб Ҳимоя мекунанд.

3. Мамадалиева

Машқи 34. Матро бо диққат хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб мансуб аст.

Ҳайкалтароши номдор Гулсара Раҷабова дар Тошканд барои бачагони пуриқтидор ҳонаи эҷодии «Санвик»-ро ташкил намуд. Он ҷо бачагон дар маҳфилҳои рассомӣ-дизайн, дӯзандагӣ, заргарӣ, кулолгарӣ, қандакорӣ ва навҳои ба ҳамин монанди санъатҳои нафисро меомӯзанд. Ин марказро на танҳо мактаб, балки оилаи ҳақиқӣ номидан мумкин аст, зеро бачагон дар он чун дар ҳонаи худ зиста, эҷод мекунанд. Саҳни ҳавлии марказро тоза мекунанд, ба гулу дарахтони он нигоҳубин мекунанд. Меваҳои широча ба ҳам мебинанд. Дастпарварони ин марказ дар намоишҳои кишварҳои Мексика, Гретсия, Олмон, Фаронса, Ҳиндустон, Русия, Испания ва Миср иштирок намудаанд. Онҳо ояндаи дурахшони моянд.

§ 3. Зарф

Машқи 35. Хонед ва калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба кадом калимаҳо (ҳиссаҳои нутқ) вобаста шудаанд.

Дӯст он бошад, ки айби дӯстро,
Ҳамчу оина рӯ ба рӯ гӯяд.

На ки чун шона бо ҳазор забон,
Аз қафо рафта мӯ ба мӯ гӯяд.

Саъдии Шерозӣ

* * *

Рост чӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Машки 36. Дар мисолҳои поёни калимаи зарф-ро маънидод кунед.

Он коғазхоро дар зарф ниҳодам.

Муҳаммад Авфӣ

Ва зарфи вазир наздик ба зарфи подшоҳ бошад.

Аҳмади Дониш

Савол ва супоришҳо:

1. Мисолҳои дар боло додашуда ба кадом ҷиҳати маънии зарф ишора шудааст?
2. Боз кадом тобиши маъноии калимаи зарфро медонед?

Машки 37. Ҷумлаҳои хонед ва гӯед, ки калимаҳои ишора шуда ба кадом калима тобеъанд ва чиро ифода мекунанд?

1. Устохонаи мактаби мо хеле калон аст. 2. Нурҳои Офтоб ба гирду атроф барқвор паҳн мешуданд (*П. Толис*). 3. Оби дарё дар водӣ оҳистатар меравад. 4. Акнун орзуи калони ман ҳамин буд, ки тезтар забони англисиро ёд гирам. 5. Ба ман чунин менамуд, ки бача хеле оҳиста калон шуда истодааст (*С. Улугзода*). 6. Муаллим хеле боилтифот буданд ва ман, ки аз он қабл ба шахси худ аз касе ин қадар эътибору эътино надида ва ба ин гуна диққату таваҷҷӯҳ одат ҳам накарда будам, худро як андоза носоз ҳис мекардам (*Ф. Муҳаммадиев*).

Он ҳиссаи нутқ, ки замону аломати амал ва аломатро ифода карда, ба саволҳои чӣ тарз? чӣ тавр? кай? чаро? барои чӣ? кучо? чӣ қадар? ҷавоб мешавад, зарф номида мешавад.

Машқи 38. Чумлаҳои зеринро навишта гиред. Ба зери сифатҳо як ва ба зери зарфҳо ду хат кашед.

Чараёни тези об сангҳоро тез ғелонда мебарад. Дар оби ором киштиҳо оромона шино мекунад. Дар гардишгоҳ оби дарё тез меравад. Дар ин роҳ мошинаҳои сабукрав хеле тез мераванд. Вай сонитар ба ман замин доданӣ, ё дар ин ҷо ё дар Саричӯй. Қайқча беовоз аз байни кӯҳҳои яхин обро бурида мерафт (*С. Улугзода*).

Савол ва супоришҳо:

1. Бо калимаи «дарҳол» як чумла созед.
2. Барои чӣ калимаи «тез» ҳам сифат ва ҳам зарф мешавад?

Машқи 39. Чумлаҳоро нависед ва ба ҷои нуқтаҳо аз зарфҳои дохили қавс мувофиқашро гузоред.

Ҳама аз суфачаҳо бархоста, ба гирди дастархон ... нишастанд (*Ф. Муҳаммадиев*).

Абӯалӣ каме фикр карда ... мехонд (*С. Улугзода*).

Мазмуни он фармон ... ба кӯчаҳо паҳн мешуд (*С. Айни*).

Гоҳо дар ягон тангкӯча танбаи аробаю мошинаҳоро дида пас мегардад ва мо ... хеле масофаро тай карда, ба роҳи дигар мебароем (*Ф. Муҳаммадиев*).

(Оҳиста – оҳиста, дузону, ёдакӣ, даҳонакӣ, паснокӣ, зуд).

Машқи 40. Бо зарфҳои зерин чумлаҳо созед.

Порсол, имшаб, фардо, сонитар, минбаъд, ҳамеша, ханӯз, имрӯз.

Н а м у н а: Порсол бародарам синфи 10-умро тамоm кард.

Зарфҳо дар чумла ба вазифаи ҳол шарҳкунандаҳои тарзи амал, замон, макон, миқдору андоза ва сабабу мақсад меоянд. *Зарфҳо аз ҳиссаҳои дигари нутқ бо он фарқ мекунанд:*

- а) бандаки изофӣ қабул намекунад;
- б) дар ифодаи ҷамъ намеоянд;
- в) бандакҳои соҳибӣ ва ё шахсӣ қабул намекунанд;
- г) пешоянду пасоянд надоранд.

Машки 41. Аломати морфологии зарфро муайян кунед.

Вай зудтар ҳаракат кард, ки ба лаби чӯй расад (*П. Толис*). Ҳозир вай ба профессор имтиҳон дода истодааст, камтар сабр кунед (*Ф. Ниёзӣ*). Шомурод пас аз хӯрда шудани палав боз поёнтар нишаст (*С. Айни*). Набиполвон Некқадамро пуштнокӣ ба замин хобонид (*С. Айни*). Банда кӯдақвор шодӣ мекардам (*Ф. Муҳаммадиев*). Пагоҳӣ шаҳрро давр задем (*Ф. Муҳаммадиев*). Вай имрӯз аз дарс барвақт омад.

Савол ва супоришҳо:

1. Бо пасванди «тар» чанд мисол гӯед.
2. Аз ин мисолҳои болоӣ чӣ гуна хулоса баровардед?

Машки 42. Дар ҷумлаҳои зер пешванд ва пасвандҳои зарфсозро ҷудо намуда ба дафтаратон нависед.

Ҷ хунари дигаре ҳам надошт, асосан бо бадали иҷораи хавличааш қашшоқона зиндагӣ мекард (*С. Айни*). Дар даврдаври меҳмонхона бойҳо ва бойбачаҳо бо либосҳои пурқимат ба худ зинат дода мағрурона менишастанд (*С. Айни*). Худамро базӯр нигоҳ доштам (*Р. Ҷалл*). Бешууруна ба девори ҳамсоя наздик шуд ва ба он тараф чашм дӯхт (*Ҳ. Карим*).

Машки 43. Бо истифодаи зарфҳои хомӯшона, мағрурона, босаброна, эҳтиёткорона, далерона, бераҳмона, бедикқатона ҷумлаҳо соzed:

Н а м у н а: Ҷ шохҳои дарахтонро бераҳмона мебурид.

§ 4. Навъҳои зарф

Зарфҳо аз рӯи маъно ба навъҳои зерин: тарзи амал, замон, сабаб, мақсад, миқдор ҷудо мешаванд.

Машки 44. Байтро хонед ва маънояшро шарҳ диҳед.

Меҳри он духтарони зеборӯй
Дар дилаш ҷой кард мӯй ба мӯй.

Низомии Ганҷавӣ

* * *

Шеваҳои чашми ӯро дар назар дорем мо,
Мӯ ба мӯ з-он ҷунбиши миҷгон хабар дорем мо.

Соиб

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаи манзумро ба наср гардонед.
2. Зарфҳоро ёфта навъи онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар вақти ба наср баргардонидан чӣ гуна ҳодисаро пай бурдед?

Зарфи тарзи амал

Зарфи тарзи амал чигунагии ҳолати иҷрои амал (феъл)-ро мефаҳмонад ва ба саволҳои чӣ тавр?, чӣ тарз?, дар кадом ҳолат? ҷавоб мешавад.

Зарфҳои тарзи амал дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд: Абӯалӣ саросема ба ин ҷо расида қарор гирифт. Домулло мижа зада-мижа зада сарашро поин мефурорад (*С. Улугзода*).

Машқи 45. Матнро бодикқат хонед ва зарфҳои онро нишон диҳед.

Ба як марди сарватманд Худо ҳама чизро доду фарзанд надод. Аз байн чанд сол гузашту Худо як писари нозанин дод. Ягона фарзандро пуф-пуфу суф-суф карда калон карданд. Мактабрав шуду ба мактаб бурданд. Бо талабаҳо ҷӯр нашуд. Бачаҳо вайро мазоҳ мекарданд, гапзаниҳояш ҳам духтарона, шишту хезҳояш ҳам. Падарашро ғам гирифт. Пеши ҳақимон, донишмандон, мардони рӯзгордида рафт.

Пурсид:

– Маслиҳат диҳед, чӣ кор кунам, ки писарам ҷавони далер, бардам, часур, нотарс шавад?

Яке маслиҳат дод, ки:

– Шогирди паҳлавон шавад.

Падараш пеши паҳлавони номдор бурд. Писарак ба варзишу гӯштин, тарбияи бадан машғул шуд, каме обутоб ёфт.

Дигаре маслиҳат дод, ки:

– Ҳамроҳатон ба шикор баред, тирандозӣ омӯзад. Писарак шикорчии моҳир ва тиранدوزи хуб шуд.

Сеюмӣ маслиҳат дод, ки:

– Шиноварӣ биёмӯсед.

Писарак дар чанд моҳи машқ шиновари моҳир шуд...

Аз «Ҳафт аллома»

Савол ва супоришҳо:

1. Падар нисбати писари худ чӣ гуна тарбияро пеш гирифт?
2. Аз чӣ сабаб писар хислати аввалаашро дигар кард?

Машқи 46. Бо истифодаи зарфҳои зерин ҷумлаҳо созад.

Оҳиста, оҳистакак, пиёда, аспакӣ, ёдакӣ, даруннокӣ, рӯякӣ, тасодуфан, фавран.

Н а м у н а: Ў мисолро дар тахтаи синф оҳиста менавишт.

Машқи 47. Хонед ва зарфҳои онро муайян кунед.

Телевизиони Тошканд хабар дод, ки пагоҳ ҳаво гарм мешавад. Дирӯз дар кӯчаи Амир Темури шаҳри Самарқанд дӯсти деринаамро дидам.

3-ин сабаб имрӯза кореро ба фардо ӯ намонд,
Ҳосил аз ин зиндагӣ бо вазни санги худ гирифт.

Мирзо Турсунзода

Саҳаргоҳе шудам аз ҷониби гулзор,
Даме, ки шамси ҷаҳонтоб сар зад аз кӯҳсор.

Пайрав Сулаймонӣ

Ман рӯзона барои дарс хондан ва дарс тайёр кардан ҳеҷ вақт намеёфтам (*С. Айни*).

Савол ва супоришҳо:

1. Ба зарфҳои мисолҳои боло чӣ гуна савол мегузored?
2. Зиндагӣ бо вазни санги худ гирифтган чӣ маъно дорад?

Зарфи замон

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалро фаҳмонда, ба саволи кай? ҷавоб мешавад: дирӯз, имрӯз, парер, порсол, ҳанӯз, ҳоло, фардо, шабошаб, алҳол, баъд, пагоҳ, бегоҳ. Зарфҳои замон дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд.

Дирӯз баъди борон тиру камон баромад (*М. Турсунзода*).

Машқи 48. Бо зарфҳои замон ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Дирӯз, дирӯзакак, пешинӣ, саҳарӣ, бегоҳӣ, шабонгоҳ, нис-фирӯзӣ, ҳанӯз, ҳозир, акнун, порсол, сонӣ, барвақт, бевақт, доимо, мудом, ҳамеша, дербоз.

Намуна: Дирӯз бародарам – Салим аз шаҳри Тошканд омад.

Машқи 49. Матро нависед ва зарфҳои онро нишон диҳед.

Ночор то манзили навамон, ки дар доманаи кӯҳ воқеъ гашта буд, хомӯш омадем (*Ф.Муҳаммадиев*). Падари Аҳмад – маҳдум ба ин таклиф ночор розӣ шудааст (*С.Айнӣ*). Саросема шудам ва чӣ гуфтаниро надониста қасдан саволи зеринро додам (*Ҳ.Карим*). Шодӣ мақсади Дилбарро хуб медонист, лекин қасдан шӯҳӣ карда гапро кашол меод (*Ҷ.Иқромӣ*).

Савол ва супоришҳо:

1. Аз мисолҳо зарфҳоро муайян карда ва ба навҳо ҷудо намоед.
2. Гапро кашол додан чӣ маъно дорад?

Зарфи сабаб

Зарфи сабаб сабаби ба амал омадан ё наомадани амалро ифода мекунад ва ба саволҳои чаро?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад: ночор, ноилоҷ, сахван, маҷбуран, беихтиёр, тасодуфан, хоҳ-нохоҳ, беҳуда, хоҳу нохоҳ, хоҳам-нахоҳам.

Зарфи сабаб дар ҷумла ба вазифаи ҳоли сабаб меояд: Нависанда Меҳрдод гуфайли рӯзномае, ки кадоме тасодуфан афтонда буд, аз ҳамаи ин огоҳ гашт.

Машқи 50. Ҷумлаҳоро нависед, ба ҷои нуқтаҳо аз зарфҳои дохили қавс мувофиқашро гузоред.

1. Рафиқонам хостанд, ки чанд шеър хонам, бинобар он маро ба шабнишинӣ бурданд. 2. Ман ҳам либосҳоямро пӯшида аз пасашон ба роҳ даромадам. 3. Он шаб ... бо як дӯсти қадимам, ки аввалин шеърҳои маро мехонд, вохӯрд. 4. Дӯстам гуфт, ки ... ин ҷо омадааст. 5. Ман аз дӯстам пурсидам, ки ин шеър чӣ хел аст? 6. «... овора нашав, – гуфт ӯ».

(беҳуда, сахван, маҷбуран, тасодуфан, ночор, хоҳ-нохоҳ, барқасд)

Машки 51. Порчаи манзумро хонед ва маънидод кунед. Мазмуни онро мухтасар нависед.

Чу хоҳӣ, ки фардо барӣ меҳтарӣ¹,
Макун душмани хештан кехтаре².
Ки чун бигзарад бар ту ин салтанат,
Бигирад ба қаҳр он гадо доманат.
Макун, панча³ аз нотавонон бидор,
Ки гар бифканандат, шавӣ шармсор.
Ки зишт аст дар чашми озодагон,
Бияфтодан аз дасти афтодагон.
Бузургони равшандили некбахт,
Ба фарзонагӣ⁴ тоҷ бурданду тахт.
Ба дунболаи ростон қач марав,
В-агар рост хоҳӣ, зи Саъдӣ шунав.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Меҳтарӣ** – бузургӣ
2. **Кехтар** – хурд, майда
3. **Панча** – чангол; зӯрозмоӣ
4. **Фарзонагӣ** – доноӣ, хирадмандӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаи «хештан» дар назм кадом шаклҳоро дорад?
2. Дар калимаи «дунбола» чӣ гуна ҳодисаи забониро мушоҳида мекунед?

Зарфи миқдору дарача

Зарфи миқдор миқдору андозаи иҷрои аломат ва амалро ифода намуда, ба саволҳои чӣ қадар?, чӣ андоза?, чӣ қадарӣ? ҷавоб мешавад: бисёр, хеле, андак, кам, зиёд, як миқдор, бағоят, чудо, ду-ду, чор-чор, тоқа-тоқа.

Зарфи миқдор дар ҷумла ба вазифаи ҳоли миқдор меояд: Дар баҳор тоқзори дарахтзор бағоят хурраму дилкушо гар-дида буд (*С.Улугзода*). Бо нияти ба шаҳр рафтан кӯшиш мекардам, ки камтар хӯрем ва зиёдтар захира кунем (*С.Улугзода*).

Машки 52. Ҷумлаҳоро хонед ва зарфҳои миқдорро ёфта гӯед, ки ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд.

1. Шағол ва Самак аз овардани дояи чоду бағоят хурраму шодмон шуданд.

2. Мардум ҳам ду-ду, чор-чор аз пасу пеш мерафтанд (С.Айнӣ).

3. Ман кам-кам аз тарчумаи ҳоли Қорӣ-ишкамба хабардор шудам (С.Айнӣ).

4. Дар аввали суҳбат пирамард як қадар амри маъруф фурӯхт (С.Айнӣ).

Машқи 53. Матнро хонед ва хели зарфхоро муайян намоед.

Пухтани нони Самарқандро бо чашми худ дидам. Вале хайхот акнун сухани муаллимон ба гӯшам намедаромад... Зане ба дарун даромада истода буд. Номи Ҳабибаро гуфтам, мешинохтааст. Фурсате нагузашта Ҳабиба баромада омад.

– Салом, Қосимака, – гуфт вай бо даҳони пур аз ханда.

– Ин чоро чӣ хел карда ёфта омадед?

Чехраи кушоди ӯро дида хеле далер шудам...

Болта Ортиқзода

Савол ва супоришот:

1. Сабаби машхур шудани нони Самарқанд дар чист?
2. Дар симои Ҳабиба нависанда киро дар назар дорад?

Машқи 54. Чумлаҳоро хонед, фикратонро доир ба зарфҳои ишорашуда баён намоед.

Ман ҳамаи чӯякҳои картошкаро як-як дида баромадам, баъди андак вақт боз об додан мумкин буд. Бинои мактаби навамон хеле калон аст. Салим камтар нишаста истироҳат карду боз ба кораш рафт. Ман беҳад шод будам. Дар матонат ва суботқорӣ ба худ кам андар кам ҳамто доштанд.

Машқи 55. Бо зарфҳои зерин чумлаҳо тартиб диҳед.

Бисёр, андак, кам, зиёд, як миқдор, бағоят, чудо, тоқатоқа.

Машқи 56. Матнро хонед ва зарфҳои миқдорро ёфта, ба тафсири кадом калимаҳо омадани онҳоро шарҳ диҳед.

Тӯтапошшо дар ҳикоянақлкунӣ умуман бисёр ҳунароманд буд. Як бегоҳӣ, ки ҳанӯз шаб торик нашуда буд, мо-

дарам ба ман ширбиринч дод, ки ба кампир бурда диҳам.

Ошро бурда додам, кампир ба ман гуфт:

– Андак нишин, ман ошро хӯрда косаро медихам, гирифта мебарӣ ва модарат дар қатори дегу табақ инро ҳам шуста мемонад.

Ман нишастам. Дар ҳамин вақт писари Устохоҷа – Икром-хоҷа омад ва дар паҳлӯи ман нишаста аз кампир талаб кард, ки ягон ҳикоя гӯяд. Кампир гуфт:

– Ман имшаб ба ҳикоягӯӣ ҳавсала надорам, худамро бисёр сушт мебинам, аз гушнагӣ хобам набурда истода буд, ошро, ки хӯрдам, мехобам.

Икромхоҷа як дараҷа бачаи дағал буд, хусусан ба кампир хеле ҳазлҳои азобдиҳанда мекард:

– Агар ҳикоя намегуфта бошед, ман шуморо ба ош хӯрдан намемонам, – гуфт ва косаи ошро аз пеши кампир гирифта гурехта дуртар рафта истод.

Кампир маҷбур шуд, ки ягон ҳикоя гӯяд ва ваъда дода ошро аз дасти Икромхоҷа гирифта хӯрд ва ба ҳикоягӯӣ сар кард.

Садриддин Айнӣ

Машки 57. Ҷумлаҳоро хонед, калимаҳое, ки маконро далолат мекунанд, муайян намоед.

Ман дар он ҷо дар рӯи суфа ба болои кат нишаста танбӯр менавохтам (*С.Айнӣ*). Пешхизмат ҷорӯберо ба даст гирифта да-вида аз хона берун баромад (*С.Айнӣ*). Дар онҳо ҳар ҷо – ҳар ҷо одамон дучор меомаданд (*Р. Ҷалил*). Вай аз дур ҳамчун капитани кишти ба назар менамуд (*Ҳ.Карим*). Модар аз тиреза чашм канда поён нигарист (*Ҳ.Карим*). Малоҳат як қад парида дар он ҷо модарашро дид (*Р. Ҷалил*). Мо пеш рафтем, қариб буд, ки ба қалъа наздик шуда, зада ба даруни шаҳр дароём (*Ҷ.Икромӣ*).

Зарфи макон

Зарфи макон ҷой ва макони воқеъ шудани амалу ҳолатро ифода намуда, ба саволи кучо?, дар кучо? ҷавоб мешавад.
--

Машки 58. Ҷумлаҳоро навишта зарфҳои маконро муайян намоед.

1. Вай дар болои дарё ин тараф-он тараф парвоз кардан ги-рифт. 2. Ҳама чо аз одам пур буд. 3. Одамон сар то сари хавлиро пур карданд. 4. Навбатдор яке аз хобидагонро бедор карданӣ шуда, ин сӯ он сӯ чунбонд. 5. Дарахтони арча ҳар чо – ҳар чо соя афканда буданд.

Машқи 59. Ба ҷои нуктаҳо зарфҳои мувофиқи дар қавс бударо гузошта, ҷумларо хонед.

1. Посбон..... қадам мезанад ва оҳангеро зери лаб замзама мекунад.

2 дар таги беи баланди сершоҳу барг як юрт меистод.

3. Аз дашти ҳамворе дида мешуд.

4. Соҳиби хона Асадро аз худаш шинонд.

(ин чо, ин сӯ, он сӯ, болотар, дуртар).

Машқи 60. Зарфҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед: дуртар, поёнтар, он сӯ, ин сӯ, ин чо, он чо, ин тараф, он тараф.

§ 5. Сохти зарфҳо

Машқи 61. Ҷумлаҳоро хонед ва фикратонро дар бораи сохти зарфҳо баён кунед.

Вақти шикори бедона ҳанӯз нарасидааст. Ӯ фақат баъди бо-муваффақият аз санчиш гузаштани мошини ихтироъкардааш озодона нафас кашид. Аз шумо, устои меҳрубон, умрбод хурсандам. Шодӣ бечуну чаро аз ӯҳдаи ин кор мебарояд. Писарак маро мешинохтааст, ки ин қадар ба ман гарм-гарм нигоҳ кард. Як-ду рӯз дар ин чо хоб карда сӯхат шуда рафт. Сабр кунед, ин сӯ он сӯро пурсида кофтуков кунем. Ман он шаб дар он сарҳавз хобида, фардо пагоҳӣ баъд аз таътил ба роҳи худ рафтам.

Савол ва супоришҳо:

1. Тарзи сохта шудани зарфҳоро шарҳ диҳед.
2. Зарфҳо дар мисолҳо ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд?

Машқи 62. Матнро хонед, зарфҳои онро нишон диҳед ва сохти онҳоро гӯед.

Як вақтҳо дар тамоми шаҳри Бухоро касалии вабо паҳн мешавад. Муромурӣ авҷ мегирад. Одамон ҳайрон, чӣ кор карданашонро намедонанд. Баъзеҳо Бухороро тарк карда бо молу ҳолашон ба шаҳрҳои дигар кӯчида мераванд, баъзеҳо ба тақдиршон тан дода «ҳар чӣ шавем, шавем» – гуфта дар хонашон мемонанд.

Подшоҳи Бухоро барои пеши ин касалиро гирифтани хамаи уламою донишмандони мамлакаташро чамъ карда, ба онҳо супориш медиҳад, ки илоҷи, аз ин бало халос кардани мардумро ёбанд. Аммо ҳеч кас дар ин бобат чорае карда наметавонад. Иттифоқо ба подшоҳ хабар медиҳанд, ки дар кадом як кунҷи шаҳр Абӯалӣ гуфтагӣ як табиби чавон ҳасту агар тавонад, илоҷи ин касалиро фақат ӯ ёфта метавонад. Одам монда Абӯалиро ба пеши подшоҳ гирифта меоянд. Подшоҳ Абӯалиро дида аввал назараш намегирад, баъд дилу бедилон мегӯяд:

– Агар дар ҳақиқат табиб бошед, чораи касалиро бинед.

Абӯалӣ «хуб» мегӯяд ва хоҳиш мекунад, ки барои ӯ ҳазориспанди бисёре чамъ карда биёранд. Бо як даҳон гапи подшоҳ хоҳиши Абӯалӣ зуд иҷро мегардад...

Аз «Ҳафт аллома»

Савол ва супоришот:

1. Абӯалӣ аз мардуми Бухоро чӣ хоҳиш кард?
2. Оиди касби табибии Ибн Сино боз чӣҳо медонед?
3. Дар оилаи шумо ҳазориспандро бо кадом мақсад истифода мебаранд?

Зарфҳо аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд:

1. Зарфҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, сода мебошанд: дина, оҳиста, баъд, зуд, боз, сахл, акнун, ҳамеша, ҳанӯз, бисёр, ниҳоят, андак, акнун, тез.

2. Зарфҳое, ки реша ва пасванду пешванд доранд, сохта мебошанд: қасдан, пешакӣ, шервор, пуштнокӣ, хомӯшона, дарҳол, барвақт, ноилоҷ, торафт, бепарвоёна, банохост, баногоҳ.

3. Зарфҳое, ки аз ду реша ва пасванду миёнванд сохта шудаанд, мураккаб мебошанд: якзайл, чорзону, дучанд, гармогарм, шабошаб, пасопас, лаболаб, сарбаландона, дилпурона, шитобкорона, панҷкасӣ, дуқаратӣ, секаса, якбора, оҳиста-оҳиста, ду-ду...

**4. Зарфҳои таркибӣ аз калимаҳои гуногун ташаккул ёфта-
анд:** сол аз сол, сол то сол, худ аз худ, рӯ ба рӯ, як ба як, каму
беш, хоҳу ноҳох, бегапу хавф, бечуну чаро.

Машқи 63. Ҷумлаҳои нависед ва зарфҳои онҳоро ёфта, тар-
зи сохта шуданашонро шарҳ диҳед.

1. Борон нарм-нарм ба рӯяш сила мезад, гили нам варақ-
варақ аз нақши пояш мехест.
2. Дех чун ҳамеша барвақт дар хоб буд.
3. Ниёз қаблан дар чунин ҳоле наафта буд.
4. Кампирок бо ҳавсала номаҳоро як-як таҳ карда дар
сандуқ мемонд.
5. Шаҳрвандон ҳама пасрӯ ҳаракат мекарданд.
6. Модар дарро оҳиста ва бесадо мекушояд, модар чун
фариштаи осмон сабук ва беовоз роҳ мегардад.

Сотим Улуғзода

Дар сохтани зарфҳо пешванд ва пасвандҳои зерин иш-
тирок мекунанд:

бе-: беибо, беамон, бемалол, беихтиёр, беҳад, беандоза,
бениҳоят, беист,...

но-: нохост, ногуфт, ноҳақ, ноилоҷ, ночор,...

ба-: базӯр, баҳузур, бароҳат, батафсил, бағоят, ...

бар-: барвақт, бармаҳал,...

бо-: босуръат, бошитоб, боизтироб, боэҳтиёт,...

дар-: даррав, дарҳол, дартоз,...

то-: торафт,...

-она: мардона, хашмгинона, рӯзона, шабона, шоирона,
саъдиёна, калонворона,...

-ан: зӯран, мачбуран, тамоман, қисман, сахван, фавран,
баъзан, бадохатан, қасдан,...

-нокӣ: рӯйнокӣ, пуштнокӣ,...

-акӣ: даҳанакӣ, аспакӣ,...

-о: ошкоро, иттифоқо, гоҳо, басо,...

-вор: бародарвор, рӯдаквор,...

-ӣ: яктой,...

Бо роҳи мураккабшавии калима (ҳамроҳи гаштани ду
калима) ва таркибҳои низ зарфҳои сохта мешаванд: саросар,
лаболаб, якзайл, тӯда-тӯда, як-як, якпахлӯ, зӯр ба зӯракӣ, рӯз
то рӯз, худ аз худ.

Машки 64. Аз калимаҳои зерин истифода бурда зарфҳои макон созад ва сохти онҳоро муайян кунед.

Берун, дарун, ҳамин ҷо, дур, наздик, ин сӯ, он сӯ, он тараф, ин тараф, ҳама ҷо...

Намуна: Дар ҳама ҷои Республикаи Ўзбекистон маърузаи Президент Ш. Мирзиёевро муҳокима мекунанд.

Машки 65. Ҷумлаҳоро хонед ва фикратонро дар бораи сохти зарфҳои ишорашуда баён кунед.

Вақти шикори бедона ханӯз нарасидааст. Ӯ фақат баъди бомуваффақият аз санчиш гузаштани мошини ихтироъкардааш озодона нафас кашид. Аз шумо, устои меҳрубон, умрбод хурсандам. Шодӣ бечуну чаро аз уҳдаи кор мебарояд. Писарак маро мешинохтааст, ки ин қадар ба ман гарм-гарм нигоҳ кард. Як-ду рӯз дар ин ҷо хоб карда сихат шуда рафт. Сабр кунед, ин сӯ – он сӯро пурсида кофтуков кунем. Ман он шаб дар он сарҳавз хобида, фардо пагоҳонӣ баъд аз таътил ба роҳи худ рафтам.

Машки 66. Ғазалро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Ба зери зарфҳо хат кашед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Мутриби хушнаво, бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо бичӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Бо санаме чу лӯбате хуш бинишин ба хилвате,
Бӯса ситон ба ком аз ӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Бар зи ҳаёт кай хӯрӣ, гар на мудом май хӯрӣ?
Бода бихӯр ба ёди ӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Боди сабо чу бигзарӣ бар сари кӯйи он парӣ,
Қиссаи Ҳофизаш бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав.

Ҳофизи Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сохти калимаҳои дилкушо ва хушнаво-ро муайян карда, бо истифодаи онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.
2. Феълҳои дар ғазал буда кадом замонро ифода мекунанд?

Машки 67. Аз мисолҳои зерин зарфҳои замонро муайян кунед ва сохти онҳоро гӯед.

Аҳволаш рӯз аз рӯз беҳтар мешавад (*Ф. Муҳаммадиев*).
Давлати хӯчаин рӯз то рӯз зиёд мешуд (*С. Айни*). Аз рӯи
гуфтаҳои онҳо муҳаббатам дар ҳаққи Аҳмад–маҳдум рӯз
то рӯз зиёдтар ва афзун мегардад. Ҳар гоҳ мо муттаҳид ва
муттафиқ шавем, ҳаққи худро хоҳем гирифт (*С. Айни*).

Машқи 68. Зарфҳои зеринро нависед, сохти онҳоро фаҳмонда
диҳед.

Дарҳол, бошиддат, бевосита, беихтиёр, дартоз, ночор,
ногаҳон, ноилоҷ, нохост, сахван, қатъият, мардонавор,
аспакӣ, қафонокӣ, ғамгинона, бисёртар, камтар, андактар.

Машқи 69. Ҷумлаҳоро хонед. Чӣ тавр сохта шудани
зарфҳоро шарҳ диҳед.

Олимон ин воқеаро кайҳо пешакӣ гуфта мондаанд
(*А. Деҳотӣ*). Шабона пас аз торик шудани ҳама ҷо ба деҳаи
Испани даромадем (*С. Айни*). Дар асоси барномаи нав дар
машғулиятҳои забони модарӣ бештар муस्ताқилона кор
кардани хонандагон ва ба тарзи проблемавӣ ҳал кардани
масъалаҳои забони модарӣ дар назар дошта шудааст. Дар
дилам сахлақак умед пайдо шуд. Баъд ӯ аз ман охиста ва
боэҳтиёт пурсид (*П. Толис*). Агар кор набошад, бихобед,
ки фардо барвақтар аз хоб хестан лозим аст (*С. Айни*).

Савол ва супоришҳо:

1. Аз матн пешоянд ва пасояндҳои зарфсозро ҷудо кунед.
2. Ба тарзи проблемавӣ ҳал кардани масъалаҳои забони
модариро чӣ гуна мефаҳмед?

Машқи 70. Ба ҷои нуқтаҳо зарфҳои дар қавс бударо гузошта,
ҷумлаҳоро нависед. Аз ҷиҳати маъно ва сохт ин зарфҳоро шарҳ
диҳед.

Ба соҳилҳои Амударё баҳор ... омад. Дашту кӯҳ аз
лолаву бунафша ... рангинтар мешуд. Ҳама ҷо марғуб ва
дилкушо буд. Аз нафаси сабзаҳои зумуррадгун дили кас
... ҳаловат мебуд. ... аз ҳама ҷо овози барраҳои навзод ба
гӯш мерасид (торафт, барвақт, хеле, воқеан).

Машқи 71. Калимаҳои тартиб диҳед, ки дар сохтани онҳо
пешванд ва пасвандҳои зарфсозии зерин иштирок карда бошанд.

бе-; но-; ба-; бар-; бо-; дар-; то-; -она; -ан; -нокӣ; -акӣ;
-о; -вор; -ӣ.

Машки 72. Чумлаҳоро нависед ва ба зери зарфҳо хат кашед. Гӯед, ки онҳо аз такрори кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудаанд.

1. Одамон тӯда-тӯда ва танҳо-танҳо ба ҳар тараф тез-тез ме-рафтанд (*С.Айнӣ*). 2. Мо чизҳои шахсан ба худашон тааллуқдоштаро як-як шумурдем (*С.Улугзода*). 3. Ду нафар бо чӯбдастаҳои дарозашон дарвозаро сахт-сахт мезаданд (*С.Улугзода*). 4. Ёдгор шунидаҳояшро ягон-ягон ба Гулнор нақл кард (*С.Айнӣ*). 5. Ман кам-кам аз тарчимаи ҳоли Қорӣ-ишқамба хабардор шудам (*С.Айнӣ*).

Машки 73. Бо зарфҳои зерин чумлаҳо тартиб дода нависед. Тарзи сохтану имлои онҳоро дар хотир доред.

Оҳиста-оҳиста, ду-ду, саҳифа-саҳифа, рафта-рафта, сахт-сахт.

Машки 74. Чумлаҳоро нависед ва зарфҳои таркибии онҳоро муайян кунед.

1. Пахта деҳқонро рӯз ба рӯз бадавлат мекунад. 2. Шаҳри мо обод мешавад. 3. Салимаҳон чусту чолокона либос медӯзад. 4. Мошини автоматӣ мактубҳоро худаш ба манзилҳо дар як он чудо мекунад. 5. Занон баробари мардон бағоят тез кор мекунанд. 6. Вай худ ба худ сурх мешуд, таб мебаровард. 7. Вай калимаҳоро бо сабру тоқат ҳичо ба ҳичо менавишт.

§ 6. Имлои зарф

Зарфҳое, ки бо пешвандҳои ба-, бар-, бе-, бо-, но-, то- ва зарфҳои мураккаб якҷоя навишта мешаванд: баногоҳ, бакуллӣ, баҳузур, батафсил, барвақт, бардурӯғ, барқасд, бодикқат, бомуваффақият, бемаврид, торафт, дузону, дупахлӯ, дучанд, якзайл, якпахлӯ, чорзону, кинояомез, пасфардо, порсол, умрбод, перорсол, парершаб.

Зарфҳое, ки аз такрори калима сохта шудаанд, бо дефис навишта мешаванд: аҳён-аҳён, доман-доман, даста-даста, гурӯҳ-гурӯҳ, оҳиста-оҳиста.

Зарфҳое, ки аз такрори калима ва пешояндҳо иборатанд, чудо навишта мешаванд: дам ба дам, рӯз то рӯз, сол ба сол, хона ба хона, шаб то шаб ва ғайра.

Зарфҳои мураккабе, ки ба воситаи миёнванди -о- (-ё-) сохта шудаанд, якҷоя навишта мешаванд: дуродур, сарозер, лаболаб, пасопеш, паёпай ва ғайра.

§ 7. Таҳлили морфологии зарф

Нақшаи таҳлил

I. Кадом ҳиссаи нутқ аст? Маълумоти умумӣ.

II. Аломатҳои морфологӣ:

1. Ҳиссаи мустақили нутқ буда, тағйир намеёбад;

2. Бандаки изофӣ, соҳибӣ ва шахсӣ қабул накарда, ба шакли чамъ намеояд;

3. Дараҷаи қиёсӣ дорад;

4. Бо пешоянду пасоянд намеояд.

III. Вазифаи синтаксисӣ: Дар ҷумла ба вазифаи ҳол меояд.

Мисол:

Сухан меронд сарбаста, ниҳон медошт маъниро,

Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё.

Мирзо Турсунзода

Намунаи таҳлил

Сарбаста – зарф буда, тарзи иҷрои амалро мефаҳмонад; тағйир намеёбад ва дараҷа дорад – сарбасттар; он дар ҷумла ба феъл вобаста гашта (сарбаста – чӣ тарз?) ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадааст.

Саволҳои тест:

1. Кадом ҳиссаҳои нутқ, ба саволҳои чӣ тарз?, чӣ тавр?, кай?, чаро?, барои чӣ?, кучо? чӣ қадар? ҷавоб мешавад?

а) феъл; б) ҷонишин; в) шумора; г) сифат; д) зарф.

2. Феълҳое, ки бар шарҳи амали асосии ҷумла меояд, чӣ ном дорад?

а) сифаи феъл; б) феъли ҳол; в) феъл;

г) бандакҳои феълӣ; д) зарф.

3. Зарфҳои содда аз чанд реша иборатанд?

а) 2; б) 3; в) 1; г) 4; д) ҳамаи ҷавобҳо дуруст.

4. Зарфҳое, ки реша ва пасванду пешванд доранд, чӣ гуна зарфанд?

а) сохта; б) сода; в) мураккаб; г) таркибӣ; д) содда ва таркибӣ.

5. Зарфҳои мураккаб аз чанд шаклҳои асосӣ иборат аст?

а) 5; б) 2; в) 3; г) 4; д)

6. Кадом зарф дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меояд?

а) тарзи амал; б) замон; в) миқдору дараҷа;

г) макон; д) сабаб ва мақсад.

§ 8. Хиссаҳои номустиқили нутқ

Машқи 75. Матни зеринро нависед ва ба зери пешоянду пасояндҳо хат кашед.

ҲИКОЯТ

Ҳотамро пурсиданд, ки ҳаргиз аз худ каримтаре¹ дидӣ?

Гуфт: – Бале, рӯзе дар хонаи гуломи یتим фуруд омадам ва даҳ сар гӯсфанд дошт. Филҳол² як гӯсфандро кушту пухт ва пеши ман овард. Ва маро қитъае аз вай хуш омад, бихӯрдам ва гуфтам: Валлоҳ ин бисе хуш буд. Он гулом берун рафт ва як-як гӯсфандро мекушт ва он мавзеъро ме-пухт, пеши ман меовард. Ман аз он огоҳ не...

Гуфтанд, ки: – Вай ҳама гӯсфандони худро кушт.

Вайро маломат кардам, ки: – Чаро чунин кардӣ?

Гуфт: – Субҳоноллоҳ³, туро хуш ояд чизе, ки ман молики он бошам ва дар он бахилӣ кунам? Ин зиштсиратӣ бошад.

Пас Ҳотамро пурсиданд, ки ту дар муқобили он чӣ додӣ?

Гуфт: – Сесад шутури сурхмӯй ва панҷсад гӯсфанд.

Гуфтанд: – Ту каримтар бошӣ.

Гуфт: – Ҳайҳот, вай ҳар чӣ дошт, дод ва ман аз он чӣ доштам, аз бисёр андаке беш надодам.

Шарҳи луғатҳо:

1. **Карим** – босаховат, ҷавонмард
2. **Филҳол** – фавран, ба зудӣ
3. **Субҳоноллоҳ** – мадҳу сано бод ба Худо
4. **Бахилӣ кардан** – мумсикӣ кардан

Савол ва супоришҳо:

1. Фикри шумо дар бораи ин ҳикоят чист?
2. Гулом гӯшти кадом узви гӯсфандро ба Ҳотам пухта овард?!
3. Байти охириро ба наср баргардонед.

Машқи 76. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва пешояндҳои онро гӯед.

Модарам мегуфт доим вақти хоб:
«Хоб кун, албатта, бо пахлуи рост!»

Бар хама коре, ки ният мекунӣ,
 Сар бикун бо қувваи бозуи рост.
 Нонро доим ба дасти рост гир,
 Пуш аввал остини ростро,
 Гар бубандӣ аҳд, дасти рост дех,
 Дасти чап не хайр дорад, не бақо»...
 Баъд фаҳмидам, муроди модарам,
 3-ин насихатхош дигар будааст:
 Бо чунин панду насихатҳо ба ман
 Ростиро тарбият бинмудааст.

Лоиқ Шералӣ

Шарҳи луғат:

Муддао – мақсад

Савол ва супоришот:

1. Мақсади шоир аз «дасти рост» аз чӣ иборат аст?
2. Фикри худро оиди ин шеър баён намоед.
3. «Дасти рост» бо ростқавлӣ чӣ гуна алоқа дорад?

Машқи 77. Матро хонед ва ҳиссаҳои номуствакили онро чудо кунед.

Бузурчмехрро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон (соли 226 мелодӣ аз тарафи Ардашери Бобакон писари Сосон таъсис гардида буд) вайрон гашт ва ту тадбиркори ӯ будӣ ва имрӯз ба раёю тадбир ва хираду дониш туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: – Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандонро харидорӣ накарданд ва кор ба нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар ду хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ, ки кор бо нодону кӯдакон афтод, бидон, ки подшоҳӣ аз хона бихоҳад шуд...

Аз «Низом-ул-мулк»

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳикмати матн дар чист?
2. Калимаи «назир» чӣ маъно дорад?
3. Ҳикоятро дар хотир нигоҳ дорад.

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки дар алоҳидагӣ маъноеро ифода намеkunанд ва ба савол ҷавоб намешаванд. Ба ҳиссаҳои номустақили нутқ пешоянду пасояндҳо, пайвандак, ҳиссаҷаҳо ва нидо дохил мешаванд. Онҳо аз ҳиссаҳои мустақили нутқ бо он фарқ меkunанд, ки ашё, аломат ва шумораи онҳоро ифода намеkunанд ва аъзои ҷумла ҳам намешаванд.

§ 9. Пешояндҳо

Машқи 78. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Қадом калимаҳо сабаби тағйир ёфтани тобиши маъноии ҷумлаҳо шудаанд?

1. Шерзод ба китобхона рафт.
2. Шерзод то китобхона рафт.
3. Шерзод аз китобхона рафт.

Машқи 79. Ҷумлаҳоро нависед ва фарқи маъноии онҳоро гӯед.

1. Аз дур Дилафрӯз мена-
мояд.	1. Аз дур мисли Дилафрӯз мена-
мояд.
2. Соҳиб Назаров мерақсад.	2. Соҳиб бо Назаров мерақсад.
3. Шоҳниёз боодоб аст.	3. Мисли Шоҳниёз боодоб аст.

Пешояндҳо ҳиссаи номустақили нутқ буда, дар ибораю ҷумла муносибатҳои гуногун, яъне, амали ба предмет ниғаронидашударо аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳанд:

а) макон – Абӯабдулло Рӯдакӣ **дар** Панҷрӯд таваллуд шудааст.

б) замон – Рӯдакӣ **дар** ҷавонӣ ба шеърӯ суруд рағбати калон дошт.

в) масофа – овозаи он шоири забардаст **то** Бухоро рафт.

г) мақсад – Рӯдакӣ ба Бухоро **барои** таҳсил рафтааст.

Пешояндҳо бо исм, ҷонишин ва калимаҳои исмшуда омада, муносибатҳои онҳоро бо дигар калимаҳо муайян меkunанд.

Машқи 80. Ба ҷои нуқтаҳо калимаҳои мувофиқ гузошта, матнро ба дафтарадон нависед. Гӯед, ки ин калимаҳо дар нутқ чӣ аҳамият доранд?

Фаридун ... сари моҳи Меҳр тоҷ ... сар ниҳод. Подшоҳ шуд. Халқ ӯ... сарнагункунандаи шоҳи ситамгар ... озод-

кунанда ... салтанати бегонагон медонист. Бинобар ин ... подшоҳиаш хушнуд шуда таҳнияташ кард. ... ёди ғалаба ... истилогарон ... озода шудани кишвар ... ситамгарони ачнабӣ рӯзи тахтнишинии Фаридун – сари моҳи Меҳр рӯзи муборак доништа шуд. Баъд ... он ... сол сари моҳро ... номи Меҳргон чашн мегирифтанд. ... он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд.

Сотим Улугзода

Шарҳи луғатҳо:

1. Ачнабӣ – хоричӣ, бегона.
2. Сарнагун – нобуд, вайрон.

Дар ёд дошта бошед:

Аз рӯи тақвими пешиниён сол ба дувоздаҳ моҳ тақсим гашта, ин моҳҳо номгузори карда шуда буд ва ҳар кадом моҳ дар рӯзҳои муайян чашнҳои худро дошт, ба монанди «Наврӯз» (рӯзи авали Соли Нав), «Озарахш» (рӯзи иди оташ), «Обонгон» (рӯзи таъмири чӯйҳо), «Офаринҷон» (рӯзи ситоиши борон ва аз осмон хостани он), «Меҳргон» (чашни ҳосил) ва ғ.

Машқи 81. Шеърро хонда, пешояндҳои онро муайян кунед.

ТАРОНАИ ИСТИҚЛОЛ

Эй сарзамини чун чаман,
Моро туй Модар-Ватан.
Дар васфи ту гӯям сухан,
Бодо фидоят чону тан!

Ҷон Ёзбекистонам туй,
Аз ростӣ, чонам туй.
Уммеду армонам туй,
Имону вичдонам туй.

Хуш навбахори мо туй,
Сад ифтихоримо туй.
Авчу барори мо туй,
Ҷонон диёри мо туй.

Дар рӯзи истиқлоли ту
Мефаҳрам аз иқболи ту.

Хурсандам аз аҳволи ту,
Боло парам бо боли ту...

Ояндаат рахшон бувад,
Толеи ту тобон бувад.
Ҷо меҳри ту дар ҷон бувад,
Бо ту дилам рахшон бувад.

Бар бахти моён зинда мон,
Хуршедсон тобанда мон.
Дар даҳр ту поянда мон,
Мақдам сӯи оянда мон.

Эй мулки аз ҷон хуштарам,
Доим ҳавоят бар сарам.
Меҳри ту меҳри ховарам,
Идат муборак кишварам!

Салим Кенча

Машки 82. Чумлаҳоро нависед ва пешояндҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Сипаҳро ҳамеронд **бар сони** шер...

Абулқосими Фирдавӣ

2. Ба оташ – дардун **бар мисоли** Самандар

Ба об – андарун **бар мисоли** наҳангон.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

3. Зери хок – андарун-т бояд хуфт.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

4. Мо шоиронем ва ба ғайр аз шоир касеро дар маҷлиси худ роҳ намедихем.

С. Улугзода

Пешояндҳои забони тоҷикӣ аз рӯи сохт ба ду гурӯҳ чудо мешаванд.

1. Пешояндҳои сода:

а) *аслӣ*: аз, ба, дар, бо, барои, бе, то, чуз.

б) *номӣ*: пеши, назди, рӯи, болои, паси, ғайри.

2. Пешояндҳои номии таркибӣ:

а) *изофӣ*: дар болои, аз болои, ба тариқи, ба хусуси...

б) *беизофа*: пеш аз, баъд аз, ғайр аз, ба чуз, оид ба, нисбат ба, ба ғайр аз, то ба.

Пешояндҳои сода ба чузҳо чудо нашуда, бо исму калимаҳои исмшуда омада, тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд.

Машки 83. Бо пешояндҳои *аз, барои, назди, баъд аз, то ба* чумлаҳо тартиб дода, ба дафтаратон нависед.

Машки 84. Шеърро хонед, пешояндҳои онро нишон диҳед.

Эй басо дидам касон шоиртарошӣ кардаанд,
Шеърро нашнохта, баҳсу талоше кардаанд.
Ошно нобуда бо дарди замону зиндагӣ,
З-ошноӣ бо сухан даъвои оше кардаанд.
Ҷои бӯса бар руҳи дӯшизаи шеърӯ сухан
Хомаро аз хомӣ наққоши хароше кардаанд.
Гавҳаре н-ороста бо қомати шеъри Аҷам,
Гавҳари поки варо сарфи маоше кардаанд.

Гар сухан бояд шарар бахшад ба чашми мардумон,
Ин касон бар чашми мардум хокпошӣ кардаанд.

Лоиқ Шералӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Пешояндхоро бо калимаҳои паҳлӯяшон нависед ва гӯед, ки онҳо кадом ҳиссаи нутқанд?
2. Бар чашми мардум хокпошӣ кардан – чӣ маъно дорад?
3. Шеърро аз ёд кунед.

Машқи 85. Ҳикоятро хонед, калимаҳои ишорашуда чӣ вазифадо кардаанд? Кадоме аз онҳо маъно доранд?

Овардаанд, ки дар замони Нӯшервон ду мард ба як мартаба дар маҷлиси ӯ ҳозир шуданд. Яке бо овози баланд ин байт бихонд:

Некӣ куну ҳам ба некӣ андеш,
То некӣ туро расад бар пеш.

Он дигаре ин байтро бихонд:

Ту бад мақуну зи бад бияндеш,
То зуд бадӣ наёядат пеш.

Чун амири одил ин байт бишунид, писанди хотираш афтод, таҳсин карда фармуд, ки то марди аввалро ҳазор динор инъом бидоданд ва марди дуюмро сад дирҳам.

Яке аз бузургон пурсид, ки ё амир, каломи ишон як маънӣ дошт, тафовут аз чӣ роҳ аст?

Амир фармуд, ки дар гуфтан тафовут бисёр аст. Каломи марди аввал ҳама ба лафзи некӣ ва сонӣ ба бадӣ буда, агарчи ҳарду як маънӣ дошт.

Машҳур аст, ки «Ҳарфи бад аз забони бад бошад». Ҳар кӣ некӯтар аст, ҳама ҳарфи некӣ аз забонаш барояд.

Аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳо»

Савол ва супоришҳо:

1. Мақсади асосӣ дар кадом ҷумла баён шудааст?
2. Иншое навишта дар он шахсро тасвир кунед, ки лафзаш хуш аст.
3. Калимаи «бузургон» кадом ҳиссаи нутқ аст?

§ 10. Пешоянди аз

Машки 86. Матнро нависед чӣ нақш доштани, пешоянди «аз» – ро маънидод кунед.

Расми ҷаҳон нест ҷаҳон ёфтан,
Мулк ба инсоф тавон ёфтан.
Ҳар чӣ ба адл аст, чӣ додат диҳад,
В-он чӣ на инсоф¹, ба бодат диҳад...
Мамлакат аз адл шавад пойдор,
Кори ту аз адли ту гирад қарор.

Низомии Ганҷавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Мазмуни шеърро ба наср баргардонед.
2. Калимаи «хирадшодкун»-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.
3. Фикри шумо дар бораи ин қитъа чӣ гуна аст?

Пешоянди «аз» чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. **Мақон** – **Аз Самарқанд** ба Тошканд меравам. Парвиз аз хона баромад.
2. **Аз чӣ сохта шудан** – Ин хона **аз хишти пухта** сохта шудааст.
3. **Ибтидои замон** – Устухонаш гашта саҳт **аз кӯдакӣ** бо шири ту.
4. **Сабаб** – Барфҳо **аз гармӣ** об шуданд. Ман **аз хандаи** ӯ осуда гаштам.
5. **Муқоиса** – **Аз марворид** донаи гандум қиматтар аст.
6. **Сарчашмаи амал** – **Аз дӯст** як ишорат, **аз мо** ба сар давидан.

Машки 87. Ба нақша нигоҳ қарда, ба ҳар як тобиши пешоянди «аз» ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Тобиши мақонӣ			Тобиши предметӣ		
Гузаргоҳи амал	Баромадгоҳи амал	Ибтидои масоҳат	Аз чӣ сохта шудан	Муқоисаи предметҳо	Ибтидои замон
аз пул гузаштан	аз хона баромадан	аз Самарқанд сар шудани роҳ	аз тахта сохта шудани дар	Ҷаъфар аз Парвез қалонтар аст	аз соати ҳашт сар шудани дарс

§11. Пешоянди ба

Машки 88. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса карда фикратонро баён кунед.

1. Раҳмон аз саёҳат баргашт.
Раҳмон ба саёҳат рафт.
2. Шаҳло китобашро аз ман гирифт.
Шаҳло китобашро ба ман дод.
3. Ақл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ фоида?
4. Ба бародарам хат навиштам.

Пешоянди «ба» чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. **Сӯй ва самт** – Бародарам ба деҳаи Боғибаланд рафт. Ба баландӣ баромадем.

2. **Муносибати ашё ба ашёи дигар** – Ҳикояро ба бародарам нақл кардам.

3. **Мақсад ва таъинот** – Ба хондан меравем. Вай ба тулӯи Офтоб мунтазир шуд.

Дар асарҳои бадеӣ пешояндҳои бар, дар ба ҷои ба меоянд: Гар бар сари нафси худ амири, марди (*А. Рӯдакӣ*). Мақола бо забони тоҷикӣ навишта шуда буд.

Машки 89. Даҳ мисол нависед, ки пешоянди аслии ба сӯй ва самтро ифода карда бошад.

На м у н а : Ман фардо ба Тошканд меравам.

Машки 90. Матнро хонед ва мулоҳизаатонро баён кунед. Пешоянди «ба» чӣ гуна тобиши маъноӣ дорад?

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки аблаҳонро ба чӣ адаб бояд кардан?

Гуфт: «Ба навохт доштан андар даруни парда». Гуфтанд: «Бандагонро бо чӣ адаб бояд кард?» Гуфт: «Ба кор фармудан, чандон, ки тоқат доранд». Гуфтанд: «Хасисонро ба чӣ адаб бояд кард?» Гуфт: «Ба хорӣ доштан, то қадри хеш бидонанд.» Гуфтанд: «Озодагонро ба чӣ адаб бояд кард?», Гуфт: «Ба хочат раво кардан».

Ҷам аз ӯ пурсиданд, ки ҷавонмард кист? Гуфт: «Он ки бубахшад ва ёд наоварад». Гуфтанд: «Чаро ки мардумон аз баҳри мол хештан ҳалок кунанд?» Гуфт: «Аз баҳри он ки

пиндоранд, ки хоста¹ беҳтар аз чизҳои дигар аст ва надонанд, ки он чӣ хоста аз баҳри он бояд, беҳтар аз хоста бувад». Ва гуфтанд: «Чизе ҳаст азизат аз ҷон, ки мардумон аз баҳри вай бидиҳанд ва бок надоранд?» Гуфт: «Аз ҷон азизтар се чиз аст: дину кин ва роҳат аз паси саҳтӣ».

Ҷам аз ӯ пурсиданд, ки донишро ва саховатро ва шуҷоатро чӣ орояд? Гуфт: «Донишро ростиву саховатро тозарӯй² ва шуҷоатро авф кардан, чун зафар ёбад».

Муҳаммад Ғаззоли

§ 12. Пешоянди дар

Машқи 91. Зарбулмасалҳоро хонед ва гӯед, ки пешоянди «дар» чӣ вазифа дорад.

1. Дар чӯйи ноканда об намеравад.
2. Дар тобистон ғами зимистонро бояд хӯрд.
3. Тилло дар оташ, одам дар меҳнат маълум мешавад.

Пешоянди дар чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. Макон – Бахтро дар бозор нафрӯшанд.

2. Замон – Падараш дар зимистон ба деҳа рафт.

3. Ба коре машғул будан – Занон «дар» пахтачинӣ машғуланд.

Чӣ дар назм ва чӣ дар наср баъзан ба ҷои пешоянди «дар» «андар» меояд:

Ки андар ҷаҳон суди беранҷ нест.

Касеро, ки коҳил бувад, ганҷ нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Машқи 92. Матнро нависед ва вазифаи пешоянди «дар»-ро бо тобишҳои шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки дар боғе булбуле дар шохи дарахте ошён дошт ва чаману боғ бо овози худ ғарра буд. Чун фасли баҳор рафту хазон даромад, булбул дар боғ омад, на ранги гул диду на бӯи сунбул шамид ва аз бенавоӣ аз наво фуру монд. Булбули гурусна ба дарюза (гадоӣ) пеши мӯр рафту гуфт:

– Чӣ шавад, агар имрӯз каромат кунӣ, ки аз гуруснагӣ мемирам.

Мӯр гуфт:
– Намедонистӣ, ки «ҳар баҳореро хазоне ва ҳар роҳеро
поёне» бошад.

Аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳо»

Савол ва супоришҳо:

1. Аз ин ҳикоят чӣ хулоса баровардед?
2. Магар дар ҷомеа ба булбул монанд одамоне ёфт мешаванд?

Машки 93. Байтҳоро шарҳ дода, тобиши пешоянди «андар»-ро муайян кунед.

Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан бехтар аз гавҳари шохвор.

* * *

Макун бад, ки бинӣ ба фарҷом бад,
Зи бад гардад андар ҷаҳон ном бад.

* * *

Ба кор андар андеша бояд нахуст,
Бад-он то шавад эмину тандуруст.

Абулқосими Фирдавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байтҳоро ба наср баргардонед.
2. Дар байти аввал «аз» чӣ гуна тобиши маъноӣ дорад?

Машки 94. Тобишҳои маъноии пешояндҳоро муайян карда, дар дафтратон нақшаро пур кунед.

Пешоянди дар		Пешоянди ба	
Мисолҳо	Тобиши маъноӣ	Мисолҳо	Тобиши маъноӣ
дар Самарқанд дар хона дар навиштан дар Шахло дар як моҳ		ба Самарқанд ба хона ба навиштан ба Шахло ба муддати як моҳ	

Машки 95. Зарбулмасалҳоро маънидод карда, вазифаи пешоянди «бо»-ро гӯед.

1. Бо асал гуфтан даҳон ширин намешавад.

* * *

2. Бо бадон кам нишин, ки дармонӣ.

* * *

3. Бо дили пок маро чомаи нопок равост,
Бад мор онро, ки дилу дида палид асту палашт¹.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

* * *

4. Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ,
Бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ.

Шарҳи луғат:

Палашт – нопок, олуда

Пешоянди «бо» чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. **Ҳамроҳӣ** – Ман бо падарам омадам.
2. **Воситаи иҷро** – Дастамро бо оби хунук шустам.
3. **Замонӣ** – Бо дидани ин ҳол хандон шуд.

Машқи 96. Зарбулмасалҳоро нависед ва вазифаи пешоянди бо-ро маънидод кунед.

1. Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,
Ҷои гул гул бошу ҷои хор-хор.
2. Бо об задан аз ҳам ҷудо намешавад,
Обу оташ ба ҳам якҷо намешавад.
3. Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд.
4. Бо як гул баҳор намешавад.
5. Марги бошараф беҳ аз зиндагии пурмазаммат.

Савол ва сулоришҳо:

1. Зарбулмасалҳоро шарҳ диҳед.
2. Нақле нависед, ки моҳияти яке аз зарбулмасалҳоро фаро гирифта бошад.
3. Дар мисоли охири «бо» магар пешоянд шуда метавонад?

§ 13. Пешоянди барои

Машқи 97. Шеърро хонед ва мавзӯи онро муайян кунед. Гӯед, ки пешоянди «барои» чӣ вазифа дорад?

Барои ҳурмати мӯйи сафедаш,
 Ки ҳар тораш чу як роҳи сафед аст.
 Барои дил, дили оинавораш,
 Ки аз чашму нигоҳи ӯ падида аст.
 Барои хотири шеъраш, ки онро
 Ба роҳи хеш болу пар намудам.
 Барои шеъри мардумошнояш,
 Ки аз он шеъри худро сар намудам.
 Барои ҳиммати номи баландаш,
 Баландихои чун чархи баринаш.
 Барои хоксориҳои покаш,
 Таҳаммулнокии ҳамчун заминаш...

Муъмин Қаноат

Савол ва супоришҳо:

1. «Дили оинавор» чӣ маъноро ифода мекунад?
2. Дар шеър кадом тавсифшавандаро пайдо кардед?
3. Кадом пешоянд муродифи «барои» аст?

Машки 98. Ба ҷои нуқтаҳо пешояндҳои мувофиқ гузошта, матро хонед ва тобишҳои маъноии онҳоро муайян созед.

Мо ҳоло дар бораи хосияти табобатии зардолу хеле хуб медонем. Зардолу моддаҳои дорад, ки қодир аст ... организм намакҳои зараровар, аз ҷумла радиоактивиро хориҷ созад. Натрий, магний, калий, фосфор, сулфур, калсий, оҳан, мис, сурб, марганес, кобальт, фтор, йод – ин ҳама маводи минералии зардолу мебошад, ки ... фаъолияти муътадилли ҷисми одам ниҳоят заруранд. Мағзи донаи зардолу ... табобати бемориҳои нуқси дил, хатари меъда, ксерофоталмия хосияти хуб дорад. Зардолу... хоҷагии халқ меваи фоидаовар аст. Ҳатто аз пӯстлохи он рангу дору, ангишти активӣ истехсол мекунанд. Чӯби саҳти он аз чӯби дуб кам нест ва ... наҷорӣ ҳам хуб кор меояд.

... минтақаҳои кӯҳсор парвариши зардолу хеле мувофиқ аст. Вай дар сангзорҳо, дар сангзаминҳои водиҳо ва аксар дар он ҷойҳои мерӯяд, ки сабзондани дигар дарахт гайримикон аст ва ё фоидаовар нест.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи мевае, ки аҳамияти табобатӣ дорад, накле нависед.
2. Калимаи «зардолу»-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Пешоянди барои чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

1. **Мақсад** – Аҳмад Махдум ин ҷо барои дамгирӣ меомад.

2. **Таъинот** – Падарам барои шумо китоб оварданд.

Пешоянди баҳри ба ҷои барои чун муродиф истифода мешавад.

Машқи 99. Порчаро хонда, маънидод кунед. «Баҳри» кадом пешояндро иваз кардааст?

Нашояд ҳама киштан аз баҳри хеш,
 Ки рӯзахӯронанд аз андоза беш.
 Зи боғе, ки пешинагон коштанд,
 Пасояндагон мева бардоштанд.
 Чу кишта шуд аз баҳри мо чанд чиз,
 Зи баҳри касон мо бикорем низ.

Низомии Ганҷавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Шеърро ба наср баргардонед.
2. Порчаро маънидод кунед.

Машқи 100. Чумлаҳоро хонед, пешояндҳои содаро муайян карда, маъно ва вазифаашро фаҳмонед.

1. Гулбиро мо намегӯем, ки аз дебо қабо, аз катон пираҳан, аз зарбофт камзӯл, аз махмал калтача, аз фарангӣ сарбанд дошт. (*С. Айни*). 2. Агар лозим бошад, ба мудофияи модарамон – Ватан тайёрам. (*Ҳ. Карим*). 3. Вай чунон аз дилу ҷон, чунон бо шавку тараб мерақсид, ки ҳама ба шӯр омаданд (*Ҷ. Иқромӣ*). 4. Селаи зоғон ба пеши шамол болҳои худро кушода, хурсандона болу пар мезаданд. (*А. Шукӯҳӣ*).

Савол ва супоришҳо:

1. Дар ин матн пешоянди «аз» ва «ба» чӣ гуна маъноӣ грамматикиро ифода кардаанд?
2. Чанд чумла созед, ки дар он пешояндҳои аслии «ба» ва «аз» иштирок карда бошанд?

§ 14. Пешоянди бе

Машки 101. Зарбулмасалҳоро нависед ва мулоҳизаатонро дар бораи пешоянди «бе» хаттӣ баён намоед.

1. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
2. Бе дарди саре нишаста будам,
Пул додаму дарди сар харидам.
3. Беайб Худост.
4. Бе шамол шохи дарахт намечунбад.

Пешоянди бе чунин тобишҳо дорад:

1. Дар амали ҷумла иштирок надоштани касе, чизе ва ё ходисае. Тадбир бе иштироки донишомӯзони синфи 6 «в» гузашт.

2. Барои амали ҷумла шарт будани иштироки касе ё чизе – Бе об зиндагӣ намешавад. Бе китоб дониш нест.

Дар адабиёти бадеӣ **бидуни** муродифи пешоянди «бе» шуда меояд:

Кор **бидуни** шитоб идома мекунад.

Машки 102. Байтҳоро хонда маънидод кунед, вазифаи пешоянди «бе»-ро шарҳ диҳед:

Бе захмату кор нон намебояд хӯрд,
Як лукма ба ройгон намебояд хӯрд.

Абулқосими Лоҳутӣ

Бе азми дурусту саъйи комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

Саъдии Шерозӣ

Аз он боист чандон ранҷ бурдан,
Ки «бе ранҷе нахоҳӣ ганҷ бурдан».

Фаридуddини Аттор

Савол ва супоришҳо:

1. Байти дуюмро ба наср баргардонед.
2. Калимаҳои бедавлат, бегуноҳ, бемор, бекор, бетачриба-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед ва гӯед, ки чаро пешоянди «бе» якҷоя навишта шудааст.

§ 15. Пешояндҳои то ва чуз

Машки 103. Матнро нависед ва тобиши маъноии пешояндҳои «то» ва «чуз»-ро муайян созед.

1. То омадани табар кунда меосояд.

* * *

2. То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нухуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

3. Аз илм мурод чуз амал нест.

* * *

4. То ту дар илм ба амал нарасӣ,
Олимӣ, фозилӣ, вале на касӣ.

Саной

Машки 104. Порчаи манзумро хонед ва тобиши пешоянди «чуз»-ро маънидод кунед.

Чуз сари кӯяш мани овораро маскан мабод,
Булбули бехонумонро чой чуз гулшан мабод!
Бар дараш шабҳо сагонро чою ман маҳрум аз ӯ,
Ваҳ, чӣ рӯз аст ин, ки дорам, саг ба рӯзи ман мабод!
Дигаронро дида равшан гарчи аз мардум бувад,
Чуз ба рӯи он парирӯ чашми ман равшан мабод!

Абдурахмони Чомӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Дар байти сеюм «дида» ба кадом маъно омадааст? Муродифҳои онро номбар кунед.
2. Чуз аз чузъ – чӣ фарқ дорад?
3. Кадом пешоянд чуз-ро иваз мекунад?

Машки 105. Хонед ва калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Духтарча **тарафи** маро нишон дода чизе гуфт.
2. Шерзод **сӯи** хона равон шуд.
3. Офтоб самти мағриб шитофт.
4. Мошинае назди дарвоза омада истод.
5. Нашояд, к-одамӣ чун курраи хар
Чу сер ояд, нагардад **гирди** модар.

Саъдии Шерозӣ

Машки 106. Аз матн пешояндҳои сода ва пасояндҳоро ёфта, маъно ва вазифаашонро шарҳ диҳед.

Пас аз борону барфҳо ва хирагию тирагии дуру дароз ҳаво дина шаб якбора кушода шуд. Осмон чунон софу беғубор ва аз тобиши моҳи пурраи шаби понздаҳ чунон равшан буд, ки гӯё акнун қусури бедимоғиҳои се шабу се рӯзашро баровардан мехост. Агар бо ташбеҳи шоирона осмонро қандили азиме тасаввур кунем, моҳи тобонро ба чароғи марказии аз ҳама калонтарини он ва ситораҳоро ба чароғчаҳои бешумори атрофаш монанд кардан мумкин буд.

Соат аз даҳ гузашта буд. Аммо бачаҳо ин ҳавои софи дилкушо ва замини яхбастаи белойро ғанимат шумурда, ба яхмолакпарӣ ва руст-рустакон барин бозиҳо машғул шуда, вақти хобро ҳам аз хотирашон бароварда буданд. Калонсолони оилаҳо онҳоро коҳишкунон ба хонаҳо даъват мекарданд.

Абдусалом Деҳотӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. Коҳиш – танбех додан
2. Аёс – сардии сабук

Савол ва супоришот:

1. Тасвири шабро нависанда ба чӣ монанд кардааст?
2. Оё ҳамин ҳолат дар ҳаёти шумоён ҳам рух додааст?

Машки 107. Ба ҷои нуқтаҳо аз пешояндҳои дар қавсгаҳ буда мувофиқаширо гузоред. Тобиши маъноии пешояндҳоро гӯед.

1. ... оши болаззат ҷойи кабуд айни муддаост.
2. ... Тошканд мерафтем.
3. ... дамидани субҳ гулхан хомӯш гашт.
4. ... ривоятҳо ин деҳа анорзор будааст.
(баробари, ҷониби, мувофиқи, баъди)

Баъзан дар асарҳои бадеӣ калимаҳои пеши, назди, болои, паси, тарафи маъноҳои луғавии худро гум карда, ҳамчун пешоянд истифода мешаванд ва бо исму мафҳумҳои исмшуда омада, тобишҳои гуногуни маъноӣ зоҳир мекунанд.

Машки 108. Ба нақша нигоҳ карда, тобиши маъноии пешояндҳоро ёбед ва нависед.

Пешояндҳо	Мисолҳо	Кадам тобиши маъноӣ доранд?
дар	дар домани Фарғона будан, дар канори дарёи Сир ҷой гирифта	дар аҳди қадим мавҷуд будан
ба	ба ман гуфта	ба меҳмонӣ рафта
аз	аз хона баромадан, аз пагоҳ интизор будан, аз хуноқӣ ҷабастан	аз ҷӯби бед сохта
бо	бо падар омадан	бо мошин рафта
барои	барои дидан омадан	барои бародар овардан
бе	бе шумо иҷро нашудан	бе азми дуруст мурод ҳосил нашудан
то	то омадани падар интизор шудан	то омадани падар интизор шудан
	то Бухоро рафта	ҷуз ту касе надошта

§ 16. Пешояндҳои таркибӣ

Маҷмаи 109. Матро хонед ва пешояндҳои таркибиро муайян карда, тобишҳои маъноӣро шарҳ диҳед.

Саид Акбар аз Бухоро омад. Ман дар пеши ӯ хат машқуниро сар кардам. Ӯ мувофиқи одати муаллимони хат якҷанд ҳарфи арабиро бо қалами ҷалӣ дар қоғаз калонкалон навишта дод. Дар вақти навиштани ин ҳарфҳо маълум шуд, ки ӯ дар майданависӣ хати хоное дошта бошад ҳам, дар ҷалинависӣ бадхат будааст. Ва ҳол он ки барои навмаҷмаи сармаҷмаҳои хушхати ҷалӣ– калон лозим аст ва муаллим бояд тарзи навиштани он ҳарфҳоро ба шогирд амалан нишон диҳад.

Муаллими ман қашш ва доманаҳои ҳарфҳои калонро қачу қилеб карда навишт ва баъд аз он ҷӯҳои аз қоида берун баромадаи онҳоро ба нӯги қаламтарош аз дандонҳояш оҳар тарошида гирифта молид, пас аз он бо нӯги қаламтарош оҳарро аз рӯи қоғаз тарошида гирифт, ки бо он оҳар ҷӯҳои барзиёди ҳарфҳо ҳам тарошида шуданд. Баъд аз он бо нӯги қалам аз рӯи қоида ҷӯҳои холимондаи ҳарфҳоро сиёҳӣ пур кард. Ба ҳамон тариқа як сарҳате ба вуҷуд омад, ки вайро ҳар кас бинад, муаллимиро айб карда наметавонист.

Садриддин Айни

Пешояндҳои таркибӣ аз пешояндҳои аслий ва исму зарфҳое таркиб меёбанд, ки маънои луғавиашро қариб гум карда, фақат барои тафсили пешоянд хизмат мекунанд.

Дар пеши ин хона суфаи баланде ҳам буд.

Садриддин Айни

Дар паси ҳар гиря охир хандаест,
Марди охирбин муборак бандаест.

Ҷалолиддини Румӣ

Баъд аз як соат навбат ба мо расид.

Пешояндҳои таркибӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

1. Пешояндҳои таркибии изофӣ, ки аз пешоянди аслий, исм ва изофат иборатанд: ба тарафи, ба сӯи, дар рӯи, дар даруни, дар болои, аз болои, аз ҷиҳати, аз барои, ба муносибати, ба назди...

2. Пешояндҳои таркибии беизофат, ки аз ду пешоянд ва ё аз исму пешоянд иборатанд: доир ба, оид ба, нисбат ба, ғайр аз, ба ҷуз, пеш аз, баъд аз, то ба...

Машқи 110. Матнро хонед ва пешояндҳои онро нишон диҳед.

Рӯбоҳе дар бешае ватан сохта буд. Сипоҳе дар талаби тӯйма ҳар тараф мегашт. Мурғи хонагӣ дид, хост то ўро сайд кунад. Овози табле ба гӯшаш расид. Нигоҳ кард, ба болои дарахт ҷуссае дид қавию фарбеҳ. Аз ў овози баланд истимоъ¹ намуд. Қуввати томеаи² рӯбоҳ дар ҳаракат омада, аз камини³ мурғ бархосту қасди қавичусса карда част ба сад меҳнат, ба болои дарахт рахти⁴ худро кашид. Чун пӯстро бидарид, ҷуз бод чизе надид. Оташи ҳасрат дар дили рӯбоҳ афтод, оби надомат⁵ аз дида борида гуфт:

– Дареғ, ба воситаи ин ҷуссаи пурбод сайди ҳалоли ман аз даст рафту аз ин сурати бемаънӣ фоидае ба даст наёмад.

Пас ҳоли инсонро аз лисони⁷ ў бояд донист. Чунон ки гуфтаанд:

Шиносед мард аз гуфтор, на аз ҷомаву дастор.

Самандари Тирмизӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Истимоъ намудан** – шунидан
2. **Томеа** – тамаъкорӣ, ҳирс

3. **Камин** – камингоҳ, шинак
4. **Рахт** – рафтан, равона шудан
5. **Оби надомат** – ашк, ашки таассуф
6. **Лисон** – забон

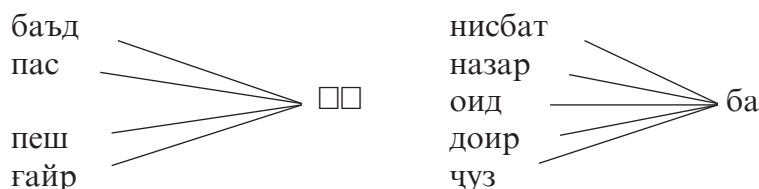
Савол ва супоришҳо:

1. Муродифи калимаи «духул» -ро аз матн ёбед.
2. «Шиносед мардро аз гуфта, на аз чомаву дастор»-ро шарҳ диҳед.

Машки 111. Матнро бодикқат хонед ва аз рӯи нақша пешояндҳоро аз исму зарфҳо фарқ кунед.

	Зарф ва исмҳо		Пешояндҳо
1.	□□□□□□□□□□□□□□□□	1.	□□□□□□□□□□□□□□□□
2.	□□□□□□□□□□□□□□□□	2.	□□□□□□□□□□□□□□□□
3.	□□□□□□□□□□□□□□□□	3.	□□□□□□□□□□□□□□□□
4.	□□□□□□□□□□□□□□□□	4.	□□□□□□□□□□□□□□□□

Машки 112. Ба нақша нигоҳ карда, доир ба ҳар як пешоянд ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машки 113. Ҳикояро хонед ва пешояндҳои онро аз ҷиҳати сохт ва тобиши маъноӣ шарҳ диҳед.

Хатибе¹ карехуссавт² худро хушовоз пиндоштӣ ва фарёди беҳуда бардоштӣ.

Мардуми қаря³ ба иллоти ҷоҳе ки дошт, балияташ⁴ ҳамекашиданд ва азияташро маслиҳат намедиданд.

То яке аз хутабои он иқлим, ки бо ӯ адовате ниҳонӣ дошт, боре ба пурсиши вай омада буд, гуфт:

– Туро хобе дидам, хайр бод!
 Гуфт:
 – Чӣ дидӣ?
 Гуфт:
 – Чунон дидам, ки туро овози хуш буд ва мардумон аз анфоси⁵ ту дар роҳат буданд.
 Хатиб андар ин лахте биандешиду гуфт:
 – Ин муборак хобест, ки дидӣ, маро бар айби худ воқиф гардондӣ. Маълум шуд, ки овози нохуш дорам ва халқ аз баланд хондани ман дар ранҷ. Тавба кардам, ки аз ин пас хутба нагӯям, магар ба оҳистагӣ.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Хатиб** – касе, ки хутба мехонад, воизи хутбахон
2. **Карехуссавт** – бадовоз
3. **Қаря** – ҷой, макон
4. **Балият** – ранҷу кулфат
5. **Анфос** – ҷамъи нафас, овоз

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаи манзумро ба наср баргардонед.
2. Ҳикмати ҳикоят дар чист?

Саволҳои тест

1. **Пешояндҳо аз чӣ хати сохт ва таркиб чанд хел мешаванд?**
 а) 3; б) 4; в) 6; г) 5; д) 2;
2. **Аз барои, оид ба, ғайр аз ба гурӯҳи кадом пешояндҳо дохил мешаванд?**
 а) содда; б) таркибӣ; в) аз; г) барои; д) ба.
3. **Кадам ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ барои алоқаманд намудани калима, ибора ва ҷумлаҳо хизмат мекунад?**
 а) пешоянд; б) пасоянд; в) пайвандак; г) ҳиссача; д) нидо.
4. **Пешванди исмсоз кадом аст?**
 а) би -; б) бо -; в) но -; г) дар; д) ҳам-
5. **Ба ҷои нуқтаҳои кадом ҷумла пешоянди ба ҷуз мувофиқ аст?**
 а) Баъд беморро ба он ҷо кӯчонда ба болояш... китфаш бо кӯрпа пӯшонд;

- б) Вай ... як чуфт барзагов ва як таноб замин чизи дигаре надошт.
- в) ... дахшати аз одат берун ҳаво гулдуррос зад.
- г) Мо ... сулҳ мубориза мебарем.
- д) Одам ... одам фарқ мекунад.

§ 17. Таҳлили морфологии пешояндҳо

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст? Маълумоти умумӣ.
2. Аломати морфологӣ: тағйирёбанда.
3. Вазифаи синтаксисӣ.

Мисол:

Уштуре дар сахро чаро мекард ва аз хору хошоки он сахро ғизо меҳӯрд.

Намунаи таҳлил:

Дар пешоянд буда, муносибати байни исму феълро ифода мекунад ва тобиши маконӣ дорад; пешоянди содда, тағйир намеёбад; аъзои ҷумла намешавад (ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ).

§ 18. Пасояндҳо

Машқи 114. Ҷумлаҳоро хонед ва фарқи маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ман китоб харидам. 1. Ман китобро харидам.
2. Муаллим ба Шахло гуфт. 2. Муаллим Шахлоро гуфт.
3. Шерзод омада нишаст. 3. Шерзод омадан замон нишаст.
4. Чанд дақиқа вақт гузашт. 4. Чанд дақиқа барин вақт гузашт.

Дар забони тоҷикӣ ду пасоянди аслий: -ро ва барин вучуд доранд, ки ҳарду маъноӣ мустақили лугавӣ надоранд. Агар сухан дар бораи мафҳумҳои номуайяне равад, исми ифодакунандаи пуркунанда бо пасоянди -ро меояд. Масалан: китобро хондам. Ҷумлаи мазкурро бе пасоянди -ро низ гуфтан мумкин аст: Китоб хондам. Гӯянда ба мо мефаҳмонад, ки вай умуман бо кадом предмет кордор шудааст.

Агар гӯянда китоби муайянро дар назар дошта бошад, дар ин ҳол номи предмет бо пасоянди -ро оварда мешавад: Ман дарсамро тайёр кардам. Бародарамро дидам.

Пасоянди барин барои ифодаи тобиши маъноии монандӣ ва тахмин хизмат мекунад.

То никоб аз чехра андозӣ чу гул, дар пойи ту
Мекунам фарёд ҳар шаб то сахар булбул барин.

Шамсиддин Шохин

Пасоянди катӣ (катӣ) бештар дар гуфтугӯ истеъмом мешавад ва ҳамчун пешоянди бо барои ифодаи тобиши маъноии ҳамроҳӣ ва воситаи иҷро хизмат мекунад. Ман бародарам катӣ омадам. Ҳезумро табар катӣ кафондам.

Машқи 115. Мисолҳоро хонед ва ба имлои пасоянди «-ро» эътибор диҳед?

1. Ман ҳам дигар дар пайи тафтиши харочот нагаштам (Чунон ки дар боло гуфтам, дар он Сарой хиндуҳои судхӯр менишастанд. Ман материали бобҳои «қарзи ҳинду» ва «хиндуҳои салланок»-и «Дохунда»-ро – қисми дуввум, боби 16 ва 17 – дар он вақт омӯхтам). 2. Ду байти Бедилро аз вай шунидам, ки ханӯз аз дили ман таъсири онвақтааш нарафтааст. 3. «Ҷаллодони Бухоро»-ро дубора қор кардам. (*С. Айни*). 4. Падарам ўро аз ҳад зиёд дӯст медорад (*П. Толис*). 5. Ман ҳама ҷоро панҷ панчаам барин медонам. 6. Ман ўро дар нигоҳи дилбохтагон, дар шеър суруд ёфтам (*С. Гулчехра*).

Машқи 116. Матро хонед ва гӯед, ки пасоянди «-ро» кадом вазифаҳоро адо кардааст.

Сухбати мову Ҳайрат дар аввали мулоқот монанди дӯстони дерина гарм шуд ва ў аз ман шеъри худро пурсид. Ман ҳам ибто накарда ба ў як шеъри худро, ки ҳамон сол ба муносибати сайри гули сурх ва ба сабаби нарафта монданам ба он сайр бо таҳаллуси «Айни» навишта будам, нишон додам. Ин ҳамон шеър буд, ки дар вақти эҷод карданаш ба Шарифҷон Маҳдум нишон дода будам ва ў вайро бе тасҳеҳ таҳсин намуда, ҳатто дар бораи аз он ман будани он шеър шубҳа карда буд.

Ҳайрат он шеърро баъд аз хонда шунавондани ман ба дасти худ гирифта, дубора бо мулоҳизаҳои дуру дароз хомӯшона мутолиа карда, баъд ба ман бо овози баланд хонда, камбудихояшро нишон дода, дубора кор карда баромаданамро маслиҳат дод.

Ҳайрат ҳам дар он мулоқот аввалин якчанд газали худро аз ёд хонда ба ман шунавонд ва ба муносибатҳои, ки дар рафти суҳбат мебаромаданд, қасидаҳои чилбайтӣ ва панҷоҳбайтӣ устодони гузаштаро бе ҳеҷ даккаҳурӣ ва мулоҳиза аз ёд хонда меод. Аз ин хислаташ маълум мешуд, ки ӯ қувваи ҳофизаи фавқуллодае дорад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Дар хусуси мулоқоти аввалинатон бо дӯсти хеле наздикатон иншоие нависед.
2. Таъбири маъноии «Мулоқот гарм шуд»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Имлои пасояндҳоро шарҳ диҳед.

Дар асарҳои бадеӣ пасояндҳои **ҳамон (ҳамоно)**, **инҷониб**, **замон (замоно)**, **этиборан**, **пеш**, **қабл**, **дина**, **сар карда** ва ғайраҳо истифода мешаванд. Онҳо асосан, хоси забони гуфтугӯӣ буда, дар асарҳои бадеии давраи мо истеъмол гаштаанд.

Машқи 117. Ҷумлаҳоро нависед ва вазифаи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

1. Ман як ҳафта боз аз дарстайёркунӣ маҳрум мондам. (*С.Айни*).
2. Аз хатми донишгоҳ инҷониб бо Гулмоҳ вонаҳурдаам.
3. Рӯз сафед шудан ҳамон ба кор мебаромаданд (*С.Айни*).
4. Чанд сол ин тараф дар ин ҷо пири солхӯрдае нишаста, ба мардум хизмат мекунад.
5. Аз ҳамон рӯз сар карда падари ман ба назарам хеле калон намуд (*С.Айни*).

Саволҳои тест:

1. Дар кадом радиф пасвандҳои касбу кор омадаанд?
 - а) Тасвиргар, химоятгар, сурнайчӣ, чинакчӣ.

- б) Анорзор, майсазор, Ҳиндустон, хористон.
 - в) Пайгамбар, олим, нависанда, рассом.
 - г) Мошиначӣ, подачӣ, пардозчӣ, қайчӣ.
- 2. Пасвандҳое, ки маконро ифода кардаанд, дар кадом қатор дуруст омадаанд?**
- а) Тошканд, Фарғона, Сурхондарё.
 - б) Мактаб, хона, кӯча, майдон.
 - в) Санъаткор, кохмадӯз, хиштррез.
 - г) Бахористон, тутзор, шаҳристон

§ 19. Пайвандакҳо

Машқи 118. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва мулоҳи-заатонро дар бораи вазифаи калимаҳои ишорашуда гӯед.

Агар тарсӣ аз хатар, нақун орзуи сафар.

* * *

Агар асп тозист, як тозиёна бас аст.

* * *

Агар ганҷ хоҳӣ, ранҷ бар.

* * *

Ранг бину ҳол пурс.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар кадом ҷумлаҳо пайвандак аъзоҳои чидаро пай-вастааст?
2. Дар ҷумлаи панҷум -у кадом вазифа ва тобиши маъноӣ дорад?
3. Пайвандаки агар дар ҷумлаи аввал чӣ маъноро ифода кардааст?

Машқи 119. Матро хонда, хулосаатонро мухтасар баён соед ва вазифаи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Ҳафтум: Ачзу¹ заъфи² худ зоҳир кардӣ ва он даъворо, ки ман ин корро ба рифку³ талаттуф⁴ пардозам, ба поён нарасонидӣ ва аблаҳтарини мардум он аст, ки фитнаи хубтаро бедор кунад ва муҳимме, ки ба сулҳу мулоимат тадорук⁵ пазирад, хоҳад, ки ба ҷангу хушунат⁶ аз пеш барад.

Димна гуфт:
– Магар ту нашунидӣ, ки гуфтаанд: «Коре, ки бо ақл
барнаёяд, девонагие дар ӯ бибояд».

Аз «Анвори Суҳайлӣ»

Шарҳи луғатҳо:

1. **Ачз** – нотавонӣ, очизӣ
2. **Заъф** – сустӣ, беқувватӣ
3. **Рифк** – меҳрубонӣ, нармӣ
4. **Талаттуф** – лутф, дилнавозӣ
5. **Тадорук пазируфтган** – тадбир кардан
6. **Хушунат** – дуруштӣ, дағали

Савол ва супоришҳо:

1. Ба ҳикоят чӣ ном гузоштан мумкин аст?
2. Аз мазмуни ҳикоят чӣ хулоса мебароред?
3. Мазмуни зарбулмасалро чӣ тавр мефаҳмед?

Пайвандакҳо ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ буда, барои алоқаи байни калимаҳо, ибораҳо, қисмҳои ҷумлаҳои мураккаб ва ҷумлаҳои алоҳида хизмат мекунанд.

Пайи маслиҳат маҷлис оростанд,
Нишастанду гуфтанду бархостанд.

Абулқосими Фирдавӣ

Адибон ва фозилону донишмандони дар забон гуногун
авсофи Ибни Синоро кардаанд.

Гӯянд: сабр кун, ки туро сабр бар диҳад,
Оре, диҳад, вале ба умри дигар диҳад.

Абӯмансури Дақиқӣ

Агар модараш шир пухтан хоҳад, хезумро ба сари оташ-
дон ӯ меовард (*С.Айнӣ*).

**Пайвандакҳо тағйир намеёбанд ва аъзои ҷумла шуда на-
метавонанд.** Онҳо чун пешояндҳо муносибатҳои гуногуни
наҳвӣ (маъноӣ)-ро ифода мекунанд.

Машқи 120. Ба ҷои нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқ гузошта
ҳикоятро нависед.

Ҳакиме писаронро панд ҳамедод, ҷонони падар, хунар
омӯзед. ... мулку давлати дунё эътимодно нашояд ва симу
зар дар сафар маҳалли хатар аст: ё дузд ба як бор бибарад,
ё хоҷа ба тафорик бихӯрад. ... хунар чашмаест зоянда ...
давлатест поянда. Ва агар хунарманд аз давлат бияфтад,

Ғам набошад, ки хунар дар нафси худ давлат аст: ҳар ҷо ки равад, кадр бинаду дар садр нишинад ... беҳунар лукма чинаду сахтӣ бинад.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Эътимод** – бовар кардан, тақия кардан
2. **Тафорик** – кам-кам, қисм-қисм
3. **Нафси худ** – табиатан, аслан

Савол ва супоришҳо:

1. Муносибати шумо ба ин нукта чӣ гуна аст?
2. Калимаи «Хунарманд»-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед ва чанд калимае гӯед, ки ҷузъи дуоми он *манд* бошад.
3. Ҳикоятро маънидод кунед.

Машқи 121. Шеърро хонед, пайвандаки мураккабро муайян кунед ва гӯед, ки кадом пайвандак бо ду шакл навишта шудааст?

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.
Ватан, дар ҳар куҷо омад ба сар форама ҳавои ту,
Ман аз он сӯйи укёнус бишнидам садои ту,
Агарчи дар миён тӯфону мавҷи баҳрҳо буданд,
Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.
Ба вақти бозгаштан чун расидам бар худудат ман,
Зи сар то по шудам мафтуну шайдои намудат ман,
Нишастам дар замини ту, паридам дар ҳавои ту,
Ба овози дурудат ман, ба оҳанги сурудат ман.
Агарчи борҳо афтадам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчи дӯстон машҳур.
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо Ватан будам, ҳамеша бо Ватан масрур.

Мирзо Турсунзода

Шарҳи луғатҳо:

1. **Даҳр** – дунё
2. **Масрур** – хурсандӣ, хушбахтӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Фикри М. Турсунзодаро дар бораи Ватан мухтасар баён намоед.
2. Шумо дар бораи Ватан чӣ фикр доред?
3. Банди якуми шеърро аз ёд кунед.

§ 20. Сохти пайвандакҳо

Машки 122. Чумлаҳоро нависед ва пайвандакҳои онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Амир Ҳайдар азбаски дар табъаш фиқу фасод муставлӣ буда, дар муддати андак ҳам доди айшу комрониро дода.

Аҳмади Дониш

Дарвеш ангуште аз хирвори намак бардошта, ба даҳон ниҳоду гуфт:

– Ба шоҳ бигӯед, агар манзур намак аст, ангушт намак аст ва зирвор ҳам намак аст.

аз «Достонҳои амсол»

Пеш аз он ки мо ба ин саволаш ҷавоб диҳем, лампаро аз пеши мо бардошта гирифта бурд (*С.Айнӣ*).

Машки 123. Порчаро хонед, пайвандакҳои онро ёбед.

1. Падар, ки ҷони азизаш ба лаб расид, чӣ гуфт?
Яъне насиҳати ман гӯш дор, ҷони азиз:
Ба дӯст, гарчи азиз аст, рози дил макшой,
Ки дӯст низ бигӯяд ба дӯстони азиз.

* * *

2. Ҳар бад, ки ба худ наменвисандӣ,
Бо кас макун, эй бародари ман.
Гар модари хеш дӯст дорӣ.
Дашном мадеҳ ба модари ман.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ибораи «ҷони азизаш» аз «ҷони азиз» чӣ фарқ дорад?
2. Порчаи дуҷумро ба наср баргардонидани нависед ва онро маънидод кунед.

Машки 124. Бо пайвандакҳои таркибии аз сабаби ин ки, аз сабаби он ки, бо вучуди он ки, пеш аз ин ки, сарфи назар аз ин ки, сарфи назар аз он ки, мисли ин ки чумла тартиб дода, имло-яшро фахмонед.

Намуна: Мисли ин ки ҳамаи хурдтаракон бародари хамтани худро дида бошанд, аз дидори ман шод гардид (*С. Улугзода*).

§ 21. Хелҳои пайвандакҳо

Машки 125. Матнро хонед ва пайвандакҳои онро муайян кунед.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода нест карда наме-тавонад. Лекин ватандӯстӣ ӯро маҷбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва аз ҷон рамаке дорад, вазифаи аз тарафи Ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – Ватан хоин ва оқи модар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро ба хубӣ медонист, ки агар Ватан аз даст рафта поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наместонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофияи Ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастана, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи Ватан кӯшиш намояд.

Садриддин Айни

Пайвандакҳо аз рӯи вазифа ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: Пайвандакҳои пайвасткунанда ва тобеъкунанда.

1. Пайвандакҳои пайвасткунанда ва, -у (-ю, -ву), аммо, вале, лекин, балки, ҳарчанд, ё, ё ин ки, ё... ё аъзоҳои ҷида, ҷумлаҳои содаи таркибӣ, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва ҷумлаҳои алоҳидаро бо ҳам мепайванданд. Аз дуру наздик садои сурудхонӣ, ҳаёҳуи ким-кадом касон ва беором чирик-чириккунии гунчишкҳо ба гӯш мерасиданд (*Ф. Ниёзӣ*). Ҳама ҳавлиҳои деҳа аз рег пур буд ва нақшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид.

2. Пайвандакҳои тобеъкунанда (ки, чунки, зеро, зеро ки, агар, вақте ки, барои он ки, бо нияти он ки) як ҷумларо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҷумлаи дигар тобеъ мегардонанд. Вақте ки рӯз сафед шуд, Хайбар хотирчамъ шуда, ба боми дӯкониҳои падарам мебаромад (*С.Айнӣ*). Дилам хост, ки ситораро ба кафам гирифта, бо он бозӣ кунам (*Б.Ортиқзода*).

Пас, агар хирад дорӣ, хунаро омӯз, ки хирад бе хуна тане бувад, бечома ва шахсе бесурат (*Унсурулмаолии Қайковус*).

Машқи 126. Матнро хонед ва мавриди истеъмоли пайвандаки ва -ро муайян кунед. Гӯед, ки пайвандаки ва дар аввали ҷумла чӣ гуна навишта шудааст?

Бо мардуми нодон суҳбат макун. Хоса бо нодоне, ки пиндорад доноӣ. Ва суҳбат ҷуз бо хирадмандон мадор, ки аз суҳбати некон мардум некном гардад.

Набинӣ, ки равған аз кунҷид аст. Валекин чун равғани кунҷидро бо бунафша ё бо гул биомезӣ, чанд гоҳ бо гул ё бунафша бимонад, аз омезиши равған бо гул ё бунафша ўро равғани кунҷид нагӯянд, равғани гул ё бунафша гӯянд.

Ва суҳбати некон ва кирдори неконро сипос машав ва фаромӯш макун. Ва ниёзманди хешро бар сар мазан, ки вайро ҳамон ранҷу ниёзмандӣ тамом бувад.

Ҷаҳд кун, то сутудаи оқилон бошӣ ва нигар, то сутудаи ҷохилон набошӣ.

Аз «Қобуснома»

Шарҳи луғат:

1. Пиндоштан – тасаввур намудан
2. Ниёзманд – эҳтиёҷманд
3. Носутуда – рафтори ношоиста; бад, нописанд

Савол ва супоришҳо:

1. Ба фикри шумо хирадманд кист?
2. Барои чӣ аз суҳбати одамони бад дур шуданро на-висанда пешниҳод мекунад?
3. Дар зиндагӣ оё шумо бо ҳамин гуна касон вохӯрдаед?

§ 22. Пайвандакҳои пайваस्तкунанда

Машқи 127. Матнро хонед ва вазифаи пайвандакҳои ишора-шударо шарҳ диҳед.

1. Аз яке чӯб ҳаме минбару дор ояд.
2. Барои кӯр торику равшан якест.
3. Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун.
4. Ба илм **агар** амал накунӣ, шохи бебарӣ.
5. Ё суҳан доништа гӯй, эй марди оқил, ё хомӯш.
6. Ё харро пеши бор, ё борро пеши хар бар.

Пайвандакҳои пайвастананда аз рӯи маъно ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд;

1. Пайвандакҳои пайхам: ва, -у (-ю, -ву) буда, барои ба ҳам пайвастанӣ аъзоҳои ҷида ва ҷумлаҳои мустақил хизмат мекунад: Ў як байт хонд ва ман ба ӯ ҷавоб додам (*С.Айнӣ*).

2. Пайвандакҳои хилофӣ: аммо, вале, лекин ва ҳол он ки буда, хабари ҷумла ва ё ҷумлаҳои мустақилро бо ҳам мепайванданд, ки амал ва ҳолати онҳо бо ҳам мухолифанд: Ман туро ҷустуҷӯ кардам, аммо наёфтам.

Дар баъзе мавридҳо пайвандаки -у метавонад ба вазифаи пайвандакҳои хилофӣ истеъмом шавад: Ҳофиз манаму бародарам мехонад. Ҳофиз манам, вале бародарам мехонад.

3. Пайвандакҳои ҷудой ё, ё ки, ё ин ки буда, аъзоҳои ҷумла ва ҷумлаҳои мустақилро бо ҳам мепайванданд, ки аз амалҳои ба онҳо мансуб бояд яке афзалтар ё имконпазир доништа шавад: Ман ба назди шумо равам, ё ин ки шумо ба назди ман биёед.

Машқи 128. Рубоихоро хонед. Пайвандакхоро муайян карда, тарзи навишташонро фаҳмонед. Сипас, шакли пураашро рӯ ба рӯ нависед

Пеш аз ману ту лайлу нахоре¹ будаст,
 Гарданда фалак бар сари коре будаст.
 Зинҳор, қадам ба хок оҳиста ниҳӣ,
 К-он мардумаки чашми нигоре будаст.

Аз омадану рафтани мо суде ку,
 В-аз тори вучуди буди мо пуде ку?
 Аз оташи чарх чашми покони вучуд
 Месӯзаду хок мешавад, дуде ку?

Афсӯс, ки номаи чавонӣ тай шуд,
В-он тозабахори зиндагонӣ дай² шуд.
Он мурғи тараб, ки номи ӯ буд шабоб³,
Афсӯс, надонам, ки кай омад, кай шуд.

Умари Хайём

Шарҳи луғат:

1. Лайлу нахор – шабу рӯз
2. Дай – зимистон
3. Шубоб – чавонӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Рубоии якумро аз ёд кунед ва маънои онро шарҳ диҳед.
2. Мардумаки чашм чӣ маъно дорад, онро шарҳ диҳед

Машқи 129. Порчаи шеърро нависед ва ба зер пайвандакҳо хат кашида, вазифаи онҳоро баён кунед.

Дашти васею боғи латифу ҳавои хуш,
Сахрою чангалу чаману кӯҳу лолазор,
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаю нолаю хурӯш...
Чатри сафеду сабзу гулобию аргувон
Бар сар кашида чилвақунон ҳар тараф қатор.

Пайрав Сулаймонӣ

Машқи 130. Порчаро хонед, оё -у ва -ю-ро бо ва иваз кардан мумкин аст?

1. Хирадманд донад, ки покию шарм,
Дурустию ростию гуфтори нарм.
Бувад хӯи покон че хӯи малак,
Чӣ андар заминӣ, чӣ андар фалак.

* * *

2. Сухан захру позахру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

Абӯшақури Балхӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гуфтори нарм чаро хоси хирадмандон аст?
2. Дар мавзӯи сухани гарму сард ва ё сухани талху ширин нақле нависед.
3. Порчаи дуюмро маънидод намоед.

Машки 131. Ба ҷои нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқро гузоред ва хелҳои онҳоро муайян кунед.

1. Абӯалӣ ... Ҷузҷонӣ дар майдон пайдо шуданд.
2. Дар канори ҷӯ се чанори азими сабз ... хуррам сар ба фалак кашидаанд.
3. Абӯалӣ ... Чағонӣ ҳам оғӯш ба оғӯш шуда бо ҳам видоъ намуданд ... баъд донишманд хомӯшона ҳамроҳи Ҷузҷонӣ тез-тез қадам монда рафт (*С. Улугзода*).
4. Сабр талх аст ... бари ширин дорад.
5. ... ба гапи калон даро, ... ба гапи хурд.
6. ... ба зорӣ, ... ба зӯрӣ, ... ба зар.

Машки 132. Ҷумлаҳоро нависед ва вазифаи пайвандакҳоро шарҳ диҳед.

1. Соат ҳашт шуд, аммо муаллим ба дарс наомад.
2. Мавлон каланд мезад, вале фикраш ба фарзандаш банд буд.
3. Он замини шудгор набуда, балки дарёи Зарафшон ях баста будааст.
4. Дев бо одам наёмезад, матарс,
Бал битарс аз одамони девсор.

Саъдии Шерозӣ

5. Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Машки 133. Аз рӯи нақша ҷумлаҳо тартиб диҳед ва сабаби гузоштани аломати китобатро шарҳ диҳед.

1. ... ва ...
2. ... вале ...
3. ... ё ...
4. ... аммо ...
5. ... лекин ...
6. ... -у ...

§ 23. Пайвандакҳои тобеъкунанда

Машки 134. Порчаро хонед ва пайвандакҳои онро нишон диҳед.

1. Шахло китобро гирифта дид, ки дар навиштан сахв накардааст.

2. Ман баодоб хоҳам шуд, чунки одоб накӯтарин хислати инсон аст.

3. Агар сесад забон донӣ, фузун нест.

Ҳама рӯзе ба кор ояд, забун нест.

Надонӣ гар забони давлати худ,

Пушаймонӣ надорад оқибат суд.

Саидаҳмади Аҷзӣ

4. Ба гуфтан туро гар хатое фитад,

Зи зарбат фузунат бимоланд гӯш.

В-агар дар набиштан хатое кунӣ,

Сарат чун қалам дур монад зи дӯш.

Масъуди Саъди Салмон

Пайвандакҳои тобеъкунанда дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ омада, як ҷумларо бо ҷумлаи дигар алоқаманд месозанд. Ин пайвандакҳо мувофиқи маъноӣ вазифаашон ба навъҳои зерин: замону тарз, мақсаду сабаб, мақсаду шарт, хилофу макон ҷудо мешаванд.

Замон – вақте ки, то вақте ки, баъд аз он ки, то даме ки, даме ки, ки ... – Вақте ки Амир Музаффар Савдоро ба дарбор кашида, ба худ надим (ҳамсухбат) қарор додааст, аҳволаш хеле бад шудааст (*С.Айнӣ*).

Тарзи амал – ба тарзе ки, дар ҳолате ки, бе он ки ...

– Бибиюиша то як ҳафта, бе он ки овозе баланд кунанд, чун мӯйи оташдида ба худ мепечид (*С.Айнӣ*).

Ниҳоят *С.Айнӣ* ҳамроҳи якчанд вакилон, дар ҳолате ки бо як нафари онҳо гарму ҷӯшон гуфтугӯ мекард, ба бино дохил шуд (*С.Улугзода*).

Мақсад – то, то ки, барои он ки, аз баҳри он ки...

– Одамоне омаданд, то ҷи гуна будани ҷойро бубинанд.

Шарт – агар, агар ки, ба шарте ки...

Суҳан аз ҳофизи ширинсуҳан шунав, Собир,
«Агар рафиқи шафиқӣ, дурустпаймон бош!»

Собири Ҳамадонӣ

Сабаб – азбаски, чунки, зеро, модоме ки ...

Азбаски дар ин ҷо ҳозир об баровардан мумкин нест, ба кишти лалмӣ маҷбур шудем (*С.Айнӣ*).

Хилоф – агарчи, гарчанде ки, бо вуҷуди он ки ...

– Агарчи сухан зар аст, сукут гавҳар аст. Агарчи шукуфа аз мева пештар аст, кадру мартабаи ҳар кадом муқаррару муайян аст.

Аз «Бадоеъ-ул-вақоъ»

Машқи 135. Ба ҷои нуқтаҳои пайвандакҳои мувофиқ гузошта, вазифаи онҳоро муайян кунед.

Талаба дар мадрасаҳои Бухоро ... пул дошта бошад, хучраеро харида ҷойгир мешуд. ... ба харидани хучра пулаш нарасад, хучраеро истиқоматгарав мегирифт. Маънии истиқоматгарав ин аст, талаба ба соҳибхучра, масалан, ҳазор ё се ҳазор танга дода, дар хучраи вай ҷойгир мешуд. Соҳиби хучра аз он маблағ ба тариқи тиҷорат судхӯрӣ ғоида мебуд, гаравдех ё гаравгар хоҳад, маблағ ва хучра ба соҳибонаш гардонда шуда миёнашон кушода мегардид. ... талаба ба гарав гирифтани ҳам қодир набошад, ба тарзи зиёфат, ё бо ягон роҳи дигар ба соҳиби хучра манфиати моддӣ расонда, дар хучраи вай истиқомат мекард. Баъзан мешуд ... муллоҳои хучрадори бесавод бо шарт ба худашон дарс хондан ба талаба хучра меоданд ... ба воситаи ин гуна шогирдони харида номи мулло бароварда ба мансаби илмӣ мерасиданд, ҳеч набошад аз «туҳмати бесаводӣ» халос мешуданд.

Садриддин Айни

Машқи 136. Шеърро хонед ва маънидод кунед. Пайвандакҳоро аз рӯи хелҳояшон ба ду сутун нависед.

Рӯй дар қоидаи эҳсон¹ кун,
Зоҳиру ботини худ яксон кун.
Якдилу якҷиҳату якрӯ² бош.
В-аз дурӯёни ҷаҳон яксӯ бош.
Аз қачӣ хезад ҳар ҷо халалест,
«Ростӣ-растӣ» некӯ масалест.
Рост ҷӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.
Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст,
В-ар равад қач, зи ҳадаф бартараф аст.
Рав рақамҳои «алиф», «бе», бинигар
Ки алиф аз ҳама бошад бартар.

Рав бинеҳ тахтаи абҷад³ ба канор,
Ки дарояд алиф аввал ба шумор.
Гар сабаб чӯяд ҳикматталабе,
Нест чуз ростӣ онро сабабе.

Абдурахмони Чомӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Тахтаи абҷад** – лавҳае, ки дар рӯи он ҳарфҳоро навишта меомӯзанд
2. **Эҳсон** – некӯӣ, лутфу марҳамат, карам, ато
3. **Якрӯ** – софдил

Савол ва супоришҳо:

1. Дар талаффузи калимаҳои якдилу якрӯ чӣ гуна ҳодисаи забониро пай бурдед?
2. Таъбири «бар ҳадаф аст» -ро шарҳ диҳед.
3. Муродифи калимаи «дурӯӣ» -ро номбар кунед.

Машқи 137. Ҳикоятро хонед, пайвандаҳои онро шарҳ диҳед.

Аз баҳри рӯзи ид Султон Маҳмуд хилъати¹ ҳар касе таъин мекард. Чун ба Талҳак расид, фармуд, ки полоне биёред ва бад-ӯ диҳед. Чунон карданд. Чун мардум хилъат пӯшиданд, Талҳак он полон дар дӯш гирифт ва ба маҷлиси Султон омад, гуфт:

– Эй, бузургон! Инояти Султон дар ҳаққи мани банда аз ин ҷо маълум кунед, ки шумо ҳамаро хилъат аз хазина фармуд до-дан ва чомаи хос аз тани худ барканд ва дар ман пӯшонид.

Убайди Зоконӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Хилъат** – чома
2. **Полон** – тӯқими хар

Савол ва супоришҳо:

1. «Талҳак» -ро дар ҷои шумо чӣ мегӯянд?
2. Мақсади ҳикоят дар кадом сатр ифода ёфтааст?

Машқи 138. Матнро нависед, шарҳ диҳед, ки пайвандаки «ҳол он ки» ба кадом гурӯҳи пайвандаҳо дохил мешавад. Сохти онро муайян кунед.

Дехконе дар Исфаҳон ба дари хонаи Хоҷа Баҳоуддини соҳибдевон рафт. Ба хочасаро гуфт, ки ба хоҷа бигӯй, ки Худо берун нишастааст, бо ту коре дорад. Бо хоҷа бигуфт. Ба эҳзори¹ ӯ ишо-рат кард. Чун даромад, пурсид, ки ту Худой?

Гуфт:

– Оре!

Гуфт:

– Чӣ гуна?

Гуфт:

– Ҳол он ки ман пеш деҳхудо ва боғхудо ва хонахудо будам. Нуввоби² ту деҳ ва боғ ва хона аз ман ба зулм бистуданд, худо³ монд.

Шарҳи луғатҳо:

1. **Эҳзор** – ҳозир кардан, даъват намудан
2. **Нуввоб** – ҷамъи ноиб, ҷонишинҳо
3. **Худо** – соҳиб

Савол ва супоришҳо:

1. Пешоянди бо ба ҷои кадом пешоянд омадааст?
2. Калимаҳои деҳхудо, боғхудо, хонахудо аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

Машқи 139. Матнро хонда, ҷумлаҳои пайвандакдорро нависед ва кадом хели пайвандак буданашро шарҳ диҳед.

Ҳамин ки ба ҳавлӣ Сангин Полвон даромада омад, дар чехраи марду зан табассум гул кард. Ин пирамард аз ҳафтад гузашта бошад ҳам, бардаму чолок ва хеле ширинкору базлагӯй буд. Вай марде буд газгӯшти миёнақад, дасту гардани сerraгунай ва риши тор-тораи дароз дошт. Мардум ба дурӯғпардозӣ ва мазокҳои ӯ одат карда буданд. Вай ба гапҳои дурӯғу бофтаҳояш ҷунон ҷомаи ҳақиқат мепӯшонд ва ҷунон рангу бор меод, ки як шахси бори аввал бо ӯ дар суҳбат нишаста аз нақлҳои вай мабхут мегафт. Ҳама медонистанд, ки Сангин Полвон одами дилсофу бекина аст. Шӯхию дурӯғгӯйҳои ба касе зарару зиён намеоранд.

Меҳмон Бахтӣ

Савол ва супоришҳо:

1. «Табассум гул кард» -ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Иншое нависед ва дар он шахсеро бо хислатҳояш тасвир намоед.

Машки 140. Байтҳоро хонед ва вазифаи пайвандакҳоро шарҳ диҳед.

1. Агар дашном фармой в-агар нафрин, дуо гӯям,
Чавоби талх мезебад лаби лаъли шакархоро.
Ҳофизи Шерозӣ
2. Сифатат баски беҳадду ҳисоб аст,
Фақат тасвири хуснат сад китоб аст.
Мирзо Турсунзода
3. Бинӣ агараш миёни мардум,
Мардонагиаш баҳо надорад.
Мирзо Турсунзода
4. Мезанад хасм, гар ки ту ўро назанӣ,
Меканад решаат, ар решаи ўро наканӣ.
Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Шаклҳои дигари пайвандакҳоро номбар кунед.
2. Имлои онҳоро дар ёд нигоҳ доред.

Машки 141. Ҷумлаҳоро нависед, гӯед, ки пайвандаки кадом ҷумлаҳоро иваз кардан мумкин аст.

1. Агар Одинаро ба даст дароварда натавонанд ҳам, аз ин кампир никори худро мегиранд (*С.Айнӣ*).
2. Акнун пушаймонӣ суде надошт, чунки тир аз камон бар хато часта ва мурғи матлаб аз даст рафта буд (*С.Айнӣ*).
3. Барои он ки ў фарзанди кадом кас будани худро донанд, ҳақиқати холро ба худи ў фаҳмондем (*С.Айнӣ*).
4. Дар он чо аҳволам бад буд, барои он ки бисёрии хидмат аз фурсат ва тоқати ман зиёд буд (*С.Айнӣ*).

Машки 142. Ҷумлаҳоро хонед, пайвандакҳои ишорашударо аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. То шамол набошад, шохи дарахт намечунбад.

2. **Азбаски** ишораҳои дасташ садо надоштанд, ба пояш полро тӯққӣ зада ҳам мемонд.

3. **Дар ҳолате ки** нонро оҳиста-оҳиста мехоид, ду чаш-машро аз лунҷҳои Қорӣ намеканд.

4. **Вақте ки** онҳо мехостанд аз ҷой бархезанд, аз кӯча садои пойи асп шунида шуд.

§ 22. Таҳлили морфологии пайвандакҳо

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст? Маълумоти умумӣ.
2. Аломатҳои морфологӣ;
3. Аз ҷиҳати сохт;
4. Пайваст ё тобеъ;
5. Тағйир намеёбад;
6. Вазифаи синтаксисӣ.

Мисол: Ятим роҳ мерафт, аммо намедонист, ки ба кучо меравад (С.Айнӣ).

Намунаи таҳлил:

Аммо пайвандак буда, қисмҳои ҷумлаи мураккабро алоқаманд мегардонад; аломатҳои морфологиаш: пайваст, тағйир намеёбад ва аъзои ҷумла намешавад. Аз ҷиҳати сохт содда.

Ки пайвандак аст ва ҷузъҳои ҷумлаи мураккабро бо ҳам тобеъ менамояд; аломатҳои морфологиаш: тобеъ, тағйир намеёбад, аъзои ҷумла намешавад, содда мебошад.

§ 25. Ҳиссаҷаҳо

Машқи 143. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса карда гӯед, ки онҳо аз ҳам чӣ фарқе доранд.

1. Ман он сол дар оилаамон ба ҷои падар, ба ҷои модар кор мекардам.

Ман он сол дар оилаамон ҳам ба ҷои падар, ҳам ба ҷои модар кор мекардам.

2. Мо ба манзил рафта хобида, пагоҳонӣ ба сайргоҳ омадем.

Мо ба манзил рафта хобида, боз ба сайргоҳ омадем.

3. Ҳаминҳо ғазалҳои домуллои акаат, – гуфт ва ба хондани онҳо даромад.

Ана ҳаминҳо ғазалҳои домуллои акаат, – гуфт ва ба хондани онҳо даромад.

4. Албатта, аз девона ранчидан дуруст нест, ба ҳоли вай раҳмам омад.

Албатта, аз девона ранчидан дуруст нест, ҳатто ба ҳоли вай раҳмам омад.

Машки 144. Ҷумлаҳоро нависед, гӯед, ки калимаҳои ишора-шуда чиро ифода мекунанд.

1. **Охир**, дар ин шаҳри мусофирӣ, бекаси, бе пул чӣ кор мекунӣ (*С. Улғзода*).

2. **Ҳа, дарвоқеъ**, қариб буд, ки аз ёдам барорам (*С. Айни*).

3. Меҳмонон ҳамагӣ пароканда шуда рафтанд ва дар хона танҳо хешовандон монданд.

4. Рӯзе Махдум қадаре сурх шуда аз ман пурсид:

– Магар ту ҳар рӯз нонро аз пули худат харида меоӣ?

– **Оре**, – гуфта тасдиқ кардам ман (*С. Айни*).

Ҳиссачаҳо хиссаи номустакили нутқ буда, ба калима, ҷумла ва ба тамоми баён тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд. Ҳиссачаҳо аз пешоянду пайвандакҳо, ки вазифаи грамматикиро анҷом медиҳанд, фарқ мекунанд.

Ҳиссачаҳо имконияти ахборро баланд бардошта, нутқро аниқу ифоданок ва муассир мегардонанд. Ин хусусияти онҳо дар маъноӣ луғавиашон нуҳуфтааст. Бо ёрии хиссачаҳо ҳодисае аниқу равшан гашта, тобишҳои шубҳаю таачҷуб ва ҷудоию инкор ифода меёбанд. Онҳо тағйир намеёбанд ва аъзои ҷумла ҳам намешаванд.

Машки 145. Матнро хонед, вазифаи хиссачаҳоро шарҳ диҳед.

Ба китобхона пирамарди хамадақомат – Шаҳиди Хаттот дохил шуд, ки ўро дар боми пастваки ҳавлии Абӯалӣ дида будам.

– Чағонӣ! – фарёд кард вай ҳоло аз остона надаромада.

– Ба Худо, ки ту пайғамбар будай!

Нигоҳбони китобҳо қад рост карда, ба гуфтори дӯсташ гӯш андохт.

– Имрӯз пагоҳӣ он бача – писари Абдуллоро дастгир карда, кашон-кашон ба боргоҳ бурданд.

– Ха, окибат ба даст афтод гӯй!

– Бале, бале. Маълум шуд, ки бо табобати худ ба подшоҳ зарар расондааст.

– Магар ман нагуфта будам? – овози Чағонӣ тантана пайдо кард. – Ман гуфта будам, ки агар ии бача дар ҳамин синну сол ба донишмандӣ шуҳрат ёфта бошад, ин аломати он ки вай фиребгар аст.

Сотим Улугзода

Ҳиссаҷаҳо аз чихати сохту таркиб содда ва таркибӣ мешаванд.

Ҳиссаҷаҳои аслии бале, навод, оё, магар, ҳатто, фақат, танҳо, -ку, -а, ҳам чӣ... чӣ, на ... на ва амсоли инҳо содда мебошанд.

Ҳиссаҷаҳое, ки аз ду ва зиёда калимаҳо таркиб ёфтаанд, таркибӣ мебошанд: ҳатто ки, навод ки, аз афташ, ана ҳамин, майлаш-куя.

Машқи 146. Ба ҷои нуқтаҳо ҳиссаҷаҳои хо, бале, оре, не, на гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. ... дилатонро танг карда нашинед ҳам мешавад, ман намеравам. 2. Сокина дигар ... ба гапи модараш ва ... ба насихатҳои падараш гӯш мекард, вай танҳо фикри ба Тошканд рафта хондан дошту халос. 3. ... ин таклифи маъқул, – гуфт аз байни ҷанговарон касе. 4. ... ӯ ватандӯсти ҳақиқӣ буд. 5. ... баъди дуруст шудан ҳам бояд шумо ду моҳ дам гиред, – таъкид кард духтур.

Машқи 147. Матнро хонед, ҷумлаҳои ҳиссаҷа доштаро ба дафтаратон нависед. Имло ва тобиши маъноӣ ҳиссаҷаи – мӣ ва – дия-ро фаҳмонед?

... Дар зиндагии ин ду хонавода дигаргунӣ, ки модарон интизораш буданд, рӯй надод. Ин хомӯшии ногаҳонӣ, ки аз ихтиёри кампирон берун буд, онҳоро ба танг меовард. Аммо ин ҷо ҷорасе надоштанд. Фарзандон бошанд, гӯё қасдан аз ин хусусҳо ҳеч даҳон намекушоданд. Ниҳоят, модари Олимҷон тоқат карда натавонист. Рӯзе дар сари дастурхон:

– Писарам, чим шиштан қатӣ кор мешавад-мӣ? Пагоҳ хамроҳи холаат боз ба ҳавлии Зебинисоино равем – мӣ, мегӯям?!– гуфт.

– Хайр, саросема нашав, бува, мешуд – дия охир! – гуфт Олимҷон ба ҷавобаш бепарвоёна. Вақте ки дастурхонро ғундоштанд, ба модараш таъкид кард, ки ба ҳавлии ҳеч кас ба хостгорӣ наравад ва ба чашмаки пур аз ашки бибиаш нигоҳ карда, ба кӯча баромада рафт (*Ҳ. Карим*).

Савол ва супоришот:

5-то мисол нависед, ки ҳиссачаи – мӣ ва – дия истифода шуда бошад.

Машқи 148. Матнро хонед ва гӯед, ки сухан дар бораи чӣ меравад. Ҳиссачаҳоро аз рӯи сохт шарҳ диҳед.

Маро боз суханони Салимбобо, ки гуё худ ба худ гап мезад, ба худ овард.

– Барои дарахтзор кардани ин талу теппаҳо одамон хуни цигар шудаанд. Охир, то кай ба замини водӣ мечаспем. Бояд кӯху доманакӯҳҳоро ҳам обод кунем...

Як вақтҳо дар дастархони ҳама бодому чормағз, тутмавизу шинӣ мидидӣ. Ҳоло чӣ? Саду як хел қанд, курс.

– Хайр, ин магар бад аст?

– Бад не, хуб аст. Аммо сад набошад ҳам, ҷои бодому чормағз, тутмавизу шинниро гирифта наметавонанд. Ин меваҳо қуввати дилу меъдаанд ва ба саду як дард давоянд. Барои ҳамин ҳам мегӯям, ки доманакӯҳҳоро обод карда, бодому чормағз, pistaю тут, току нок шинонем. Агар илочаш намебуд, гапи дигар буд. Охир, илочаш ҳаст-ку?

– Каму беш шуда истодааст, – гуфтам Салимбоборо тарафдорӣ намуда, – оҳиста-оҳиста аз ин ҳам зиёдтар мешавад.

– Агар муносибатамон ба табиат ҳамин хел бошад, – гуфт пирамард бо таассуф ҷавонони лолачинро дар назар дошта, – хароб мешаваду обод не. – Ва бо ҳамон оҳанги таассуфомез ба ман рӯ оварда илова кард: – Медонӣ, додар, ҳамагӣ 40–50 сол пеш дар ин талу теппаҳо чунон дарахт бисёр буду чунон гиёҳҳои шифобахше мерӯиданд, ки аз саховати табиат ҳайрон мемондӣ. ...

Иноят Насриддин

§ 26. Хелҳои ҳиссаҷа

Машқи 149. Матнро хонда, ҷумлаҳои ҳиссаҷадорро нависед ва аз рӯи тобиши маъно ба хелҳои ҷудо кунед.

- Ба ҳаёлам санъаткор буд.
- Санъаткор? Не-е, ҳудаш гуфт-ку, ҳисобчӣ!
- Наход?
- Ҳар кӣ бошад, хушбахт будааст.
- Эҳ, ман агар вай барин навохта метавонистам.
- Ба мӯйсафед чӣ гуфт, шунидӣ?
- Не ...
- Дар ҳақиқат думбурашинос будааст.
- Беҳуда нагуфтаанд: қадри зар заргар бидонад, қадри гавҳар гавҳарӣ.
- Ростӣ гап, агар овозашонро намешунидам, он думбураҳои ба ман асло маъқул намешуданд.

Саттор Турсун

Ҳиссаҷаҳо аз рӯи маъно ва вазифа ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

Саволи: магар, оё, нахонд, -мӣ, -чӣ.

Таъкидӣ: ҳатто, ҳам, хоҳ ... хоҳ, гоҳ ... гоҳ, на ... на.

Тасдиқӣ: ҳа (ҳо), бале, оре, хуб (хӯш), хайр.

Инкорӣ: не, на.

Қувватдиҳанда: мана, -ку, -дия, э.

Маҳдудӣ: фақат, танҳо.

Ғайр аз ин, як қатор ҳиссаҷаҳои дигар низ ҳастанд, ки орзу (кошкӣ ...), тахмину зарурат (мабодо, эҳтимол), монанд-кунӣ (гӯё), таклифу далолат (канӣ, чӣ) ва ғайраро ифода мекунанд. Кошкӣ, имрӯз борон наборад. Мабодо Содик наояд. Ба синф дарой-чӣ.

Машқи 150. Бо ҳиссаҷаҳои *модомки, кошкӣ, бигузор (бигзор), мабодо, рафту (раваду)*, ҷумла тартиб диҳед ва қоидаи маъмули имлоиашро гӯед.

Намун: Кошкӣ, ман ҳам аз тест баҳои баланд мегиррифтам.

Машқи 151. Ба ҷои нуқтаҳои ҳиссаҷаҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

- ... ū дар хона монда буд.
- Ман намеравам, гуфтам ...!
- Имрӯз ба саёҳат мерафтем....
- ... Қосим дар ин байн наменамуд.
- Дар вақти ҳарфчинӣ ū як ҳарфро партофта наме-
равад.
- он манзараҳои зебо.

(–ку, мана, ҳатто, – дия, фақат, танҳо)

Машқи 152. Порчаро хонед, аломатҳои китобати ба ҳиссаҷаҳо марбутро шарҳ диҳед.

– О, бачем, чӣ ин ҷо меистӣ? Биё, хона дароём, – равон шуд пиразан. – Биё, шери момош. Ҳа, номата напурсидам Маъруфҷон. Номи хуб доштӣ.

– Холаҷон, ба шумо ташвиш мешавад. Мо ба хонаи Абду-мачид равем, – гуфт Хуршед узроме.

– Не, наменам. Мо бегона нестем. Ману очаат апаву хоҳар барин будем. ... овози пиразан ларзиду дар чашмо-наш ашк ҳалқа зад.

– Як бор остонаи мани пиру бекас ҳам қадами меҳмони азиза бинад.

Хуршед ба писараш нигарист. Маъруф ишора кард, ки меда-роянд.

Эҳсон Субҳон

Ҳиссаҷаҳои *-мӣ, -ку, -дия, -а, чӣ* бо дефис навишта мешаванд. Ин ҳиссаҷаҳо асосан дар услуби гуфтугӯи истифода мешаванд.

Машқи 153. Порчаи манзумро ифоданок хонда маънидод кунед ва чӣ нақш доштани ҳиссаҷаҳоро шарҳ диҳед.

Эй забон, ту бас зиёни мар маро,
 Чун туй гӯё, чӣ гӯям мар туро.
 Эй забон, ҳам оташу ҳам хирманӣ,
 Чанд ин оташ дар ин хирман занӣ?
 Дар ниҳон ҷон аз ту афгон мекунад,
 Гарчи ҳарчи гӯиаш он мекунад.
 Эй забон, ҳам ганчи бепоён туй,
 Эй забон, ҳам ранчи бедармон туй.

Ҳам сафиру худъаи⁴ мурғон туй,
Ҳам балису⁵ зулмати куфрон⁶ туй.

Ҷалолиддини Румӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Худъа** – макр, ҳила
2. **Балис** – макру фиреб
3. **Куфрон** – носипосӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байти дуюмро ба наср баргардонед.
2. Ганчи бепоён ва ранчи бедармон номидани забонро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Пайвандаки байти охиirro ёфта, муайян созед, ки аз ҳиссаҷа чӣ фарқ дорад?

Машқи 154. Ҷумлаҳоро хонед ва ҳиссаҷаҳоро аз ҷиҳати хелҳояшон муайян созед.

1. Хуб, агар ҳар кадомашонро ба як пуштаи ҷудогона баранд-чӣ.
2. Ҳамин вақт ба кӯча баромада як давр зада оем-чӣ?
3. Биё, Дохунда ба сари хирман биравем.
4. Охир, аввал тар кардан ва баъд аз он хушконидани пахтаҳо чӣ маънӣ дорад? (*С.Айнӣ*).

Машқи 155. Порҷаи шеърро хонед ва вазифаи ҳиссаҷаҳоро муайян созед.

На хун дар дил, на дар чашм об монда,
На ҳуш дар сар, на дар тан тоб монда,
На андар рӯзи равшан ҳисси бедор,
На шомии тира ҳоли хоб монда.

Абулқосим Лоҳутӣ

Машқи 156. Матнро хонед, ҳиссаҷаҳои тасдиқии ҳоси нутқи адабиرو муайян кунед. Вазифа ва тобиши маънии онро фаҳмонед.

Фирдавсӣ ба андеша рафту гуфт:
– Оре, ҳазрат, ҳақ ба шумост, вале ба ҷавони покдил ва он духтари маъсума раҳми кас меояд. Худ надониста, бо ҳукми табиати башарӣ ва бо дили соф ба кӯи сарбаста

даромада саргардон монданд. Афсӯс. – Сукут кард, ба ёдаш қиссаи Зол ва Рудоба омад. – Дар замонҳои қадим, пеш аз зуҳури ислом, издивоҷ дар мавриди ихтилофоти мазҳаб мамнӯъ набуда, ё ки бо фармони шоҳ раво мешудааст. Мисол қиссаи Зол ва Рудоба аст, ки ровиён ба мо хабарашро доданд. Ва банда онро дар «Шоҳнома» назм кардам. Дар оғоз шаҳаншоҳ Манучеҳр издивоҷи Золи зардуштӣ ва Рудобаи бутпарастро манъ кард, вале сониян иҷоза дод. Метавон гуфт, ки ишқ ба мазҳаб ғолиб омад, вале дар замони мо як чунин ҳодиса, албатта, берун аз имкон аст.

Аскофӣ аз афти кор ба ёд овард, ки бо меҳмон ҳанӯз ахволпурсӣ накардааст, – охир ўро як ҳафта боз надида буд. Ахволпурсикунон пайдарҳам якчанд суолро қатор кард:

– Кайфу ҳол? Дилтанг нашудед? Бағдодро хуб тамошо кардед? Ба зиёрати Тоқи Кисро ҳам рафтед?

– Оре, аз марҳамати ҳазрат...

Аз романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода

Савол ва супоришҳо:

1. Кайфу ҳол чӣ маъно дорад?
2. Дар бораи Тоқи Кисро чӣ медонед?

§ 27. Таҳлили морфологӣи ҳиссачаҳо

Нақшаи таҳлил

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст?
2. Аломатҳои морфологӣ:
 - а) Тобишҳои иловагӣ.
 - б) Тағйир намеёбад.
3. Вазифаи синтаксисӣ.

М и с о л :

Дар хона танҳо хешовандон монданд.

Намунаи таҳлил

Танҳо – ҳиссача аст, аломатҳои морфологиаш: а) тобиши маҳдудӣ дорад, б) тағйир намеёбад, в) аъзои ҷумла шуда наметавонад ва ба савол ҷавоб намешавад.

Машқи 157. Аз ҳиссачаҳои зерин истифода бурда ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ана	ҳатто
танҳо	находки
магар	то ҳатто
-чӣ	ҳам

Машқи 158. Порчаи шеърро хонда чӣ нақш бозидани ҳиссаҷаҳоро баён намоед.

Кардаме дар хоки кӯйи дӯст маъво¹, кошкӣ,
 Судаме² рухсори худ бар хоки он по, кошкӣ.
 Омадӣ берун зи кӯйи сарви боло, кошкӣ,
 Бурқаъ³ афгандӣ зи рӯйи оламоро, кошкӣ.
 Дидаме дидори он дилдори раъно, кошкӣ,
 Дида равшан кардаме з-он рӯйи зебо, кошкӣ.

Алишери Навоӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Маъво** – ҷойгоҳ, макон
2. **Судан** – молидан
3. **Бурқаъ** – чашмбанд, парда

Савол ва супоришҳо:

1. «Кардаме маъво» -ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин?
2. «Дида равшан кардан» чӣ маъно дорад ва онро дар забон чӣ мегӯянд?
3. Агар порчаро бидуни «кошкӣ» хонем, чӣ гуна ҳодиса рӯй медиҳад?

§ 28. Нило

Машқи 159. Ҷумлаҳоро бо калимаҳои ишорашуда ва баъд аз он бидуни онҳо хонед ва гӯед, ки онҳо аз ҳам чӣ фарқ мекунанд.

1. – **Хайр**, галабон беадабӣ карда бошад ҳам, шумо гузашт кунед, Мирзо (*С. Улугзода*).

2. **Бай-бай, хайрият**, ки ҳақиқат ошкор шуд! (*С. Улугзода*).

3. **Ҳой, Восеъ!** Ин чӣ масҳарагӣ аст, ки ин мардум мекунанд?! – бонг зад Ҳочӣ Яъқуб (*С. Улугзода*).

4. **Афсӯс**, ин хона хеле хурд аст. Ва намешавад дар он панҷ миллиард суратакро ҷой дод (*М. Солеҳ*).

5. **Дареғо**, беҳабар аз хеш бозигаре моҳир шудааст.
(*М.Солеҳ*).

Нидо калимаҳои тағйирнаёбанда буда, барои ифодаи ҳаяҷон ва иродаю майлу хошишу орзу хидмат мекунад. Нидо гурӯҳи махсуси ҳиссаи нутқро ташкил медиҳад.

Он ҳиссаи нутқе, ки барои ифодаи ҳаяҷону ҳиссиёти гуногун хизмат мекунад, нидо ном дорад.

Ваҳ, чӣ хуш медамид насими баҳор. **Ҳой** мардум, об баромад, об!

Дар чумлаи якум **ваҳ** ҳисси шавқу фарахро мефаҳмонад. Дар чумлаи дуум **ҳой** даъватро ифода мекунад.

Нидоҳо аъзои чумла намешаванд.

Нидоҳо бештар дар гуфтугӯ истифода мешаванд. Онҳо дар асарҳои бадеи хангоми муколамаи персонажҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Машқи 160. Абёти зеро хонед ва маънидод кунед. Нидоҳо чӣ гуна ҳиссиётро мефаҳмонанд.

1. Дӣ¹ гуфт табиб аз сари ҳасрат, чу маро дид,
Ҳайхот, ки дарди ту зи қонуни шифо рафт.

* * *

2. Мархабо, эй пайки² муштоқон³, бидеҳ пайғоми дӯст,
То кунам қон аз сари рағбат фидои номи дӯст.

* * *

3. Эй лабат оби ҳаёту эй қадат сарви чаман!
Эй рухат хуршеди ховар в-эй хатат мушки⁴ Хутан⁵!
Ҳамчу абрӯят ба чаши ман кам ояд моҳи нав,
Чун лаби лаълат намебошад ақиқ⁶ андар Яман⁷.

Ҳофизи Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Дӣ** – дирӯз, рӯзи гузашта
2. **Пайк** – хабаррасон, қосид
3. **Муштоқон** – шавқмандон, ошиқон
4. **Мушк** – моддаи сиёҳранги хушбӯй
5. **Хутан** – номи шаҳр дар ҳудуди Чин; охуест, ки мушки он машҳур аст

6. **Ақиқ** – навъе аз санги қиматбаҳо, ки сурхранг ва зард аст; киноя аз лаб

7. **Яман** – номи мамлакатест дар қазираи Арабистон; киноя аз лаб

Савол ва супоришҳо:

1. Ду байти аввалро ба наср баргардонед.
2. Байтҳоро аз ёд кунед.

Машки 161. Матнро хонед, пайвандак ва ҳиссаҷаҳои онро муайян намоед.

Бидон, ки шарафи одамӣ ба нутқ аст ва ҳар кӣ дар нутқ адаб риоят накунад, аз ин шараф бебаҳра бошад. Барои он ки нутқ ба савоб (сухани рост) бояд, илло хомӯшӣ беҳ аз он бувад. Чунонки шайх Саъдӣ фармуда:

Баҳоим хамӯшанду гӯё башар,
Забон баста беҳтар, ки гӯё ба шар.

Ва дар сухан гуфтан чандин адаб аст, ки шайху ғолибро риоят бояд кард ва чандин адаби дигар аст, ки нозилон (шахси то мартабаи шайх расида)-ро нигоҳ бояд дошт. Агар пурсанд, ки адаб ғолибон дар сухан гуфтан чанд аст? Бигӯй шаш: Аввал он ки сухан фароҳури (муносиби) ҳоли ҳар кас гӯяд:

Бо ёри нав аз ғами куҳан бояд гуфт,
Бо ӯ ба забони ӯ сухан бояд гуфт.

Дуюм он ки ба лутф сухан гӯяд, на ба унф (дуруштӣ). Сеюм он ки дар вақти сухан гуфтан хандон ва шукуфта бошад, на туршрӯю гирифта. Чаҳорум, чандон сухан ба мустамеъи (шунавандаи) он гӯяд, ки ба малоли хотири эшон наанҷомад. Панҷум, сухан гӯяд, ки манфиати дунё... дар он бошад. Шашум, то сухани тамом байёр (қадр) набошад, бар забон наронад, ки сухани бузургон ба масобаи (монанди) тухм аст ва агар тухм фосиду бемағз бошад, дар ҳар замин, ки афтад, нарӯяд ва аз ӯ манфиате ба ҳосил нарасад...

Аз «Футувватномаи султони»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Шарҳи луғат:

1. Баҳоим – ҳайвон
2. Шар – бадӣ
3. Нозилон – камбаҳо, паст
4. Фарохур – лоиқ

Савол ва супоришҳо:

1. Фикри шумо дар бораи одоби сухан чист?
2. Ин гуфтаҳои Хусайн Воизи Кошифӣ чӣ гуна аҳамият дорад?

§ 29. Сохти нидо

Машки 162. Ҷумлаҳоро нависед ва таркиби нидоҳоро муайян созед.

1. **Оҳ** ... ту донӣ, ки ин дили ман, дили ғариби ман чӣ қадар барои ту гум мезанад? **Не-е**, ин чизро ту пай намебарӣ.

2. **Ҳайф**, ки намедонад ва барои ҳамин дар бораи дигар чиз фикр мекунад.

3. – **Ҳмм** ... рав, ба апа гӯй, ки оши тӯппӣ тайёр кунад.

4. – **Ҳа-а** – яхи обкушода барин чунбид Додхоҳ ва сар афшонда ба гап даромад.

5. – **Ҳайфи** умрам ...

– Ман намедонам, ки бачаи кӣ ҳастам, лекин хондан меравам!

6. **Хум-ҳаҳ ... хум-ҳаҳ**. Садои ба санг бархӯрдани путки Ёрмуҳаммад аз шохҳо шунида шуд.

7. – **И**, ту ба ҳамин хафа шудӣ.

Сорбон

Нидоҳо аз ҷиҳати сохт ба асли, такрор ва таркибӣ ҷудо мешаванд. Нидоҳои асли: а) аз як садонок: э, а, и, о; б) садоноку ҳамсадо: эҳ, ҳа, ҳе, ҳу; в) садоноку ҳамсадо ва садонок: аҳа, эҳе, уҳа; г) садоноку ду ҳамсадо: ўббо, оббо; д) ҳамсадою ҳамсадо: ҳм ва ғайраҳо.

Нидоҳои такрор: ҳой-ҳой, вой-вой, ҳай-ҳай, ту-ту ...

Нидоҳои таркибӣ: муборак бошад, қанд занед ... мансу-банд.

Машки 163. Мисолҳоро нависед ва ба сохти нидоҳо эътибор диҳед.

1. – Баҳ-баҳ, чӣ хуш гуфтааст! – сар чунбонд Асирӣ ва илова намуд. – Дар ин маънӣ ҳазрати Саъдӣ низ хуб фармуда:

«Гирди номи падар чӣ мегардӣ?

Падари хеш бош, агар мардӣ!» (Р. Қалил).

2. – Ҳа, – мегуфт модарам, – додарт хеле қайсар, якроҳа, худи додет барин ... (Ҷ. Иқромӣ).

3. Гуфтаанд: Ҳайҳот, ки ин чӣ кор аст, ки сарборӣ фузун аз харвор аст (А. Қомӣ).

4. – Ҷӯхӯ, ӯхӯ, ӯхӯ, – сурфа карда касе аз дарвозаи кӯча даромад (С. Айнӣ).

5. – Во дарег! – гӯён Асар чунин оҳи бадарде кашид, ки он сангро шикоф карда мегузашт (Ш. Ҳаниф).

6 Э, ҳамин вақт омадани инҳо! Тавба, «ман дар чӣ хаёлу фалак дар чӣ хаёл!» (Ҷ. Иқромӣ).

Машқи 164. Байтҳои зеринро хонед ва шарҳ диҳед

Магардон забонро ба тундӣ ба рӯй,
Мабодо, к-аз он ранча ояд бар ӯй.

Фирдавсӣ

Балои одамӣ бошад забонаш,
Ки дар вай баста шуд суду зиёнаш.

Носири Хусрав

Кас накунад аз сухани нарм бим,
В-аз сухани саҳт битарсад салим.

Хусрави Деҳлавӣ

Савол ва супориш:

Шеърро аз ёд кунед ва мазмуни онро гуфта диҳед.

§ 30. Хелҳои нидо

Нидоҳо аз рӯи маъно ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **эҳсосотӣ** ва **барангезанда (иродавӣ)**.

I. Нидоҳои эҳсосотӣ ҳиссиёти гуногуни инсонро нисбат ба ҳодисаҳои ҳаёт ифода мекунанд. Онҳо на танҳо барои нишон додани ҳолати самимонаи гӯянда, балки барои ифодаи ҳар гуна эҳсосот хизмат мекунанд. Нидоҳои эҳсосотӣ аз ҷиҳати маъно ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) нидоҳои тааччуб ва хайрат: тавба, эха, ачабо, ўхў, хмм ва ғайра.

– Тавба, – Шарофат хайрон шуд.

– Ўхў, инҳо ба замини мо наздик шуда мондаанд-ку... Хмм, одами хуб, коргар.

б) нидоҳои андўх: вой, ох, вох ва ғайра:

– Ох, – гуфт охистекак як мисгар.

в) нидоҳои таассуф: эҳтиёт, оббо, эхе, эх, хай-хай, афсўс ва ғайра:

Оббо, ҳоло-ку вақти рамаронӣ нашудааст.

– Афсўс, – гуфт ў худ ба худ.

Шеру хуршед, эй дарег, ар чунбише мекард аз он-к,

Хирсу рўбахро гузоре бар як обишх(в)ар набуд.

Зуд дарсозанд хасмон в-ин масал равшан шавад,

Гар арўсӣ кард саг, чуз баҳри марги хар набуд.

Муҳаммадтақиш Баҳор

– Хай-хай, зўрата беҳуда харч макун.

г) нидоҳои хурсандӣ, завк, таҳсин: о, эй, хай-хай ва ғайра:

– Хай-хай, магар ин духтаракам Гулнор аст, бисёр нағз.

II. Нидоҳои барангезанда (иродавӣ): тобишҳои гуногуни амриро ифода карда, ба навъҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) нидоҳои даъват, мурочиат: ўй, ҳой, э, ало, ў, аё, ой ва ғайра.

– Э ... Ту акақурбони ман-ку, ту акаҷони ман-ку, – гўён ба тарафи ў давид (*С.Айнӣ*).

– Ҳой Гулҷон, чаро гирия мекуни?

б) нидоҳои амр: чим, ором, хомўш ва ғайра.

– Хомўш! – бонг зад Саид Муродхоча, – дар кучо истодаӣ, бо кихо гапзанон мекуни?

в) нидоҳои миннатдорӣ, табрик, видоъ: хайр, боракалло, офарин ва ғайра.

Хайр, саломат бошед. Офарин, ёфтед.

Нидоҳои такрор бо дефис навишта мешаванд: бай-бай, хай-хай ...

Машки 165. Матрно нависед, нидоҳоро муайян кунед ва аломати китобатии онҳоро гузоред.

1. – Оббо, боз коҳи куҳнаро бод кардӣ-дия!

2. – Бай-бай, хуб коратон омад кардааст!
3. – О ман дар ин чо чашму гӯши шумо-ку. Наход нафаҳмам?
4. – Хуб-хуб, як нафасак шишта мехезам.
5. – Хӯй писари усто, номат чӣ буд?
6. – Э ман аз кучо донам? Раву аз худааш пурс.
7. Дареғо! Ҳасрато! Ҳайфо!
Барои зиндагӣ чун модарон мемирӣ, эй Хуршед.

Лоиқ Шералӣ

Машқи 166. Зарбулмасал ва мақолхоро нависед, мазмунашро фаҳмонед.

1. Сухан гувоҳи ҳоли гӯянда аст.
2. Сухани некӯ сайёди дилҳост.
3. Сухан шундан бех (моя)-и давлат мебошад.
4. Нутқи зебо зи хомӯшӣ беҳтар.
5. Забон тарҷумони дил аст.
6. Сухан ба андозаи хеш (худ) гӯй.

§ 31. Таҳлили морфологӣ нидо

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст?
2. Хели нидо аз рӯи маъно;
3. Навъи нидоҳои эҳсосотӣ ва иродавӣ.

Намунаи таҳлил:

Хуб, бисёр ғам махӯр (*С.Айнӣ*).

Хуб – нидо, он гурӯҳи махсуси ҳиссаи нутқ аст, на ба ҳиссаҳои мустақил ва на ба ёридиҳанда дохил мешавад. Тобиши тасдиқро бо писанду маъқул доништан ифода мекунад.

Машқи 167. Порчаи манзумро ифоданок хонда, нидоҳоро муайян созед.

Ало!... Ало!... Ало!...
 Мавҷ ... Барқ ... Радио ...
 Ало!... Ало!... Ало!...
 Ҳар сӯ нигар ба чавфи ҳаво,
 Эй барқи радио, дар синаи ҳаво ..
 Дарё ...

Ба чӯш омадаву мавч мезанад ачабо! ...
 Чӣ гуна барқ?!
 Чӣ сон мавч?!
 Оҳ!..
 Ачаб! ... Даҳшат! ...

Пайрав Сулаймонӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки аз забонҳои дигар нидоҳои иқтибос мешаванд ё не?
2. Нидоҳои иқтибосиро нависед.

Машқи 168. Нидоҳоро истифода бурда ҷумлаҳои тартиб диҳед.

бай-бай ...	ай-ай ...
оббо ...	хомӯш ...
оҳ ...	ташаккур ...
эй ...	вой ...
ҳа-ҳа-ҳа ...	афсӯс ...
ҳа-а-а ...	ҳо-о ...

Машқи 169. Ба ҷои нуқтаҳои нидоҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. – ... Алимардонбек-ку, ассалому алайкум, – гӯён аз ҷой хест.
2. – ... хуб баофиат, хуб сиҳат-саломат ҳастед?
3. – ... ака Бозор, аз кучо? Хавосатон парешон барин менамояд.
4. – ..., Худо мубораку хайр гардонад, – гуфта изхори хурсандии сохта кард.
5. – ..., гуфт Давлатманд, – беандешагиҳои Иброҳим корро лат дод (*С. Айнӣ*).
 (*ҳай-ҳай, хайр, ҳа, ҳайф, на, э...э*)

Машқи 170. Нидоҳои додашударо ба ду гурӯҳ – эҳсосотию барангезанда (иродавӣ) ҷудо кунед.

Эй, бай-бай, ало, уф, во, аё, вой, оббо, ўҳў, хомӯш, ором, омин.

Саволҳои тест:

1. Нидохои ҳиссиёт ва ҳаяҷонро ифодакунанда аз чиёати маъно ва вазифа ба чанд намуд чудо мешаванд?

а) 7; б) 4; в) 6; г) 3; д) 5.

2. Аз чанд намуд иборат будани нидохои майли иродави-ро муайян кунед.

а) 5; б) 2; в) 4; г) 3; д) 6.

3. Аз чумлаи зерин нидоро ёбед.

- Эй, ... Шокир – акем – ку, – гуфта фиристод.

а) Эй; б) Шокир; в) акем; г) ку; д) гуфта фиристод.

4. Калимаҳои боракалло, офарин ба кадом хели нидо тааллуқ доранд?

а) таассуф; б) тааччуб ва ҳайрат; в) даъват; г) амр;

д) миннатдорӣ, табрик ва видоъ.

§ 32. Калимаҳои тақлидӣ

Машқи 171. Чумлаҳоро нависед ва ба калимаҳои ишорашуда эътибор диҳед.

1. Аз даруни меҳмонхона ғайр аз садои **хур-хури** хобидагон дигар овозе шунида намешуд (*С. Айнӣ*).

2. **Ғир-ғири** чархи ароба аз кӯча ҳам шунида мешуд (*С. Улугзода*).

3. Ҳамин ки Ёдгорро дид, худи гов **хӯъ-хӯъ** гуфта пеш омадан гирифт (*С. Айнӣ*).

4. Бо даҳшати аз одат берун ҳаво **гулдурос** зад (*С. Айнӣ*).

5. Аз як гӯшаи айвон мусича «**ку-ку**» мегуфт (*С. Турсун*).

6. Мағасе беист **ғинг-ғинг** мекард (*С. Турсун*).

Калимаҳои тақлидӣ тағйирёбанда буда, тақлиди садои одамон, ҷонварон, ҳодисаҳои табиат ва ашёро фаро мегиранд. Калимаҳои тақлидии асосӣ шаклу таркиби доимӣ доранд: **мияв-мияв, аф-аф, ку-ку.** Аз ин рӯ, ҳамаи одамон онро як хел мефаҳманд.

Калимаҳои тақлидӣ ба нидоҳо наздиканд, вале маънои онҳо бо интонатсия (оҳанги талаффуз) вобаста набуда, имою ишоратро талаб намеkunанд. Онҳо аз грамматика чудо набуда, метавонанд дар вазифаи мубтадо ва хабар оянд.

Машки 172. Порчаи манзумро хонед ва калимаҳои таклидиро нишон диҳед.

Гурум ...
Гурум ...
Гурум ...
Ин корвони оташбор
Ба пеш медаваду
Пеш меравад ҳамвор.
Тапар ...
Тапар ...
Тапар ...
Ин чархҳои фӯлодӣ
Ба гардишанд
Ба болои релсҳои қатор
Шибир ...
Шибир ...

Пайрав Сулаймонӣ

Машки 173. Ҷумлаҳои хонед ва имлои калимаҳои таклидиро дар ёд нигоҳ доред.

1. Ман чақ-чақҳои ўро завқ карда мешунидам (*С.Айнӣ*).
2. Чашмаи равон шаррос зада мефуромад (*С.Айнӣ*).
3. Аз дур садои шав-шуви дарё шунида мешуд.
4. Ҳезуми явшон ғуррос зада месӯхт (*С.Айнӣ*).
5. Садои шағ-шағи боридани жола, гулдур-гулдури ҳаво ва ғуввоси шамол якҷоя шуда ба дил воҳима меандохт (*С.Айнӣ*).

§ 33. Ибора ва ҷумла

Маълумот дар бораи ибора

Машки 174. Калимаҳои асосии ибораҳои зеринро муайян кунед. Вазифаҳои калимаҳои тобеъшавандаро гуфта диҳед.

Марди зақӣ, тухфаи қиматбаҳо, донишҷӯёни ҷавон, зарди тиллоранг, омодаи кор, барвақт омадан, беса-баб наомадан, шеър хондан.

Машки 175. Калима ва ибораҳоро бо ҳам муқоиса кунед. Гӯед, ки номи ашё (предмет) ва амал дар кадом сутун аниқтар ифода ёфтааст.

Шарҳи луғат:

1. **Мард** – марди софдил, марди серғайрат;
2. **Рӯймол** – рӯймоли ҳарир, рӯймоли модарам;
3. **Хомӯш кардан** – оташро хомӯш кардан, чанҷолро хомӯш кардан;
4. **Шинондан** – ниҳол шинондан, бачаро шинондан.

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаи асосии таркиби ибораро чӣ тавр муайян месозанд?
2. Боз кадом хислат ва хусусиятҳои мусбати мардонро номбар карда метавонед?

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре ба воситаҳои грамматикӣ тобеъ шуда, як мафҳуми мураккаби аниқи ба ҳиссаҳо ҷудошавандаро ифода мекунанд, ибора номида мешавад.

Дар ибора яке аз калимаҳо асосӣ буда, боқимонда ба рои шарҳи он меоянд. Калимаи тобеъкунанда бо калимаи тобеъшаванда бо воситаи бандеки изофӣ (-и) ба ҳамдигар алоқаманд мегарданд. Бандеки изофиро одатан тобеъкунанда қабул мекунад: муаллими забон, муаллими забони модарӣ, дасти кушод, дасти кушоди модари ман. Калимаҳои шарҳдиҳанда ҳар қадар зиёд бошанд, ашё (предмет), амал, ҳолат, чароён ҳамон қадар аниқтар ифода меёбад.

Муқоиса кунед: гул-гули хушранг – гули хушранги баҳорӣ – гули хушранги баҳории саҳроӣ;

Шинондан – ниҳол шинондан – ниҳоли себ шинондан, ниҳоли себи рахш шинондан.

Машки 176. Калимаҳои поёнро ҳамчун калимаи асосии ибора истифода карда, ибора созед.

Дӯст, устод, қалам, рафтан, гуфтан, дидан.

Машки 177. Аз рӯи расми баъдина ибораҳое нависед, ки сифатҳои ашёҳоро ифода намоянд.

Машқи 178. Муайян кунед, ки кадом ҳиссаи нутқ ҳамчун калимаи асосии ибора истифода шудааст.

Модари меҳрубон, падари ғамхор, бинои баланд, тез хондан, зуд омадан, босуръат хондан.

Савол ва супоришҳо:

1. Бандаки изофӣ (-и) дар сохта шудани ибора чӣ вазифаро адо мекунад?
2. Гӯед, ки дар байни калимаҳои «дӯст, устод, падар ва модар» чӣ алоқамандие ҳаст? Дар ситоиши инҳо шеър аз ӯд гӯед.
3. Иборай «дасти кушод»-ро шарҳ диҳед.

Машқи 179. Нависед ва ба зер калимаи тобеи ибора хат кашед.

Гули бодом, дашти васеъ, пири нуронӣ, як тараф, ҳафт бародарон, синфи ҳафтум, деҳаи мо, мактаби худамон, аъло хондан, пагоҳ рафтан.

Дар ибора кадом ҳиссаи нутқ асосӣ – тобеъкунанда бошад, ибора ҳамон номро мегирад.

Агар калимаи асосии ибора исм бошад, онро иборай исмӣ, сифат бошад, иборай сифатӣ, феъл бошад, иборай феълӣ меноманд.

Масалан, «кӯҳҳои сарбаланд», «осмони соф» ибораҳои исмианд, чунки калимаҳои асосии онҳо – «кӯҳҳо» ва «осмон» – исми мебошанд, сифатҳои «сарбаланд» ва «соф» ба онҳо тобеъанд. Ҳамин тавр, ибораҳо ба гурӯҳҳои зерин чудо мешаванд:

1. Ибораҳои исмӣ: китоби Бехрӯз, шоҳи дарахт, суҳбати дӯстона, куртаи ямоқ, ду одам, як даста гул, кишвари мо, ин асар, нияти хондан.

Мисол: Вай дар соли дуюмине таҳсилаш хатнавис шуд (*С.Улугзода*). Лабони хола ноаён ба табассум моил гаштанд (*С. Саидмуродов*).

2. Ибораи сифатӣ: пур аз об, оби нукра барин соф, зиндагии талхтар аз захр, доимо ғамгин, ҷавони доно, меваи чун асал ширин, кӯри модарзод, пири хирадманд.

Мисол: Шодӣ панҷаи шохҷаи марҷон барин сурх ва нозуки худро пеш бурда, мӯҳи бузҷаро мекашид ва нохунҳои чун барги ғунҷаи ношукуфта нарм ва нимранги худро ба лаб ва дандонҳои вай расонида китиқ мекард. (*С.Айнӣ*).

3. Ибораҳои шуморагӣ: якуми сентябр, ду нафар аз бинокорон, яке аз муаллимон, аз боло дуюм.

Мисол: Яки имрӯз ба дуи фардо баробар аст. Дуи дигар аробақашон буданд, ба аробақашон тақия карда истода маҳорка мекашиданд (*С.Улугзода*).

4. Ибораҳои ҷонишинӣ: мани гунаҳкор, баъзеи онҳо, мани бечора, кадоми шумо.

Мисол: Мани бечора ба ҳамаи гуфтаҳои вай бовар кардаам. Кадоми шумо ба саволҳои ман ҷавоб медиҳед?

5. Ибораҳои феълӣ: ба гулистон табдил додан, бо дӯстон омадан, ба тамошо рафтан, аз маҷлис баромадан, баланд хандидан, зада-зада пеш кардан, зуд хоб кардан, дидан замоно гурехтан.

Бояд гуфт, ки ибораҳои масдарӣ, сифати феълӣ, феъли ҳолӣ аз шаклҳои махсуси ибораҳои феълӣ мебошанд.

Мисол: Султон ўро бо андохтан дар тағи пой фил таҳдид менамояд. (*С.Айнӣ*). Алишер ... барои маълумоти олий гирифтанд ба Самарқанд кӯчидааст (*С.Айнӣ*).

6. Ибораҳои зарфӣ: каме дертар, ниҳоят барвақт, ду баробар зиёд, хеле оромона, чун кӯдак шармгинона, даҳ маротиба кам.

Мисол: Дарди сараш андаке сусттар шуд. Мудира аз маҷлис ниҳоят бевақт баргашт.

Машки 180. Порҷаро хонед, ибораҳоро ба хелҳо чудо карда навишта гиред.

Дар рӯи хона се чойгаҳ буд, ки дар дуи онҳо акаам ва Эргаш рӯболо мехобиданд ва маълум буд, ки чойгаҳи сеюм суфаи нақоранавозии ман буд. Вақте ки ман ба тарафи чойгаҳи худ мегузаштам, чашмам ба чашми акаам афтод, холо ӯ гирия намекард, балки ба тарафи ман бо нимхандаи дандоннамое нигоҳи шармгинонае мекард. Ман лаби болои худро дар зери лаби зерини худ дароварда ба он ҳаракати ӯ бо як ҳаракати таачҷубкоронае ҷавоб додам. Чунки ман аз ҳамаи он корҳо чизеро намефаҳмидам ва ҳамаи ҳавасам ва хавосам¹ ба нақоранавозии худ банд буд, ки вай сабаби ифтихори ман шуда буд, боз бояд акаҳои худро ҳам дар хайрат меандохтам (*С.Айнӣ*).

Ибораҳо аз ҷиҳати сохт **содда ва мураккаб мешаванд**. Ибораҳои содда аз ду калимаи мустақил иборат мешаванд: дафтари расм, ду рафик, тез хондан, орзуи хондан.
Ибораҳои мураккаб аз се ва ё зиёда калимаҳои мустақил сохта мешаванд: дафтари расми Толиб, саргузашти ду рафик, китобро тез хондан ва ғ.

Машқи 181. Диктанти интихобӣ. Ибораҳои содда ва мураккаби таркиби матнро ба ду гурӯҳ ҷудо карда нависед.

Акнун торикӣ фуromaда буд ... Ҷотам аз дидани қишлоқи худ ба куртааш нағунчида, хоки онро мисли сурма ба чашмаш молида, заминашро бўсида-бўсида пой ниҳодан мехост. Баъд аз сесад – чорсад қадам роҳ рафтани аз рӯ ба рӯ касе ба онҳо вохӯрд. Ҷотам ба кӣ набудани ин шахс нигоҳ накарда саломалек кард (*Ф.Ниёзӣ*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Хавос** – ҷамъи хос(с)а; хосиятҳо, хислатҳо
2. **Закӣ** – ҳушёр, зирак
3. **Омода** – тайёр, ҳозир
4. **Хирадманд** – оқил, доно, донишманд

Савол ва супоришҳо:

1. Ба матни охири сарлавҳаи мувофиқ гузоред.
2. Сохти иборати «дидани қишлоқи худ» чӣ гуна аст?
3. Ифодаҳои «ба курта нағунчидан» ва «хокро мисли сурма ба чашм молидан»-ро шарҳ диҳед.

Машки 182. Ба саволҳо дар шакли ибора ҷавоб диҳед.

1. Хонандаи синфи чандум ҳастед? 2. Хондани чӣ гуна китобхоро дӯст медоред? 3. Тамошои чӣ гуна филмҳо ба шумо маъқул аст? 4. Кадом барномаҳои телевизиони бештар меписандед? 5. Кадом рӯзнома ва маҷаллаҳо ме-донед? 6. Кадом ҳислатҳои рафиқатонро меписандед?

Саволҳои тест:

1. Ибораҳо чанд хел мешаванд?

а) 8; б) 9; в) 5; г) 6; д) 4.

2. Ибораҳои масдарӣ, сифати феълӣ ва феъли ҳоли аз шаклҳои махсуси кадом ибораҳо мебошанд?

а) исми; б) сифатӣ; в) феълӣ; г) зарфӣ; д) ҷонишинӣ

3. Ибораҳои сифати феълӣ дар таркиби кадом ибораҳо меоянд?

а) исми; б) шуморагӣ; в) сифатӣ; г) зарфӣ; д) ҷонишинӣ.

4. «Одами доно» ба гурӯҳи кадом ибораҳо дохил мешавад?

а) сифатӣ; б) масдарӣ; в) исми; г) зарфӣ; д) ҷонишинӣ.

5. Дар шахс ва шумора ба муфтадо мувофиқ шуда омадани хабарро чӣ гуна алоқа меноманд?

а) вобастагӣ; б) изофӣ; в) ҳамроҳӣ; г) пайваст; д) мувофиқат.

6. Дар кадом алоқа калимаи тобешаванда ба тобешку-нанда танҳо ҳамроҳ меояд?

а) мувофиқат; б) вобастагӣ; в) изофӣ; г) ҳамроҳӣ; д) пайваст.

§ 34. Ҷумла

Воҳиди асосии синтаксис ҷумла мебошад. Фикр маҳз дар ҷумла ва ба воситаи ҷумла ифода мешавад. Омӯхтани сохти ҷумла ва моҳияти грамматикӣ он барои дуруст гап задан ва беҳато навиштан ёрӣ мерасонад.

Мо ба мақсади баён кардани фикри худ гап мезанем. Нутқи мо аз ҷумлаҳо иборат аст: Мо ба тарафи Тошканд равон шудем. Табиат яқбора дигар шуд. Ду тарафи роҳро боғу майдонҳои пур аз дарахтони себ, зардолу, чормағз, шафтолу фаро гирифтаанд.

Гуруҳи калимаҳои бо ҳам алоқаманд ва ё калимаи чудогонае, ки фикри тодро ифода мекунад, ҷумла номида мешавад.

Дар гуфтугӯ тамои шудани ҳар як ҷумла аз оҳанги талаффуз ва ист (пауза) муайян карда мешавад. Дар навишт ҷумлаҳо аз якдигар бо аломатҳо ҷудо карда мешаванд.

Калимаҳои алоҳида бештар дар муколамаҳо (гуфтугӯи ду шахс) ва дар матн ҷумлаи мустақил шуда меоянд:

- Ту кистӣ?
- Шоирам.
- Аз кучой?
- Аз Бухоро.
- Носир набошӣ?
- Бале, Носирам.

Баҳор. Осмон софу беғубор. Нурҳои заррини Офтоб сабзаҳои навхези даштҳо ва лолаҳои қадафрӯхтаи сахроҳоро ҷилоҳои рангоранг додаанд.

Машқи 183. Ҳудуди ҷумлаҳоро муайян кунед. Матнро рӯбардор карда, аломатҳои исти онҳоро гузored.

Оҳ модари азизу меҳрубонам маро кофта омадӣ биё ки асо ба дастони ларзонат шавам ва дигар нагузорам ки ту азоби танҳои бикашӣ писарам дар чӣ ҳол бошад гӯён пиёдаву савора аз кишлоқи дур ба шаҳр омадӣ саргардон шудӣ.

Модарчон аз гуноҳи ман гузар беақлӣ кардам ба пиронсолиат нигоҳ накарда туро дар кишлоқ танҳо монда омадам бачагӣ дия.

Ғам махӯр модарчон ман ба кор медароям моҳона мегирам зиндагиамон нағз мешавад.

Савол ва супоришҳо:

1. Аломати китобат дар ҷумла чӣ вазифаро адо мекунад?
2. Модар бо кадом хусусиятҳои азизу муқаддас аст?
3. Ҷумлаи «Асо ба дастонит ларзонат шавам» -чӣ маънӣ дорад?

Машқи 184. Бозии «Кӣ зудтар?» Аз калимаҳои пароканда ду ҷумла созед: Искандари Мақдунӣ, аслан, палав, пиндошта мешавад, ихтироӣ, ошпазони, Искандар, буд, нозук ва инчик, басо, дар хӯрок интиҳоби.

Хелҳои ҷумла

Ҷумлаҳо аз ҷиҳати мақсади гӯянда ва оҳанги талаффуз чор хел мешаванд:

1. Хабарӣ (хикоягӣ): Дар ин ҷумла фикр ба таври хабар ё хикоя баён карда мешавад:

Имрӯз мақсади асосии ман ёфтани кӯча, гузар ва хавлии Қорӣ-Ишкамба буд.

Ман барои пурра ва пухта дидани рӯи ӯ чашмамо ба ӯ дӯхтам.

2. Саволи. Дар ин ҷумла фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиш ифода мешавад: Чаро сутун барин рост истодаӣ? Ин работ аз они кист?

3. Амрӣ. Дар ҷумла фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи супориш, илтимос, амру фармон ифода мешавад: Бандед дастони ӯро! Духтарам, имрӯз барвақттар биё!

4. Хитобӣ. Дар ин ҷумла фикр бо эҳсосоти баланд ва ҳаяҷон ифода мешавад. Оҳанги ин хел ҷумлаҳо мисли оҳанги амр аст, дар талаффузи онҳо шиддатнокии нутқ бештар аст: Оҳ, чӣ хуш аст табиати кӯҳсор! Баҳор, маро бубахш!

Ҷумлаи амриро аз ҷумлаи хитобӣ фарқ бояд кард: Синфро тоза нигоҳ доред! Ҳамдигарро ҳурмат кунед! Илтимос, ба хонаи мо биёед! Сухроб, рӯзномаро ор! Инҳо ҷумлаҳои амрианд.

Ҷумлаҳои саволи шиддатноктар талаффуз карда шаванд, дар охири онҳо ду аломат (?) гузошта мешаванд:

Чаро хомӯш меистӣ?! Оё забон надорӣ?!

Машқи 185. Матро хонед, хели ҷумлаҳоро муайян созед.

– Эй вое, эй доде, ин кадом одами беинсофи худобехабар аст, ки роҳи мани очизро гирифт?! Охир, ин чӣ бедодист?! Ин чӣ рӯзи сиёҳ аст, ки як кӯри бадбахти бечашм аз дасти ин мастони номусулмон ба роҳаш гашта натавонад?! Ҷӯро пешпо зада афтонанд?!

– Эй хап шаве, нодон! – гуфт сухани Махсумро бурида Қорӣ-Салими кӯр. – Ту агар нобино бошӣ, ман ҳам нобино ҳастам, ман Қорӣ-Салим мебошам.

– Агар, ки қорӣ бошӣ, аз канортари роҳ гардӣ, мемурдӣ?! О, намегӯӣ, ки дар дунё ман барин кӯрҳо кам нестанд?!

- Ту худат кистӣ? – пурсид Қорӣ-Салим.
- Ман Қорӣ – Довудам, нашнидастӣ? Аз мазори Султон ба қарибӣ омадам, кам монда буд, ки дар он чо шаҳид шавам.
- Хайр, ҳар ки бошӣ, будан гир, биёю аз дасти ман гир, ки аз чо хеста натавониста истодаам (*Ҷ.Икромӣ, Ҳ.Назаров*).

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро дар ҷумлаҳои болоӣ бештар аломати (!) якҷоя гузошта шудааст?
2. Хели ибораи «одами беинсофи худобехабар»-ро муайян созед.
3. Дар маҳалли шумо «хап шав»-ро чӣ тавр ифода мекунанд?

Машқи 186. Ҷумлаҳоро айнан ё тағйир дода ба тарзи ҳикоят, саволӣ, амрӣ ва хитобӣ хонед.

Боз баҳор меояд. Дарахтон гул мекунанд. Ба ҷӯйчаҳо обҳои зулол равон мешаванд.

Меваҳо мепазанд. Мо ба оббозӣ меравем. Ба кӯҳҳо баромада, саёҳат мекунем.

Лола мечинем. Баъд аз таътил боз ба хондан сар мекунем.

§ 35. Тартиби калимаҳо дар ҷумла. Задаи мантиқӣ

Ҷумла аз калима ва ибораҳо таркиб меёбад. Тартиби калима ва ибораҳо дар ҷумла барои аниқтар ифода кардани фикр аҳамияти калон дорад. Доништан ва риоя кардани он имконият медиҳад, ки тобиши маъноии калимаю ибораи муҳим ва таъкидкунандаи мақсади ҷумла баръало фаҳмида шавад. Ҳангоми оромона ва муқаррарӣ сухан кардан ин гуна калима ва ибораҳо одатан дар шафати хабар меоянд.

Масалан:

1. Ҳавопаймо бегоҳ моро ба фурудгоҳи Самарқанд расонд (на дар дигар ҷой).

2. Моро бегоҳ ба фурудгоҳи Самарқанд ҳавопаймо расонд (яъне маҳз ҳавопаймо на чизи дигар).

3. Ҳавопаймо бегоҳ ба фурудгоҳи Самарқанд моро расонд (яъне маҳз моро на каси дигарро).

4. Ҳавопаймо моро ба фурудгоҳи Самарқанд бегоҳ расонд (маҳз бегоҳ, на дар вақти дигар).

Машқи 187. Ба саволҳо ҷавоби пурра нависед. Гӯед, ки ҷавобҳо ба хабар наздиканд ё ба мубтадо.

1. Темурмалик яккаву танҳо бо роҳи биёбон ба кадом тараф мерафт?

2. Темурмалик яккаву танҳо ба тарафи Хоразм бо кадом роҳ мерафт?

3. Темурмалик чӣ тавр (бо кӣ) бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт?

Савол ва супоришҳо:

1. Иваз шудани ҷои калимаҳо дар ҷумла ягон аҳамият дорад?

2. Темурмалик қаҳрамони таърихӣ аст ё ҳаёлий? Ў бо кадом хусусиятҳои худ вирди забон гаштааст?

3. Муаллиф ва номи пурраи асарро номбар кунед.

Машқи 188. Фарқи тобиши маъноии ҷумлаҳои ҳар ду сутунро гуфта диҳед.

1. Каюмарс оини¹ подшоҳиро ба ҷаҳон овард.

2. Дар кӯҳу дашт нахчир² фаровон буд.

3. Афросиёб дар шарқи мамлакаташ вилоятеро то дарёи Чин³ ба Сиёвуш дод.

С. Улугзода

Шарҳи луғатҳо:

1. **Оин** – расму одат, қоидаву қонун, тартиб

2. **Нахчир** – ҳайвони шикоршаванда монанди оҳу, гавазн ва ғайра

3. **Чин** – номи мамлақати Хитой

Савол ва супоришҳо:

1. Сабаби дар охири ҷумлаҳо гузошта шудани аломати нуқтаро фаҳмонед.
2. Дар бораи Каюмарс чӣ медонед?
3. Сиёвуш кӣ буд? Инҳо қаҳрамонҳои кадом асаранд?

Машқи 189. Ҷумлаҳоро хонед, калимаҳои ишоратшударо шиддатноктар талаффуз кунед.

Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт.
Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт.
Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт.

Савол ва супоришҳо:

1. Ба чӣ мақсад баъзе калимаҳои таркиби ҷумла шиддатнок талаффуз карда мешаванд?
2. Кадоме аз бузургони адабиёти классикии форсу тоҷик дар айёми ҷавонӣ бар ивази хизматаш ба ҳукмдор ҳуқуқи истифодабарӣ аз китобхонаи Сомониёнро пайдо карда буд?

Дар ҷумла ягон ҷиҳати муҳими фикрро на фақат ба воситаи тартиби калима, балки ба воситаи задаи мантиқӣ ҳам таъкид кардан мумкин аст. Барои ин калима ва ибораи лозима шиддатноктар талаффуз карда мешавад ва ба иваз кардани ҷои калимаҳо эҳтиёҷе намоёнад. Масалан, Рӯдакӣ аз хурдӣ дорои истеъдоди ҳайратбахше буда, қувваи ҳофизаи¹ баланд дошт.

1. Агар мо таъкид карданӣ бошем, ки на каси дигар, балки маҳз Рӯдакӣ истеъдоди ҳайратбахше ва қувваи ҳофизаи баланд дошт, бояд калимаи Рӯдакиро бо зада талаффуз кунем.

2. Агар мо таъкид карданӣ бошем, ки Рӯдакӣ маҳз дар хурдӣ дорои истеъдоди ҳайратбахше буд, на дар дигар вақт, бояд калимаи хурдиро шиддатноктар талаффуз кунем.

3. Агар мо таъкид карданӣ бошем, ки Рӯдакӣ аз хурдӣ дорои маҳз истеъдоди ҳайратбахше буд, на хусусияти дигар, бояд ибораи истеъдоди ҳайратбахшро шиддатноктар талаффуз кунем ва амсоли инҳо.

Машқи 190. Ҷумлаҳоро чунон хонед, ки задаи мантиқӣ ба калимаҳои ишоратшуда афтад.

Дар маҷлиси **Кисро**² се тан аз ҳукамо³ чамъ омаданд: файласуфи Рум, ҳакими Ҳинд ва Бузургмеҳр. Дар маҷлиси Кисро се тан аз ҳукамо чамъ омаданд: файласуфи Рум, ҳакими Ҳинд ва Бузургмеҳр. Дар маҷлиси Кисро се тан аз ҳукамо чамъ омаданд: **файласуфи Рум, ҳакими Ҳинд ва Бузургмеҳр** (*А. Ҷомӣ*).

Аҳли сӯҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд. Аҳли сӯҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд. Аҳли сӯҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд (*А. Афсаҳзод*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Қувваи ҳофиза** – ёд, хотира
2. **Кисро** – шакли арабишудаи Хусрав; лақаби Хусрави Анӯшервон
3. **Ҳукамо** – ҳакимон

Савол ва супоришҳо:

1. Вазифаи задаи мантиқӣ кадом аст?
2. Дар бораи Кисро ва Бузургмеҳр чиро медонед? Нақл кунед.

Машқи 191. Ҷумлаҳоро вобаста бо задаи мантиқиашон ба ҷумлаи саволи баргардонед.

1. **Нуралӣ** ба вай саргузаштҳои ҳарбии худро нақл кард.
2. Нуралӣ **ба вай** саргузаштҳои ҳарбии худро нақл кард.
3. Нуралӣ ба вай **саргузаштҳои ҳарбии худро** нақл кард.
4. Нуралӣ ба вай саргузаштҳои ҳарбии худро **нақл кард**.

С. Улугзода

§ 36. Ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркиба

Ҷумлаҳои содда вобаста ба иштироки сараъзоҳо **дутаркиба** ва **яктаркиба** мешаванд.

Ҷумлаҳои, ки ҳам мубтадо ва ҳам хабар доранд, **дутаркиба** ном доранд. Масалан: Осмон абрнок буд (хуллас). Дар ким – кучои осмон раъд гул-гула зад (тафсилӣ).

Ҷумлаҳои, ки танҳо хабар ва ё мубтадо доранд, **яктаркиба** мебошанд. Масалан: Тамошо мекунӣ? (хуллас). Пагоҳ ба тамошои музей меравем (тафсилӣ).

Ҷумлаи яктаркиба бештар хоси нутқи гуфтугӯӣ ва муколама мебошад.

Чунонки дидем, чумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба **тафсилӣ ва хуллас мешаванд.**

Чумлае, ки танҳо аз мубтадо ва хабар иборат аст, чумлаи **хуллас номида мешавад:** Тоҳир мехонад. Гулҳо шукуфтанд. Меваҳо пухтанд.

Чумлае, ки ғайр аз сараъзо аъзоҳои пайрав низ дорад, **чумлаи тафсилӣ мебошад:** Тоҳир китобро бо овози баланд мехонад. Гулҳои рангоранг пасу пеш шукуфтанд. Имсол меваҳои боғи Абдурауфамак аз порсола ҳам пештар пухтаанд.

Чумлаи тафсилӣ мақсадро муфассал ва пурратар баён мекунад.

Машқи 192. Хонед. Асоси грамматикии чумла – мубтадо ва хабарро муайян кунед. Гӯед, ки кадом чумла ҳам мубтадо ва ҳам хабар дошта, кадомаш дорои якеи онҳост.

1. Натарс. Рафтан гир. Мо ҳамин чо. Касе ба ту чизе намегӯяд.

2. Омад. Навозиш кард, бӯсид. Ў модар буд.

3. Шунидам. Ў барнагаштааст. Андӯхгин шудам.

Машқи 193. Чумлаҳои хулласи зеринро ба чумлаҳои тафсилӣ баргардонед.

Озод мехонад. Борон борид. Тирамоҳ расид. Пахтачинӣ сар шуд. Пахта бисёр аст.

Машқи 194. Нависед. Ба зери мубтадо як хат ва ба зери хабар ду хат кашед.

Мо имрӯз ба сайри кӯҳсор меравем. Кӯҳ аз қишлоқи мо дур нест. Дар кӯҳҳои мо пистазор бисёр аст. Одамон ба пистачинӣ мебароянд. Мо дар кӯҳсор гиёҳҳои шифобахш ҳам чамъ мекунем. Дар ин қор ба мо муаллимон роҳбарӣ мекунанд. Ҳафтаи оянда барои экскурсия ба хона-музеи С.Айнӣ меравем.

Савол ва супоришҳо:

1. Оё шумо ҳам ба сайри кӯҳсор меравед?
2. Кадом гиёҳҳои шифобахшро мешиносед?
3. Чумлаҳоро ба хуллас баргардонед.

§ 37. Усули таҳлили синтаксисии ҷумлаи сода

I. Ҷумла ба таври умумӣ таҳлил карда мешавад.

1. Таҳлили ҷумла аз чиҳати маъно ва оҳанги талаффуз (интонатсия) (ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ, хитобӣ).

2. Таҳлили ҷумла аз чиҳати сохт (хуллас ва тафсилӣ, яктаркиба ва дутаркиба).

II. Аъзоҳои ҷумла нишон дода мешаванд.

1. Сараъзоҳои ҷумла ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтани онҳо.

2. Ҳангоми таҳлили ҷумлаи тафсилӣ аъзоҳои пайрав низ нишон дода мешаванд: аввал аъзоҳои пайрави тобеи мубтадо, баъд аъзоҳои пайрави тобеи хабар.

Мақши 195. Ҷумлаҳоро мувофиқи тартиби зикршуда таҳлил кунед.

ПАДАРАМ

Падарам то синни чиҳилсолагиаш паҳлавон будааст. Вай қадбаланд, қоматаш рост, ришаш сип-сиёҳ, пӯсти рӯяш сиёҳтоб, нигоҳи чашмонаш тези андак қаҳролуд буд. Да-стони саҳти пурқувват дошт.

Поҳои бисёр калонашро бешитоб вазнин – вазнин монда роҳ мерафт. Вай гӯштингириро кайҳо партофта бошад ҳам, аммо ба ивази он ба ману бародарам Азизхон аз полвониҳои пештараи худ ҳикояҳо мекард (*С. Улугзода*).

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаи яктаркибаи матнро нишон диҳед.
2. Ифодаи «нигоҳи чашмонаш тез»-ро маънидод кунед.
3. Дар бораи падари худ нақл нависед. Дар нақл ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркиба, хуллас ва тафсилиро истифода баред.

Мақши 196. Ба расм нигариста матн тартиб диҳед, ки ҷумлаҳои он яктаркиба бошанд.

§ 38. Сараъзоҳои чумла. Мубтадо

Машқи 197. Аз матн аъзоҳои ҷумларо, ки ба саволҳои кӣ?, кихо?, чӣ?, чихо? ҷавоб мешаванд, ба дафтар навишта, кадом аъзои ҷумла будани онро даҳонӣ гӯед.

ГҶШВОРА

... Ҳаво торик шуда, боз барф меборид. То деҳа хеле роҳ. Рустам рӯймоли ҷавро рӯи барф ниҳода, дар канори роҳ нишаст. Сару рӯяш ғарқи обу арақ шуда, тамоми баданаш чун барги бед меларзид. Ӯ дигар аз ҷо хеста наметавонист. То деҳа андаке роҳ. Он ҷо хоҳараконаш бо чашми чор ба роҳи ӯ нигаронанд. Аммо Рустам дигар қадаме ба пеш ниҳода наметавонист. Аз ҷояш хестанӣ шуд, сараш чарх зад. Чароғҳои деҳа пеши назари ӯ хомӯш шуданд (*К. Мирзо*).

Савол ва супоришҳо:

1. Муродифи калимаҳои чун ва андакero гӯед.
2. Чашми чор чӣ маънӣ дорад?

Мубтадо сараъзои ҷумла буда, дар ҷумла сухан дар боран он меравад. Агар калимаҳои ифодакунандаи шахс ба

вазифаи мубтадо омада бошанд, мубтадо ба саволи кӣ? (киҳо?), дар дигар ҳолатҳо ба саволи чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешавад. Мубтадо одатан бо исм, ҷонишин ва ҳиссаҳои дигари нутқ чун шумора, сифати феълӣ, масдар ифода меёбад. Масалан: **Қазвинӣ** табаре дошт ва ҳар шаб дар маҳзан¹ ниҳодӣ ва дар маҳкам бубастӣ (*У.Зоконӣ*). Муҳсин Умарзода барҳақ олим, муаррих, забоншинос, мутарҷим, рассом, шатранҷбоз, мусиқишинос аст (*Б.Туйназаров*). Имрӯз аз шаҳр **ду кас** омада буданд. **Ман** дар шаҳр таваллуд ва тарбия ёфтаам (*Ф.Муҳаммадиев*). **Нодон** айб мекунад, доно худаш мефаҳмад. **Омадан** бо иродат, **рафтан** бо иҷозат. **Пурсидан** айб нест.

Машқи 198. Матни зеринро хонед ва сараъзоҳои ҷумларо нишон диҳед?

Мадрасае, ки Улуғбек дар Самарқанд бино кард, ба тарзи таҳсил ва усули тадрис берун аз Самарқанд шӯҳрат пайдо карда буд. Овозаи ин мадраса Алишер Навоӣ ва Абдурахмони Ҷомиро дар ҷавонӣ аз Ҳирот ба Самарқанд овард ва онҳо чанд муддат аз олимони номӣ дар улуми риёзӣ табиӣ таълим гирифтанд. Мо намедонем, ки Улуғбек худ дар мадраса дарс мегуфт ё на, аммо маълум аст, ки вай дар ин солҳо дар илми нучум илму дониши хубе фаро гирифта ва дар мадрасаи худ низ чанд аз уламои забардастро дар ин улум ҷамъ карда буд.

Аз «Самарқанднома»-и Р. Ҳодизода

Шарҳи луғат:

1. Нучум – астрономия
2. Уламо – олимон

Савол ва супоришҳо:

1. Улуғбек дар кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст?
2. Дар бораи расадхонаи Улуғбек чӣ медонед?
3. Расадхонаи Улуғбек аз тарафи кадом олим кашф карда шудааст?

Машқи 199. Ҷумлаҳоро навишта мубтадояшро нишон диҳед, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани онҳоро гӯед.

Ҳайрат ҳам дар он мулоқоти аввалин якҷанд ғазали худро аз ёд хонда ба ман шунавонид. **ӯ** дар он суҳбат аз

қоидаҳои рӯз, аз сифатҳои шеърӣ ва дигар нозуқиҳои адабиёт батафсил ва осон фаҳм гап мезад. (*С. Айни*).

Оқил ҷоҳилро мешиносад, аммо ҷоҳил оқилро намешиносад (*Фолклор*). Пирамард ҳайрон шуду аз ҷояш сарбардошт (*Ҷ. Иқромӣ*). Ҳар ду бо хурсандӣ, беихтиёр ба якдигар нигоҳ карданд (*П. Толис*).

Барои осон шудани таҳлили грамматикӣ ҳар як аъзои ҷумларо бо аломати шартӣ ишорат мекунам. Ин аломатҳоро доништан шарт аст:

Мубтадо – як хати рост (_____).

Хабар – ду хати рост (=====).

Муайянкунанда – хати мавҷнок (~~~~~).

Пуркунанда – тире-тире (- - - - -).

Ҳол – тирею нуқта (- □ - □ - □ -).

Н а м у н а: Ман дар маҷалла фақат баъзе қисмҳои ин ҳикоятро хонда будам.

Машқи 200. Калимаҳои поёниро истифода намуда ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки ба вазифаи мубтадо оянд.

Дӯстӣ, мӯйсафед, се кас, ҳама, ояндагон.

Машқи 201. Шеърро хонед ва мубтадохояшро нишон диҳед.

Фақат аз боғ меомад насиме,
Насими атрбӯ, дилкаш, ҳалиме².
Шунидам ман фақат дарро кушода,
Нафасгирии аҳли хонавода.
Ҳавои шаб ҳузури рӯҳу чон буд,
Замин сабзу мусаффо осмон буд...
Гули гелос дар чанги ҳаво буд,
Барои ҳамл³ олу ғунчаво буд.
Бунафша дар лаби ҷӯ ноз мекард,
Гули себарга чашмаш боз мекард ...
Чакидан дошт чак-чак шираи тоқ,
Тапидан дошт аз гармӣ дили хок.
Дарахтон бар умеди бор буданд,
Ҳама дар ними шаб пуркор буданд.

М. Турсунзода

Шарҳи луғатҳо:

1. **Махзан** – чои ганҷ ниҳодан, хазина; анбор
2. **Ҳалим** – хушхулқ, мулоим; бурдбор
3. **Ҳамл** – бардоштан, боркунӣ; бор; бордорӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Мубтадои ҷумлаи «**Фақат аз боғ меомад насим**» кадом аст?
2. Муродифи калимаи «**насим**» – ро муайян кунед.
3. Кадоме аз ин ибораҳо дурустанд: «**нурафшон ситора**» ё «**ситораи нурафшон**»? Чаро?
4. «**Тапидан дошт аз гармӣ дили хок**»-ро маънидод кунед.

Машқи 202. Бозии «Кӣ бештар?» Бо иштироки калимаи Ёзбекистон ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки ба вазифаи мубтадо омада бошад.

§ 39. Таркиби мубтадо

Мубтадо аз ҷиҳати таркиб ду хел мешавад: **содда** ва **тафсилӣ**.

Мубтадое, ки танҳо аз як калима иборат аст, мубтадои содда ном дорад: Овозҳо Маҳмудхӯҷаро саҳт тарсонданд (*Р. Ҷалил*). Онҳо ҳамдигарро дар оғӯш гирифтанд (*Ҷ. Иқромӣ*). Дар як дам **бозор** аз мардум ҳолӣ шуд («Чор дарвеш»). **Ҷомӣ** ўро таъзим ва меҳрубонии бисёре кард (*Восифӣ*).

Мубтадое, ки ба воситаи ибораҳо ифода ёфтааст, мубтадои тафсилӣ номида мешавад:

Дар лаби ҷуйбор ду карнайчии солхӯрда карнай мекашиданд (*С. Улуғзода*). Кӯфта шудани дари хона гапи Павелро бурид (*Р. Ҷалил*).

Мубтадои содда ва таркибӣ ҳар кадом метавонанд ба воситаи муайянкунанда тафсил ёбанд: **Мошини** сабукрав моро зуд ба деҳа расонд. **Гули** сари сабади ин ҷамъомади тантанавӣ шоири шинохта буд.

Ҳангоми таҳлили ҷумла мубтадоҳои содда ва таркибӣ-ро бе муайянкунандаи онҳо нишон додан лозим аст. Дар таҳлили хаттӣ низ муайянкунанда алоҳида ишорат карда ме-

шавад. Масалан: Баҳри кабуди беинтиҳо беором мехурӯшид (мубтадои содда). Дасти рости роҳбари синф фаъолонанд (мубтадои тафсилӣ).

Машки 203. Ҷумлаҳоро навишта гиред, ба зери мубтадоҳои содда як хат ва ба зери мубтадоҳои тафсилӣ ду хат кашед.

Устод дар кучо будани амакамро пурсиданд (*А. Ҳасанов*). Устод Айнӣ аз аввалин ва фаъолтарин аъзои иттифоқи муаллимон буданд (*Б. Валихоҷаев*). Ганҷ бе ранҷ муяссар намешавад (Зарбулмасал). Нобуд шудани китоб барои ман аз ғорат шудани ҳамаи чизҳои дигарамон аламноктар буд (*С. Улугзода*). Ду-се нафар моҳигирон ба об тӯр андохта истода буданд (*А. Деҳотӣ*).

Машки 204. Порчаро хонед. Мубтадоҳояшро муайян кунед. Хулосаатонро аз мазмуни матн бо як ҷумла ифода кунед.

Дар хонаводаи Ҷомӣ урфу одатҳои қадимаро бо камоли эҳтиром пос медоштанд. Идҳо бо низоми хос мегузаштанд. Нишасту хез, усули салому алейк, муомила бо хурдону бузургон ва ҳамсолон ҳар кадом одоби махсусе дошт. Аммо зисту зиндагии ин хонавода хеле оддӣ буд.

Падару бобои Ҷомӣ адабиёту санъатро дӯст медоштанд. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа»-и Саной, «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор, «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ, «Бӯстон»-у «Гулистон»-и Саъдӣ, девонҳои Ҳофиз ва Камол ҳамеша дар мутолиа буданд. Аммо дар ин хонавода китобҳои аҳли тасаввуф ва тафсиру ҳадис бештар мақом дошт. Аксар ҳамсоjavу шиносҳо ва аҳли илм ба ин хонадон омада, китобхонӣ мекарданд (*А. Афсаҳзод*).

Савол ва супоришҳо:

1. Кадоме аз ин мубтадоҳо тафсилианд?
2. Дар ҷумлаи аввал кадом калима омоним шуда метавонад?
3. Дар бораи Абдурахмони Ҷомӣ боз чӣ медонед?
4. Кадоме аз аъзоёни оилаи шумо китобхониро бештар дӯст медоранд?

Машки 205. Диктанти эҷодӣ. Бо мубтадоҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Хондани китоб, дидани шумо, вай, чор нафар бачаҳои майда, яке аз онҳо, тамошобинон, рӯ ва чашмони Ҳочимар.

Машки 206. Мубтадоҳои ҷумлаҳои поёни бо кадом хели ибораҳо омадаанд.

Аз пушти девор овози гиряолуди модарон баланд шуд (С. Улугзода). Чанднафар муллобачагон хеста ба ӯ ҳамроҳӣ карданд (С. Айни).

Дар меҳмонхонаи бомаш пасти ин ҳавлӣ чанд нафар касони аз ҳар ҷо ҷамъомада нишаста, охиста-охиста суҳбат мекарданд (Ҷ. Иқромӣ). Баъзе аз шунавандагон садое намебароварданд ва ба ҳаёли аниқ фурӯ рафта хомӯш меистоданд (Ф. Муҳаммадиев).

1. Мубтадо асосан дар аввали ҷумла меояд. Масалан: Мардаке дарди чашм шуд (*Саъдӣ*). Фаронак пас аз тайи дашту биёбонҳо бо Фаридун ба кӯҳи Албурз расид (С. Улугзода).

2. Мубтадо дар байни ҷумла низ омада метавонад. Масалан: Дар ҳамин вақт Шодигул даромада омад. Бо шунидани ин суҳанҳо ҷавон худро ба пойи падар андохт (С. Айни).

3. Дар назм ва нутқи гуфтугӯӣ мубтадо баъзан баъд аз хабар меояд.

Масалан:

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тиб¹,
Бо сад ҳазор нузҳату² ороиши ачиб.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Суст гашта панҷаи фӯлодии нангам³,
Дар гиребони разилу⁴ паст ...

Гулрухсор Сафиева

Шарҳи луғатҳо:

1. **Тиб** – тоза, форам
2. **Нузҳат** – покизагӣ, беайбӣ, некӯӣ, хушҳолӣ
3. **Нанг** – ор, номус, шараф
4. **Разил** – паст, қабех, нокас

Савол ва супоришҳо барои тақрор ва чамъбасти мубтадо:

1. Мубтадо чист? Онро бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Дар кадом вақт мубтадо ба саволи кӣ? ва кадом вақт ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад?
3. Мубтадо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?
4. Хелҳои мубтадоро аз ҷиҳати таркиб бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Ҷои мубтадо дар ҷумла кадом аст?

§ 40. Хабар

Машқи 207. Мубтадо ва хабари ҷумларо муайян созед. Гӯед, ки хабари ҷумлаҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд.

ТАҲМУРАС

Баъд аз Ҳушанг писараш Таҳмураас подшоҳ шуд. Дар замони вай одамон пашми гӯсфанд тарошидан, аз пашм либосворӣ ва намад бофтанро ёд гирифтанд. Аз даррандагон юз¹ ва сияхгӯшро, аз паррандагон боз² ва шохинро³ барои шикор дастомӯз карданд.

Таҳмураас девҳоро дар банд андохт. Онҳо ба вай навиштанро ёд доданд. Баъд аз Таҳмураас подшоҳӣ ба писараш Ҷамшед гузашт (*С. Улугзода, «Шоҳнома»*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Юз** – саги шикорӣ; хайвони даррандаи хурдтар аз паланг, ки барои шикор дастомӯз мекунад
2. **Боз** – паррандаи шикории нӯлдароз, ки чанголҳои қавӣ дорад
3. **Шохин** – навъе аз бози шикорӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Оё медонед, ки тахти шоҳӣ аз кӣ ба падари Таҳмураас – Ҳушанг гузаштааст?
2. Ҷумлаи яктаркибаро нишон диҳед.
3. Дар маҳалли шумо «дастомӯз кардан»-ро чӣ тарз истифода мебаранд?

Машки 208. Матнро ба дафтаратон нависед ва хабарҳои онро нишон диҳед. Гӯед, ки хабарҳо бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудаанд?

Шухрату овозаи Боғи Баланд ва боғдорони он мавқуф ба анциру анчирзорҳои ин маҳал аст. Анцире, ки дар ин ҷо мерӯяд ва анчирзорҳое, ки дар ин ҷо ҳаст, дар ҳеч боғоти Самарқанд дида намешавад ва ин дарахтони анчир дар ҷоҳои дигари Самарқанд намерӯяд. Шояд ин ба обу ҳавои тепаҳои боғот вобаста бошад, ки дар гармиҳои пуршиддати тобистон ҳамеша боди сарде вазон аст ва вазиши бод ҳавои боғҳоро аз гарду ғубор нигоҳ медорад. Дар Боғи Баланд ҷое ҳаст ба номи Қишлоқи Боло, ки бо анчирзорҳои худ шухрат дорад.

Аз «Самарқанднома»-и Р. Ҳодизода

Шарҳи луғат:

Мавқуф – вобаста, марбут

Савол ва супоришҳо:

1. Сабаби шухрати анцири Боғи Баланд дар чист?
2. Боғи Баланд аз тарафи кӣ ва кай сохта шудааст?
3. Чанд хели анцирро медонед?

Хабар сараъзои чумла буда, амал, ҳолат ва ё аломати мубтадоро мефаҳмонад. Хабар ба саволҳои чӣ кор мекунад?, чӣ шуд?, чӣ хел аст?, кист?, чист? ва ғайра ҷавоб мешавад. Онҳо ба ҳавличаи даруни манзили Абӯалӣ медароянд (чӣ кор мекунад?). Темурмалик рухсат дод(чӣ кор кард?). Модар аз кори мо хурсанд шуд (чӣ шуд?). Онҳо хонандагонанд, ки ҳар сол ба ғунучини пахта ёрӣ мерасонанд (кианд?). Чашмонаш калони ғусфандӣ, пешониаш кушоди беочинг буд (чӣ хел буд?).

Машки 209. Матнро хонед, хабарҳояшро муайян созед. Гӯед, ки дар хабари чумлаи якум ва чорум дар бораи амали кӣ сухан меравад, яъне мубтадояш кадом калима мебошад?

Аз манора ҷуфте кабӯтарчӯча овардам. Онҳоро ба рӯи хона сар додам. Онҳо мисли ману Аҳрор парвоз наомӯхта буданд. Аз одам рамида, гоҳ-гоҳ бол кушода, рӯ-рӯи хона

мегаштанд. Дону обашон меводам ва даст гирифта кӯдак барин ба синаам пахш мекардаму мебӯсидам. Яке набот-ранг ва дигаре сафед буд (*Сорбон*).

Машки 210. Чумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва ба якдигар муқоиса кунед. Мубтадою хабари онҳоро вобаста ба аломатҳои шартии онҳо шарҳ диҳед.

Чамшед ҳукмдор мебошад. Чамшеди бузург ҳукмдори тавоно ва ғаюр мебошад.

Чамшед ҳукмдор аст. Чамшеди бузург ҳукмдори тавоно ва ғаюр аст.

Чамшед – ҳукмдор. Чамшеди бузург – ҳукмдори тавоно ва ғаюр.

Машки 211. Порчаро хонед. Чумлаҳои ҷудо ба ҳуллаи баргардонидани навишта гирида. Мубтадо ва хабарро бо аломатҳои ишора кунед.

Мардуми Ҳиндустон аз сир ҳангоми таҳияи хӯроки бирён истифода менамоянд. Баргу соқои онро ба ҷои кабудӣ истеъмол мекунанд. Он ҳамчун дору ҳам корбаст мегардад.

Боре яке аз дӯстонам аз дарди сар шикоят намуд. Ман чор ё панҷ дона сирро яклухт ба сӣ грамм шир андохта, қариб панҷ дақиқа ҷӯшондам. Баъди вай каме пахтаро ба он тар намуда ба гӯшаш якчанд қатра чакондам. Дарди сараш ҳамон лаҳза монд.

«Мураббои сир» барои ҳама гуна намудҳои артрит (варами пойҳо) доруи хуб аст.

Марҳами аз сир тайёркарда дар табобати хориш ва шукуфа нафъ дорад («*Илм ва ҳаёт*»).

Хабар бо феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқи ифода меёбад. **Агар хабар бо шаклҳои тасрифии феъл ифода шуда бошад, онро хабари феълии меноманд.**

Савол ва супоришҳо:

1. Дар хонадони шумо аз сир барои тайёр кардани чӣ гуна хӯрокиҳо истифода мебаранд?

2. Боз кадом рустаниҳои шифобахшро медонед?
3. Муродифи «корбаст мегардад»-ро гӯед.

§ 41. Хабарҳои феълӣ

Хабарҳои феълӣ бо феълҳои аз ҷиҳати сохт гуногун (хондан, рафтани, дидани, кор кардани, гап задани, навишта гирифтани) ифода меёбад. Хабарҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт **сода ва таркибӣ** мешаванд:

1. Хабарҳои феълӣ сода ба воситаи шаклҳои содаи сифаи хабарӣ, амрӣ, шартӣ, хоҳишмандӣ ва эҳтимоли ифода меёбанд:

Онҳоро ба хирочи¹ Димишқ **мефурушам** («*Самаки айёр*»).

Дар шамъдонҳо шамъҳои кофурӣ² **месӯхт** («*Чор дарвеш*»). Бинед, зиндагӣ чӣ андоза ширин будааст (*Б. Ортиқов*). Ҳозир баъд аз як-ду дақиқа меодагист (*Р. Чалил*).

2. Хабарҳои таркибӣ бо якчанд феъли ба ҳам пайваста ва ё бо ҳиссаҳои дигари нутқу феълҳои ёридиҳанда ифода меёбанд:

Аз осмон чакраҳои калон-калони борон **боридан гирифт** (*Ч. Иқромӣ*). Ман бо тамоми кувватам худамро **қафо кашидам** (*П. Толис*). Бо шунидани ин ниҳеби³ аҳриманона асирони дигари Тӯғай **ба ҳаракат омаданд** (*Баҳманёр*). Малики Сосон саҳт **маҳзун шуд** ва модари Қонумақонро **қарор бирафт** ва **шикебоияш намонд** («*Ҳазору як шаб*»).

Машқи 212. Аз мисолҳои зерин аввал ҷумлаҳои хабархояшон сода ва баъд ҷумлаҳои хабархояшон таркибиро нависед.

Шукргузорӣ сабаби зиёдии неъмат аст (*Воизи Қошиқӣ*). Профессори Донишгоҳи Рим Анжело Пемонтезе аз китобхонаи миллии Флоренсия нусхаи қадимтарини «Шоҳнома»-и Фирдавсро ёфт («*Илм ва ҳаёт*»). Соли 999 қарохониҳо бо сардорӣ Илёсхон Бухороро харобазор карданд ва китобхоро ба тамом сӯхтанд («*Илм ва ҳаёт*»).

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаи «шукргузорӣ» аз кадом ҳиссаҳои нутқу таркиб ёфтааст?
2. Муродифи «ба тамом сӯхтан»-ро гӯед.

Машки 213. Хонед ва аз рӯи матн нақли мухтасар навишта, мубтадою хабари онро ишорат кунед.

Оҳангсози номии Осиёи Марказӣ устод Зиёдулло Шаҳидӣ (1914–1985) зодаи гузари Осим Исмати шаҳри бостонии Самарқанд буд. Дар интихоби роҳи зиндагӣ ва шӯҳратманд гаштани ӯ чандин шахсони бузурги он замон нақш бастаанд: Ҳочӣ Абдулазиз, Абулқосим Лоҳутӣ, Сергей Баласанян, Дмитрий Шостакович.

Зиёдулло Шаҳидӣ муаллифи зиёда аз сесад суруду романсҳо, асарҳои симфонӣ, дуто опера, як қатор драмаи мусиқӣ, мусикаҳо барои спектаклу кинофилмҳо буд. Суруди «Хонаи мо он қадар ҳам дур нест»-ро устод Турсунзодаю Шаҳидӣ дар як шаб навиштаанд. Рӯзи тамом шудани чанг бошад, Боқӣ Раҳимзода ду мисраъ шеърро ба Зиёдулло Шаҳидӣ овардаасту шаби дароз ӯ суруд эҷод кардааст.

Дар озмуни чаҳоруми байналхалқии мусиқии «Таронаҳои Шарқ», ки дар Самарқанд соли 2003 баргузор гашт, мукофоти дуввумро ба Озода Ашӯрова аз Тоҷикистон барои иҷрои суруди «Шунидам»-и бастакор Зиёдулло Шаҳидӣ доданд. Ин нишонаи он аст, ки маҳсули эҷодиёти оҳангсоз бо даври замона қадам мегузорад (*Аз рӯзномаи «Овози Самарқанд»*).

Савол ва супоришҳо:

1. Сохти хабари ҷумлаи «Хонаи мо он қадар ҳам дур нест» чӣ хел аст? Давоми шеърро гӯед.
2. Калимаи «озим»-ро шарҳ диҳед.
3. Дар бораи одамони машҳури зодгоҳи худ, ки барои халқу Ватан хизмат намудаанд, нақл кунед.

Нақшаи тахминии нақли хаттӣ:

1. Оҳангсози номӣ Зиёдулло Шаҳидӣ ва роҳнамоёни зиндагонии ӯ.
2. Фаъолияти оҳангсозии Шаҳидӣ ва ҳамкориҳои ӯ бо шоирони бузурги давр.
3. Ҳамаҷадаи замона будани маҳсули эҷодии Шаҳидӣ.

Машки 214. Феълҳои парваридан, оростан, нигаристан, бозидан, гиристан-ро аз рӯи намунаи зер ба ду шакл навишта, бо яке аз онҳо ҷумла созед.

Н а м у н а: Оростан-оро додан. Шахроо қасри маданият, боғу майдонҳо, мағозаҳои бисёр, омӯзишгоҳу мактабҳо, иморатҳои бошукӯҳ зебу оро медиханд.

§ 42. Хабарҳои номӣ

Хабарҳои номӣ бо исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ ва масдар ифода шуда, ҳислат ва ё аломати мубтадоро мефаҳмонад: Ин юз дар кӯҳҳои ҷангали ҷонварони Ромит панҷ-шаш сол боз зиндагӣ мекард. Соли аввали пайдо шудани худ вай дар авҷи қувваю ғайрат буд (*Ш. Ҳаниф*). Ман муаллими мактаби миёна ҳастам (*Ҳ. Карим*).

Зи сумми сутурон¹ дар он паҳндашт,
Замин шаш шуду осмон гашт ҳашт.

Абулқосим Фирдавӣ

Кӯҳи дарду ғам – туй, ту,
Мотами мотам – туй, ту.
Модари модархудой,
Ҳазрати Марям – туй, ту.

Гулрухсор

Хабарҳои номӣ се шакли ифода доранд:

а) ҳиссаҳои номии нутқ бо феъли ёридиҳанда, бештар будан, шудан меоянд:

Баробари шунидани ин сухан дасти марди хиштрез суст шуд ва дар таачҷуб афтод, гӯяндаи он шеърҳо чунин одами хоксор будааст (*А. Афсаҳзод*).

б) ҳиссаҳои номии нутқ бо бандакҳои хабарӣ меоянд: Ман донишомӯзам. Вай одам аст (*Ҷ. Иқромӣ*).

в) ҳиссаҳои номии нутқ бе ягон ёридиҳанда меоянд: Ду понздаҳ – як сӣ (*Зарбулмасал*). Сари кӯҳ мисли дашт ҳамвор (*С. Улугзода*).

Шарҳи луғат:

Сутур – маркаб, чорпои саворӣ ва боркаш ҳамчун асп, шутур, хачир

Машки 215. Ҷумлаҳоро нависед, хабарҳои номӣ ва мубтадои ҳар кадоми онҳоро ишорат кунед.

Фарзанди нек ҷойнишини падар шавад (*Зарбулмасал*). Адабиёти классикӣ, забони муқтадири¹ онро наомӯхта, маданияти суҳанамонро баланд бардоштани мо имконнопазир аст (*М. Шукуров*). Аниси² кунчи танҳои китоб аст (*А. Ҷомӣ*). Мӯйсафедон ва занон оҳ кашиданд (*Р. Ҷалил*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Муқтадир** – тавоно, боқудрат
2. **Анис** – ҳамдам, ҳамсуҳбат

Савол ва супоришҳо:

1. Гузориши М. Шукуров чӣ маъно дорад?
2. Мисраъи Ҷомиро давом диҳед.
3. Хели ибораҳои «**фарзанди нек**» ва «**ҷойнишини падар**»-ро муайян кунед.

Машки 216. Хабарҳои номӣ дар ин ҷумлаҳо бо кадом нутқи ифода шудаанд? Бандакҳоро нишон диҳед.

Дилаш ғаш. Вай инсони ҳақиқӣ аст, ҳар ду ҳам хомӯш буданд. Гулрӯ сурх шуд (*Р. Ҷалил*). Ҳама миёнҳоро баста, ҷомаҳоро пӯшида тайёр шуданд (*С. Айни*). Ман духтари озоди сарзамини озодам (*Ҳ. Карим*). Соат ёздаҳ шуд (*С. Айни*). Хобидан ҳоло барвақт буд (*С. Улуғзода*).

Хабарҳои номӣ ба воситаи ҳиссаҳои мустақили номии нутқи ва ёридиҳандаҳои феълӣ ифода меёбанд:

1. Хабар шуда омадани исм. Масалан: Китоб сарчашмаи дониш аст.

С.Айни шоир ва нависанда аст.

2. Хабар шуда омадани сифат. Ҳаво пагоҳирӯзӣ софу беғубор аст.

Шаб торик. Вай одами ғалатӣ мебошад.

3. Хабар шуда омадани шумора. Худаш якта, чашмаш садта. Ду қарат ду чор мешавад. Ҳозир мо панҷ нафарем.

4. Хабар шуда омадани чонишин. Нахустфарзанди падару модарам ман мебошам.

Эй лолаи боғу сарви озоди чаман,
Ширини хунар туию Фарҳоди ту ман

Ҳ. Юсуфӣ

Ин гандум аз они кист? – гуфта пурсид аз мардум амлоқдор як замин гандумро нишон дода.

5. Хабар шуда омадани зарф. Рӯзи дигар Нуралӣ... соати даҳ ҳозир гардид. Ту имрӯз бевакт мондӣ.

6. Хабар шуда омадани калимаҳои тақлиди овозӣ. Вай худ ба худ ғур-ғур мекард. Бозор монанди хонаи занбӯр ғуввас мезад. Саҳарии барвакт дари кӯчаамон тақ-тақ шуд.

Машқи 217. Матнро хонед, хабарҳои номро ба дафтаратон нависед ва ғӯед, ки онҳо бо кадом ҳиссаи нутқи ифода шудаанд.

НАРХИ ОДАМ

...Пирамард аз зарби тозиёна дуқат шуду лекин садое набаровард.

Чоқу тозиёна бардошту асири Тӯғай... пеши пой муғул омада зону зад:

– Ҳар қадаре бихоҳӣ, маро тозиёна бизан, аммо шайхро озоре марасон!!

Чашмони пистамонанди Чоқу шакли чормағзро гирифтанд. Вай дар умри сари худ нашнидаву надида буд, ки касе тозиёнаи дигареро баҳри худ бихоҳад.

– Ин пирамард падари туст?

Асир бо инкор сар чунбонд.

– Хеш ё ошност?

Асир бо инкор сар чунбонд.

– Вай соҳиби галаи аспон аст?

Асир бо инкор сар чунбонд.

– Вай дорост?

– Асир...

– Пас кист вай?

– Вай шайх Аттор аст.

Баҳманёр

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлаҳои нопурраро ба чумлаҳои пурра баргардонед.
2. Дар бораи Агтор чиҳоро медонед?
3. Боз кадом шахсонро ба мисли асири Тўғай медонед.
4. **Чашмони пистамонанд** ба кадом санъати бадеӣ мутааллиқ аст?

Агар хабари номӣ ба бандаки хабарӣ ва ба феъли ёридиҳанда ояд, дар байни мубтадову хабар аломати тире гузошта мешавад.

Масалан: Дӯст ва маслиҳатчи ман – падарам. Модарам – дӯзанда. Ман – донишчӯ. Вазифаи мо – омӯхтан.

Агар хабари номӣ ба бандаки хабарӣ ва феъли ёридиҳанда ифода ёфта, ба аломати мубтадо далолат кунад, пеш аз он тире гузошта намешавад. Масалан: Падарам қадбаланд, қоматаш рост, ришаш сип-сиёҳ, нигоҳи чашмонаш тез.

Машқи 218. Чумлаҳоро хонед, сабаби гузоштани нагузоштани аломати тире эзоҳ диҳед.

Хоксорӣ – зебу зиннати инсонӣ. Худписандӣ – далели нодонӣ, охири он – фақат пушаймонӣ. Дили одатқарда – балои ҷон. Илм равшанӣ аст, нодонӣ торикист. Дил гувоҳи ҳақ аст. Тадбир нисфи қор аст. Тошқанд яке аз шахрҳои саноатӣ ва ниҳоят зебои Ватани шуқуфони мо.

Савол ва супоришҳо:

1. Агар аломати тире (-)-ро аз байни чумлаҳои болоӣ гирифта партоем, он гоҳ чӣ бояд қард?
2. Дил гувоҳи ҳақ аст. Ин чӣ маънӣ дорад?

Машқи 219. Бо калимаҳои дар қавсайн буда чумлаҳое тартиб диҳед, ки онҳо ба вазифаи хабар омада бошанд.

(нонво аст, сард аст, донишчӯ, қуллол, обод аст, оҳ кашид).

§ 43. Хелҳои хабар аз ҷиҳати сохт

Хабарҳои феълий ҳам, хабарҳои номӣ ҳам аз ҷиҳати сохт ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

Хабарҳои содда ва таркибӣ.

1. Хабарҳои содда ба воситаи шаклҳои соддаи сиғаҳои хабарӣ, амрӣ, эҳтимолӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ ва инчунин бо ҳиссаҳои номии нутқ ифода меёбанд. Масалан: Ҳар кӣ бо бадон нишинад, некӣ набинад (*Ҳофиз*). Хурду калон ҷониби хонаи амаки Иброҳим медавиданд. Хонаи амаки Иброҳим сӯхт (*К. Мирзоев*).

Бирав, бо дӯстон осуда биншин,
Чу бинӣ дар миёни душманон чанг.
В-агар **бинӣ**, ки бо ҳам якзабонанд,
Камонро зех куну бар бора бар санг.

Саъдии Шерозӣ

Гар **биравӣ** ту ба тамошои боғ,
Меқунӣ аз бӯй муаттар димоғ.

М. Турсунзода

Ҳозир баъд аз як-ду дақиқа **меомадагист** (*Р. Чалил*).

Хабарҳои таркибӣ бо ду ва ё зиёда феълҳо, инчунин бо ҳиссаҳои дигари нутқу феълҳои ёридиҳанда ифода меёбанд: Дар гузашта дар бозору маъракаҳо мардумро имтиҳон мекарданд. Ба касони дар ҷавоб дармонда ҷазо меоданд (*К. Мирзоев*). Инсон аз дурӯғгӯию носипосихо¹, аз заҳри забони бетамизон, аз надомату² таҳқирҳои³ ноҳақ фиғон мекунад. Ё ҷонфидову ҳақшиносонро ба дилу дидаҳо ҷой дода, сано мехонад, азизу гиромӣ медорад (*Б. Насриддин*). Ҳавливу хона аз шуълаи шамъдону чароғу қандил монанди рӯз равшан ва музайян⁴ буд («*Чор дарвеш*»).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Носипосихо** – ношукрӣ, кӯрнамакӣ, нонкӯрӣ
2. **Надомат** – пушаймонӣ, афсӯс
3. **Таҳқир** – ҳақорат, хорӣ, хор шумурдан
4. **Музайян** – зебу зинат додашуда, ороста, пероста

Машқи 220. Шеърро хонед ва хабарҳои ишоратшударо эзоҳ диҳед.

Сари ҳавзи шоҳию сарви сикҳ¹,
Дарахте гулафшону беду бихӣ.

Барафшонд бар тахти хоки сиёх,
 Ба кайвон² баромад фиғони сипоҳ.
Ҳамекард хӯю **хамеканд** мӯй,
Ҳамерехт ашқу **хамехаст** рӯй.
 Миёнро ба зуннори³ хунин бибаст,
Фиканд оташ андар сарои нишаст.
 Гулистон-ш **барканду** сарвон **бисӯхт**,
 Ба якборагӣ чашми шодӣ **бидӯхт**...

Абулқосими Фирдавсӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Сарви сикӣ** – сарви рост, дарахти ҳамешасабзи баландқо- мат
2. **Кайвон** – баландӣ, осмони ҳафтум
3. **Зуннор** – ресмоне, ки аҳли дини насронӣ ба миёнашон ме- банданд

Савол ва супоришҳо:

1. «Чашм дӯхтан» -чӣ маънӣ дорад?
2. Маънои калимаи «зуннор» чист?

Машқи 221. Матро хонед, хабарҳои таркибиро нишон диҳед. Шумо низ як субҳи баҳорро ба хотир оварда накли хурдакак нависед.

Офтоб хеле баланд шуда, ба замину замон гармӣ мебахшид. Осмон мусаффо, нилобӣ ва дастнорас буд. Аз сабзаи навхези баҳорон гирду атроф каб-кабуд метофт. Дар пеш кӯҳи Ҳафтсар бо ғурур қад афрохта, барфи қуллаҳояш дар партави Офтоби чоштгоҳӣ хуш чило меод. Олам дар оғӯши сукунат буд. Ва сукунатро танҳо садои на чандон баланди суми аспҳо халалдор мекард (*С. Турсун*).

§ 44. Мувофиқати хабар бо мубтадо

Дар ҷумла хабар бо мубтадо, одатан, аз рӯи шахс ва шумора мувофиқат мекунад. Масалан: Баъд аз ин мо хеле вақт хомӯшона қадам задем (*П. Толис*).

Вай тамоми шаб дар чоғаҳаш аз паҳлӯ ба паҳлӯ гашта оромӣ наёфт (*Ф. Ниёзӣ*).

Ман дар ҷавоб чизе нагуфта, ба модару падарам нигаристам. (*М. Миршакар*).

Ту некӯравиш бош, то бадсигол
Ба нуқси ту гуфтан наёбад маҷол.

Саъдии Шерозӣ

«Шумо бо ин ашъори равону дилчаспи худанъанаҳои бузургони худро зинда кардед» (*Б. Фафуров*). Эшон ҳама узр хостанд ва мутоваат намуданду боз гаштанд («*Таърихи Табарӣ*»).

Вале баъзан чунин ҳам мешавад, ки мубтадо бо исми чамъи бечон ифода ёфта бошад ҳам, хабар дар шакли танҳо меояд. Ин мувофиқати нопурра ном дорад. Масалан: Дар ин сукунати бовусъату равшани мулоим хотироти пиразан бештар зинда мешавад (*С. Турсун*).

Хидматҳои Архимед дар соҳаи механика ва риёзиёт бузург аст («*Илм ва ҳаёт*»).

Оҳангҳои тоҷикӣ бо шеърҳои Рӯдакӣ, Ҳофиз, Қасоб, Турсунзода, Шукӯҳӣ дар иҷрои Ҷӯрабек дар зал ғулгула меафканад (*Л. Шералӣ*).

Манманиҳо пешаи² шайтон бувад,
Ҳар ки худро кам занад, мард он бувад.

Машқи 222. Мувофиқати хабарҳоро бо мубтадо эзоҳ диҳед.

Пас аз чандин соле, ки ҳамдигарро надида будем, соли 1948 дар Самарқанд бо ӯ вохӯрдм. Қисми севвуми «Ёддоштҳо»-и устод Айниро таҳрир мекард, хеле бодикқат, гаштаву баргашта мехонд. Эродҳое³ ва оид ба ихтисори баъзе лаҳзаҳо фикрҳое дошт, ки онҳоро мисли худи устод Айни ба варақаи чудоғонае навишта буд. Ба ин эродҳо устод чӣ мегуфта бошад, онҳоро қабул мекунад ё не, гуфта мулоҳиза мекард.

Устод Айни чанде баъд дар аснои суҳбат ба ман гуфтанд:

– Дехотӣ қисми саввумро таҳрир карда овард, хеле бодикқат хонда, ба чохое, ки ман диққат накарда будам, аҳамият додааст.

Маълум буд, ки устод ба фикрҳои ӯ розӣ шудааст. Дар ин вақт ин мисраъ аз дилам гузашт:

«Турфа шогирде, ки дар хайрат ниҳад устодро!» (*Раҳим Ҳошим*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Мутоваат** – итоат, мутеъгӣ, фармонбардорӣ
2. **Пеша** – касб, ҳунар, шугл
3. **Эрод** – баён, гуфтор, хӯрдагирӣ, эътироз, айбҷӯӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Варианти дигари шумораи «Саввум»-ро гӯед?
2. Боз кадом асарҳои Айниро хондаед ва ё медонед?

Машқи 223. Мубтадо ва хабарҳои матнро нависед ва мувофиқати онҳоро эзоҳ диҳед.

Мудири мактаб ин касро мударрис Садриддин Айнии Бухорӣ гуфта ба мо шиносонд. Ин суханони бо кушодарӯӣ ва хеле самимона гуфташуда... боиси дилбардорӣ ва хурсандии мо гардид (*А. Абдусамъдзода*).

Мо ҳар вақт дар маҷлис ва суҳбатҳои аҳли адаб бо устод вохӯрда меистем (*Т. Зеҳнӣ*). Баъд аз ин ман ҳар гоҳ барои адои хизматҳои устод ба наздашон мерафтам (*А. Ҷомеъ*). Мулоқоту вохӯриҳои минбаъда бо устод бештар дар мактаб ва ё дар ягон ҷамъомади умумии ходимони маорифу маданият ба амал меомад (*Ф. Ниёзӣ*). Асарҳои безаволи устод Айни бароям як мактаби асосии омӯзиши адабӣ гардидаанд ва билохир барои дар жанри насри тоҷик қувваозмоӣ намудан болу пар бахшидаанд (*Ф. Ниёзӣ*).

«– Азиз дӯстлар! Шумо медонед, ки ман ду забон: тоҷикӣ ва ўзбекиро медонам ва дар ҳар ду забон асарҳо менависам, аммо рухсат диҳед, дар шаҳри зоидашудаи худам ба забони модариам гап занам» (*С. Улугзода*).

Хабар асосан дар охири ҷумла меояд: Дар майдони назди театр гӯё «замин кафида одам баромада буд» (*О. Қодир*). Устои мо ҳамеша аз барои ғоидаи мо саъй мекунанд («Таҳзиб-ус-сибён»). Инҳо шоирони асил ва офарандагони сарнавиштанд (*Ҷ. Айтматов*).

Ман шеърҳои ӯро дар толорҳои бузурги Маскав шунидаам... (*Р. Ғамзатов*).

Дар назм дар баъзе ҳолатҳо хабар дар аввал ва мобайни ҷумла низ меояд:

Гузашт он лаҳзаи ширин, шикаст он косаи заррин,
Кучо он косаю он косагардонӣ? Чавонӣ рафт.
Бигуфтӣ талху дарди номаҳои сӯзнокамро
Хати бутлон¹ задӣ, ширини хатлонӣ, чавонӣ рафт.
Бирезанд ахтарон аз осмон бар хок, боке² нест,
Ки бо оху дарегову пушаймонӣ чавонӣ рафт.

Лоиқ Шералӣ

Душмане гар по ниҳад дар хоки мо, бар дафъи вай
Бар сари мардони майдон қаҳрамонӣ мекунӣ.

Абдусалом Деҳотӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Бутлон** – беҳуда, ночиз, зоеъшавӣ, ботилӣ
2. **Бок** – тарс, хавф, парво

§ 45. Аъзоҳои пайрави ҷумла

Дар ҷумла ба ғайр аз сараъзоҳо (мубтадо ва хабар) аъзоҳои пайрав низ истифода бурда мешаванд.

Аъзоҳои пайрави ҷумла муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол мебошанд. Вазифаи онҳо шарҳу эзоҳи сараъзоҳо мебошад, вале гоҳо аъзои пайрав бар эзоҳи якдигар низ меоянд. Маъно ва муносибати грамматикӣ аъзоҳои пайрави ҷумла ба воситаи савол муайян карда мешавад. Масалан, дар ҷумлаи «Ҷомӣ дере нагузашта дар назди мадраса барои табобати ранчурону беморони муҳтоҷ шифохона... сохт» (*А. Афсаҳзод*). мубтадо–Ҷомӣ, хабар–сохт буда, чунин аъзоҳои пайрав ҳастанд: (чӣ сохт?) – шифохона – пуркунанда; (барои чӣ сохт?) барои табобати ранчурону беморон – пуркунанда; (барои кадом ранчурону беморон?) – муҳтоҷ – муайянкунанда; (кай сохт?) – дере нагузашта – ҳол; (дар кучо сохт?)–дар назди мадраса – ҳол.

Машқи 224. Порчаро хонед, ба ҳар як аъзои ҷумла саволи мувофиқ гузоред. Ҳангоми ин кор ба намунаи дар боло овардашудаи саволу ҷавоб риоя кунед.

Ҷӯрабек Муродов ҳофиз, мутриб ва оҳангсози шинохтаи тоҷик аст. Ҳунари навозандагӣ, сарояндагӣ ва шеърфаҳмиро дар хурдсолӣ аз волидайнӯ бародараш омӯхтааст. Аз мероси бойи маданияи Ҷомӣ Абдулазиз,

Содирхони Ҳофиз, Домулло Ҳалим, Шохназар Соҳибов, Шариф Ҷӯраев ва Боймуҳаммад Ниёзов баҳра бурдааст. Ӯ аз мақомҳои классикӣ ва навоҳои халқӣ зиёда аз 150 суруди чаззоб офарида, онҳоро ба тарзи нав тафсиру ташкил дод.

Ҷ. Муродов суруду таронаҳояшро ба шакли яккаҳонӣ ва бо ҳамовозии оркестри асбобҳои халқӣ ва симфонӣ иҷро мекунад. Ӯ то имрӯз шогирди бисёре ба камол расонидааст (*аз китоби «Олимақом»*).

Савол ва супоришҳо:

1. Аз ҳофизони маҳаллаи худ кихоро медонед?
2. Симфония чист?

§ 46. Муайянкунанда

Машки 225. Хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки дар кадоми ин порчаҳо тасвир аниқтар ифода шудааст.

Ман аз пайраҳае мерафтам. Ду тарафро тутчаҳо зич фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳо гилемвор пӯшида буданд.

Ман аз пайраҳаи борики печ дарпеч мерафтам. Ду тарафи пайраҳаро тутчаҳои чавон зич фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳои кадбаланд пӯшида буданд
(*П. Толис*).

Ба калимаҳои ишоратшудаи сутуни дуюм кадом саволҳоро гузоштан мумкин аст? Онҳо ба кадом калима тобеъанд ва чӣ хел алоқаманд шудаанд? Вазифаи калимаҳои ишоратшударо шарҳ диҳед.

Муайянкунанда аъзои пайрави чумла аст, ки аломат, сифат, хусусият, муносибат ва соҳибиятро мефаҳмонад.

Он ба саволҳои чӣ хел?, чӣ гуна?, кадом?, аз они кӣ?, чанд?, кӣ?, чӣ? ҷавоб мешавад. Чунончи: Дар осмон абрпораҳои **ғафс** ва **сиёҳ** ҳаракат мекарданд. Шамоли **сарде** мевазид.

Муайянкунанда ҳам саръазо ва ҳам аъзои пайрави чумларо, ки бо исм ифода шудааст, муайян мекунад: Имсол 85-солагии рӯзномаи дӯстдоштамон «Овози тоҷик»-ро чашн мегирем. Хонаи мо он қадар ҳам дур нест. Ин китоб ба ман аз рафиқам тухфа аст.

Хонаамон буд дар Ҳисори қадим,
Дар Ҳисори харобаи пурбим.

Мирзо Турсунзода

Муайянкунанда аз чихати сохт ва тарзи алоқа ду хел мешавад: муайянкунандаи изофӣ ва муайянкунандаи беизофӣ.

Муайянкунанда ба муайяншаванда ба воситаи бандаки изофӣ (-и) васл шавад, муайянкунандаи изофӣ ном дорад. Масалан: кӯчаи мумфарш, китоби шавқовар, бачаи боақл, гули сурх, кӯчаи васеъ.

Муайянкунанда ба муайяншаванда бе бандаки изофӣ ҳам тобеъ мешавад, ки онро муайянкунандаи беизофа меноманд.

Дар ин сурат вай пеш аз муайяншаванда ҷой мегирад. Масалан: ин одам, беҳтарин талаба ва ғайра.

Машқи 226. Матро хонед, ба муайянкунандаҳои ишоратшуда саволҳо гузошта, онҳоро бо муайяншавандашон ба шакли ибора навишта гиред.

Айни хоҳишманди он буд, ки нависандагонамон зиёд бошанд, китобҳои нағз бисёр шаванд ва, хусусан, нависандагони ҷавон зудтар ба камол расанд. Устод нутқи онрӯзаи худро асосан ба нависандагони ҷавон бахшид. Ӯ аз таҷрибаи бузурги худ мисолҳо оварда, ба мо роҳи нишон медиҳад, баъзеи моро танбеҳ дода, таъкид мекард, ки ба худ мағрур нашуда ҳаёт ва орзуву умедҳои халқро омӯзем. Мо ба суханони пурқимати устоди хирадманди худ бо диққати беинтиҳо гӯш медедем ва ин нутқи ӯ барои мо, ҷавонон, дарси муҳими мактаби нависандагӣ гардид (*П. Толис*).

Машқи 227. Порчаро хонед, муайянкунандаҳои ҷабди дафтартон нависед.

Дар он кишвари зулмобод, ки подшоҳаш Заҳҳоки аждаҳобардӯш буд, Отибин ном марди некӯсириште мезист, ки наҷодаш ба шоҳони Эронзамин ва Таҳмураси девбанд мерасид. Аёли вай Фаронак ном зани покдил ва меҳрубоне буд.

Боре Фаронак хоб дид, ки дар марғзори сабзу шукуфоне сайр мекунад, баногоҳ ҷавони барнои хушсурате падидор шуда ба вай мегӯяд:

– Эй зани покдил, ба хонаат шитоб ва ба шавҳарат хабари хуш бирасон: шумоён писаре меёбед, ки ӯ ситораи иқболи киш-вараи ва халқаш хоҳад шуд. Ту номи писаратро Фаридун мегузорӣ, вай сарвари паҳлавонони Эронзамин, ба қомат чун сарв, ба чеҳра чун хуршед, ба шуҷоат чун шер хоҳад буд. Барои кишвари ҷафокаши худ вай чун борони пурфайзи баҳорон ба замини хушку ташна хоҳад буд. Гӯянда Суруши некӯкор буд, ки худро ба сурати ҷавони зебод намудор карда буд (*С. Улугзода*).

Савол ва сулоришҳо:

1. Дар бораи корнамоиҳои Фаридун чихоро медонед?
2. Синоними калимаи «некӯсиришт» ва «хушсурат»-ро гӯед.

Машки 228. Ҷумлаҳоро нависед, ба зерӣ муайянкунандаҳо хат кашед.

Кайҳо ҷаҳор атрофро барфи сап-сафед фаро гирифта буд (*Ф. Ниёзӣ*). Пештоқҳои сангини устакорона сохташуда ҳайкалҳоро аз таъсири барфу борон нигоҳ дошта, то рӯзҳои мо оварда расонданд (*А. Шукӯҳӣ*). Як муллои бухорӣ... ба донишмандию ҳақимии вай бовар намекардааст, халқи авомро¹ фиреб медиҳад гуфта, ташвиқот мебардааст («*Ҳафт аллома*»). Нурҳои камтаъсири офтоби зимистон рӯи дарёи Кофарниҳонро... мунаввар мекард (*К. Мирзо*).

Муайянкунандаҳои изофӣ аз ҷиҳати маъно ва муносибат ду хел мешаванд: **муайянкунандаи сифатӣ** ва **муайянкунандаи соҳибӣ**.

Муайянкунандаи сифатӣ бо ҳиссаҳои зерини нутқ ифода меёбад:

1. Сифат: аз даҳони ӯ як чизи лӯнда парида ба замин афтадааст. Абӯалӣ Сино як корди калони тезро гирифта назди ӯ омадааст... («*Ҳафт аллома*»). Ҷанг тамошвад, сонӣ ин хел нони ҷавин не, гандумин мехӯред. Ана нони ҷаззагин, кулчаҳои равғанин, фатирҳои қаймоқин... (*Ҳ. Содик*).

2. Шумораи тартибӣ: Чун шаби ҳаждаҳум расид, Шаҳрзод гуфт («*Ҳазору як шаб*»). Дарवेशи дуҷум ба баёни саргузашти худ оғоз кард («*Ҷор дарवेश*»).

Муайянкунандаи соҳибӣ бо ҳиссаҳои зерини нутқ ифода меёбад:

1. Исм: Ҳунари Кароматулло ба тадрич² такмил меёфт (*О. Қодир*). Калимаи «диз» дар осори саромадони адабиёти форсу тоҷик серистеъмол аст («*Илм ва ҳаёт*»).

2. Ҷонишин: Хонаи мо дар сари роҳи вай буд (*Р.Ҳошим*). Қабри ӯ дар паҳлӯи обидаи пурҳашамати Шоҳи Зинда, дар доманаи теппае воқеъ аст (*Р.Ҳошим*).

Шарҳи луғатҳо:

1. Авом – халқ, омма

2. Ба тадрич – кам-кам, оҳиста-оҳиста, дараҷа ба дараҷа

Машқи 229. Аз калимаҳои зерин ибораҳои изофӣ тартиб дода, онҳоро дар ҷумла истифода кунед.

Садо	Форам
Духтар	Ҳамсоя
Дил	Ноором
Замин	Юнучқазор

Машқи 230. Порчаро хонед, муайянкунандаҳояшро ба дафтар навишта гиред ва хели онҳоро муайян кунед.

Имрӯз аз вазъи номусоиди муҳити зист мардум дар изтиробанд. Ин беасос нест, зеро аз он сӯҳати инсон ва олами зинда коҳиш меёбад. Истифодаи бемеъёри маводи кимиёвӣ заминро харобу беҳосил, фазоро захролуду пурхатар намудааст. Носипо-сию қачрафтории мо нисбати муҳити зист оқибатҳои гарон дорад ва ҳар лаҳзаю ҳар соат баръало ҳис мешавад. Шарифтарин инсон онест, ки ба қадри обу замин, дарахту ҳаво, паррандаву чарранда ва ба тамоми мӯъҷизоти атрофи худ дилсӯз бошад.

Сиеҳкориҳои мо нисбати табиат дар тӯли даҳсолаи охир шиддат гирифтанд... («*Илм ва ҳаёт*»).

Савол ва супоришҳо:

1. Бо мақсади ниғаждорӣ муҳити гирду атроф чӣ бояд кард? Худи шумо ба ин қори хайр чӣ гуна ҳисса мегузored?
2. Тазоди калимаҳои харобу беҳосил, носипосию қачрафторӣ ва захролуду пурхатарро гӯед.

Машки 231. Ҷумлаҳоро хонед, муайянкунандаҳои сифатӣ ва сохибиҳо чун қунед.

Ў одами қоматпаст, ғафсбадани фарбеҳи ришқалон буд (*С.Айнӣ*). Одами кулчарӯй китобро ба дасти ҷавонзан дод (*Р.Ҷалил*). Бародарам куртаи сап-сафеди дароз пӯшидааст (*С.Улугзода*). Садои милтиқ ором гирифт (*С.Айнӣ*). Мижғони дарозаш беором мепарид (*Ҳ.Карим*). Кӯҳҳои сарба-ландаш, оби софу ширинаш, насими дилписандаш, гулҳои нозанинаш ба кас илҳом мебахшиданд (*М.Миришакар*).

Машки 232. Аз калимаҳои пароканда ҷумлаҳои гуногун созад ва аъзоҳои пайрави онро нишон диҳед.

Офтоб, абр, аз, шуд, намоён, зери. Лолачинӣ, рафтем, мо. Кӣ омад, хонаи, ба, шумо? Хунукӣ, гамбӯсак, ба тоқат, нақард. Равед, ба, мактаб, оқил, шавед!

Н а м у н а : Мо дар яке рӯзҳои офтобӣ ба лолачинӣ рафтем.

Машки 233. Ба ҷои нуқтаҳо калимаҳои мувофиқ гузошта ба дафтаратон нависед, ба вазифаи кадом хели муайянкунандаҳои изофӣ омадани ин калимаҳоро эзоҳ диҳед.

Моҳи... буд, аз ҳаво борони... меборид, гоҳо аз ҳар тараф бодҳои... ва ... мевазиданд. Маҷлиси... торафт меҷӯшид (*С.Айнӣ*). Аробакаши... суруди... ро бе ҷавоб нагузошт (*С.Айнӣ*). Падараш ба писари... таваллою зорӣ мекард.

Муайянкунандаи беизофӣ ба хелҳои зерин ҷудо мешавад:

1. Сифатӣ: Салтанати Сосониён бузургу мухташам буд, пули нуқраи он беҳтарин буда, аз Чин то Инглистон паҳн гаштааст (*Р. Фрай*). Мардуми мо аробаро беҳтарин нақлиёт медонист (*М. Турсунзода*).

2. Ададӣ: Ман китоб дар бораи Темури Лангро аз он дӯкон ба як доллар харидам (*Р. Фрай*).

3. Ишоратӣ: Ин мард суҳанро ба ҳадди камол расонид (*В. Кошифӣ*). Ана ҳамин одам ҷои гурези Аҳмадро медонад (*Ю. Ақобиров*).

Машки 234. Ҷумлаҳоро нависед, ба зерин муайянкунандаи беизофӣ хат кашида, ба кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани онро гӯед.

Бузургтарин китоби маърифат дар осмони шаб кушуда аст (*М. Ҳичозӣ*). Ин чанги шум чӣ қадар сари мардро хӯрд (*Б. Фирӯз*). Баъзеи одамон Бухороро тарк карда, бо молу ҳолашон ба шахрҳои дигар кӯчида мераванд, баъзеи одамон бошанд, ба тақдиршон тан дода, «ҳарчӣ шавем, шавем гуфта» дар хонаҳошон мемонанд («*Ҳафт аллома*»). Муаллими яманӣ аз паси парда даст бароварда ду дона банан дод (*Ф. Муҳаммадиев*). Ана ҳамин одамон ба Мухсин як роҳ ёфта доданд (*С. Айнӣ*).

Машки 235. Бо муайянкунандаҳои беизофии поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Баъзе бачаҳо, ин чизҳо, он меҳмон, ким-кадом одамҳо, ана ин коғазҳо, як духтар, ободтарин ҷой.

§ 47. Баёния

Баёния як намуди муайянкунанда мебошад. Вай муайяншавандаро бо ифодаи номи дигар эзоҳ медиҳад ва ё таъкид мекунад. Баёния ба саволи кадом? ҷавоб мешавад.

Масалан: Муаллим Қосимов, усто Карим, нависанда С. Улуғзода. Баёния бо исми ифода мешавад. Он изофӣ ва беизофӣ мешавад. Баёния дар мавридҳои зерин бо бандҳои изофӣ меояд:

1. Барои эҳтиром: бобои Мансур, амаки усто, тағои Расул, ақои милиса.

2. Барои ифодаи мафҳумҳои хешу таборӣ: ҳолаи Зебӣ, амаи Саломатам, тағои Султон.

3. Барои ифодаи ихтисос, унвон ва машғулият: Шарифзодаи муаллим, Мирзои хиштреш, Даврони дуредгар, Ҳакими қасоб, Фарзонаи шоира, Гулҳаёи бофанда.

Баёния бо баёншаванда бо калимаи яъне низ меояд. Ман ҳам аз забони ӯ гирифта чор калима, яъне номи чор ҳарфро такрор кардам (*С. Айнӣ*).

Агар дар ин гуна мавридҳо калимаи яъне наояд, дар байни баёния ва баёншаванда аломати тире гузошта мешавад: Мо бо муаллимамон – Зубайдуллоев ба боғи ҳайвонот рафтем.

Машки 236. Ҷумлаҳоро нависед, ба зерин баёнияҳо хат кашед.

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон», «Бӯстон» овардааст... (М.Қосимов). Бо ин лақаб, яъне «Хоча» намояндаҳои барҷаставу бонуфузи аҳли тасаввуф низ хонда мешуданд («Илм ва ҳаёт»). Устод Айнӣ ва дигар хаводорони дилсӯзи назми мо бо ин гуна сохтакориҳо саҳт мубориза мебуданд (Р.Ҳошим).

Саволҳои тест:

1. Муайянкунандаи изофӣ аз ҷиҳати маъно ва муносибат чанд хел мешавад?

а) 4; б) 5; в) 2; г) 3; д) 1;

2. Кадом муайянкунанда бо исм ва ҷонишин ифода меёбад?

а) муайянкунандаи сифатӣ; б) муайянкунандаи соҳибӣ;
в) муайянкунандаи беизофӣ; г) муайянкунандаи ададӣ.
д) муайянкунандаи ишоратӣ;

3. Муайянкунандаи беизофӣ чанд намуд дорад?

а) 2; б) 3; в) 4; г) 6; д) 7;

4. Муайянкунандаҳое, ки ба муайяншаванда тобеъ буда, ҳар кадоми онро бевосита муайян мекунад, ҷӣ ном доранд?

а) муайянкунандаи изофӣ; б) муайянкунандаи беизофӣ;

в) муайянкунандаи пай дар пай; г) муайянкунандаи ҷида;

д) муайянкунандаи муайяншаванда.

5. Муайянкунандаи ҷида бо воситаи кадоме аз ин ҷавобҳо алоқаманд мешавад?

а) ва, - у; б) аммо, вале; в) ҳам, балки; г) ё, ё ин ки; д) ё, ҳам.

6. Баёния ба кадом савол ҷавоб мешавад?

а) ҷӣ тарз? б) кай? в) аз кучо? г) чиро? д) кадом?

§ 48. Пуркунанда

Машқи 237. Ҷумлаҳои хонед. Диққат диҳед, ки аъзоҳои ишоратшудаи ҷумла ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд ва ба кадом калима тобеъ шудаанд.

Устодони мо ба суханони шогирдони худ гӯш медоданд, ба эродҳо ҷавоб мегуфтанд, танқиди дурустро қабул мекарданд (*Г. Келдиев*). Хондам шеърхоро, шӯрхоро, сармастихову бодапарастихо, хайёмихоро ... хондам («Адабиёт ва санъат»). Лоиқ шеъри озод гуфту қолабхоро шикаст (*Г. Келдӣ*). Дертар аз калимаи «ром»-и авастой калимаҳои «ромӣ», «ромита», «ромитан» ҳосил мегардад (*А. Девонақулов*). Он Шаҳритуз ё худ «Шаҳритӯс» аз Ҷамшеду Фаридун ва Тӯсу Гев ба мо мерос мондааст (*А. Девонақулов*). Одобӣ муомилаю муошират барои нигоҳ доштани пойдор гардидани ишқ аҳамияти калон дорад (*К. Ҳасанова*).

Пурқунанда предметеро ифода мекунад, ки таъсири ҳаракат ва амали ҷумла ба он равона карда шудааст. Пурқунанда ба саволҳои кӣ?, чӣ?, киро?, чиро?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ?, дар кӣ?, дар чӣ?, дар бораи кӣ?, дар бораи чӣ? ва ғайра ҷавоб мешавад. Масалан: На ман ўро (киро?) дидаам ва на ў маро (киро?)... (*Д. Шохин*). Ин қор барои шумо (барои кӣ?) хеле саҳл аст (*А. Даштӣ*).

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.
Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.

М. Турсунзода

Осмон пур аз ситора буд (*Ф. Ниёзӣ*)

Пурқунанда бештар ба феъл тобеъ мешавад. Азбаски феъл дар ҷумла аксар вақт хабар мешавад, пурқунанда онро пурра мекунад. Масалан: Аз одамҳо фаҳмидам. Аз кӣ фаҳмидам? Аз одамҳо.

Машқи 238. Шеърро хонед ва пурқунандаҳояшро ба дафтарадон нависед.

Аз ҷабри гуноҳи хештан нагресам,
З-он по, ки фитоодаам, зи нав бархезам.
Ҳаргиз набарам ба нокасе рӯи ниёз*,
Дастам шиканад, ба гарданам овезам.

Лоиқ Шералӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Шакли дигари калимаҳои «хештан» ва «нагресам»-ро нишон диҳед.
2. Пуркунандаҳо дар шеър бо кадом хиссаҳои нутқи ифода шудаанд?
3. Калимаи «Ниёз»-ро маънидод кунед!

Машқи 239. Ин калимаҳоро дар ҷумла ба вазифаи пуркунандаҳои кор фармоед, ки ба саволҳои киро?, чиро?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ? ҷавоб шаванд.

Шогирдон, устод, китоб, дафтар, рафик, супориш.

Машқи 240. Порчаро хонед ва ҷумлаҳои пуркунандадорро ба дафтар навишта гиред.

НОН – АЗИЗ

...Ҳар сол ду тӯрба тухми харбуза мегирифтанд. Чун ба рӯзгорашон равған лозим шуд, аз он даҳ килояшро ба ҷувозхона, ба назди Ҳотами равғангар мебурданд. Равғангар тухми харбузаро фавран мегирифтун панҷ кило равғани зағир меод. «Бошад, боз биёр», – мегуфт ӯ. Зеро тухми харбуза ҳам нағз об медуод ҳам таъми онро мебардошт. Равғанро ширин мекард.

Навбат ба нони қоқ мерасид. Набераҳо тӯрбаҳоро бароварда, ба рӯи шоли калон мерехтанд. Теппача барин баланд мешуд. Модаркалон онҳоро тит карда, ба хулаш маъқулашро ҷудо мекард. Боз ба тӯрба меандохту онро бурда ба шифти айвон меовехт, то ки муши лаънатӣ нахӯрад...

Болта Ортиқов

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро нон мукаддастарин неъматӣ рӯи дунё аст?
2. Дар бораи нон чӣ гуна нақлу ривоятҳо медонед?

Машқи 241. Ба саволҳои ҷавоби пурра навишта, мубтадою хабар ва пуркунандаҳои онҳоро ишорат кунед.

Шумо киро бештар эҳтиром мекунед? Шумо ба кӣ пайравӣ карданӣ ҳастед? Муаллим дигар ба шумо чӣ супур-

да буд? Шумо аз чанд ба чанд қадам гузоштед? Шумо дар кадом кор фаъол мебошед?

Пуркунанда бо исм, чонишин, масдар ва дигар ҳиссаҳои нутқ, ки ба вазифаи исм меоянд, ифода мешавад. Масалан, дар ҷумлаи «Ҷӯро бо бобояш гусел карданд» пуркунандаи **ӯро** бо чонишин, пуркунандаи бо бобояш бо исм ифода шудааст. Дар мисоли:

Сухан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад магӯ, садро яке гӯй.

Саъдии Шерозӣ

Пуркунанда бо исми **сухан** ва шумораҳои исмшудаи **як** ва **сад** ифода шудааст.

Машки 242. Хонед ва гӯед, ки пуркунандаҳои ҷумла бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

Ҷ чавоб дод:

– Фуломбачаи амирзодаам, барои қарзи гандум омадаам ва рехтаҳоро бармедорам.

Шайхро дар он ҳол вақт хуш гардида гуфт, ки:

– Хуш бояд ва хизмати амирзодаро аз дилу чон кун, ки ту ва авлоди ту ба ӯ ва авлоди ӯ вазири соҳибҳукм бошед.

Фуломбача омада ин хабарро ба амирзода расонид (*А. Дониш*). Акнун ба матлаби асосӣ мегузарам. Намедонистам ба ӯ чӣ хел ёрӣ расонам. Хайрият, ман худро ба канора кашидам (*А. Баҳорӣ*). Марди қаддароз на рафтандро медонист ва на нишастанро (*Р. Ҷалил*).

Пуркунандаҳо дар ҷумла бо як калимаи мустақил ва ё калимаи мустақилу пешоянд ё пасоянд ифода мешаванд. Дар ҳар ду ҳолат ҳам онҳо метавонанд тафсил ёфта, шакли ибораро гиранд. Масалан: Талабагон интизомро риоя мекунанд. Аз бекор – ҳама безор. Аз одами бекор ҳама безор.

Ғайр аз ин, пуркунандаҳо метавонанд дар ҷумла чида шуда оянд: Кӣ будани одамро баъзан аз гуфтору рафтор, нишасту хез, доду гирифташ ҳам фаҳмидан мумкин аст.

Машки 243. Матни зеринро нависед ва аъзоҳои пайрави онро нишон диҳед. Гӯед, ки аъзоҳои пайрав бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудаанд?

Алишер Навоӣ бачаи ҳушёр буд. ӯ зехни бурро дошт. Вай адабиёти бадеиро беандоза дӯст медошт. Падари ӯ Ғиёсиддин барои зиёд шудани дониши писари худ ҳамеша ғамхорӣ мекард. Худи Алишер ҳам ба панду насихати падараш ва муаллимаш гӯш мекард.

Алишери ҷавон дониши худро торафт васеъ мекунад ва монда нашуда китоб мехонад. Алишер ҳанӯз дар синни 9-солагӣ асарҳои шоирони замони гузашта ва замони худро омӯхта, шеърҳои онҳоро аз ёд мекунад. Вай шеърҳои аз ёд кардаашро борҳо аз дафтар ба дафтари дигар мебардошт. Дар натиҷа Алишер дар хусни хат ҳам ба натиҷаҳои намоён соҳиб мегардад.

Алишер аз 15-солагиаш ҳамчун шоири лаёқатнок ба ҳама маълум шуд. Шеърҳои ӯро ҳама бо ҳаяҷон ва завқи баланд мехонданд. Шеърҳои Алишер Навоӣ бо ҳисси баланди ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ навишта шудаанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом ҳислати Навоӣ ба шумо маъқул аст?
2. Навоӣ аз чандсолагӣ ба шеъргӯӣ машғул шудааст?
3. Навоӣ чӣ гуна орзу дошт?
4. Оё Навоӣ дар Самарқанд зиндагӣ кардааст?

Машки 244. Шеърро хонед, пурқунандаҳояшро ба дафтарадон навишта, онҳоро аз ҷиҳати таркиб эзоҳ диҳед.

Шараф чизи таҷовузнопазир аст,
Ҳар он кас, ки шараф дорад, кабир¹ аст.
Муқаддас дошт ҳар кас, ки шарафро,
Набинад ҷабру зулми ноҳалафро².
Барои бахти хандони чунин рӯз
Намудам ҷанг бо ҳасми ҷаҳонсӯз...
Замине, ки дар он по мегузорӣ,
Ба он ту меҳри беандоза дорӣ.

Пур аз хунҳои сурханду сиёҳанд,
Ба чанги беамони мо гувоҳанд.

Мирзо Турсунзода

Шарҳи луғатҳо:

1. **Кабир** – бузург
2. **Нохалаф** – разил, фарзанди ноқобил, касе, ки шоёни падару модари худ нест

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаи муқобили «кабир» ва «нохалаф»-ро гӯед.
2. Шеърро маънидод кунед.

§ 49. Пуркунандаи бавосита ва бевосита

Чумлаҳои ҳар ду сутунро хонда бо якдигар муқоиса кунед. Чаро пуркунандаҳои сутуни дуюм пасоянди «-ро» доранду сутуни якум не?

1. Шаҳноза аз китобхона китоб гирифт.	1. Шаҳноза аз китобхонаи мактаб китоби «Самаки айёр»-ро гирифт.
2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоби «Тоҷикон» тухфа намуданд.	2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоби «Тоҷикон»-ро тухфа намуданд.
3. Сухроб китоб хонд.	3. Сухроб китобро хонд.

Мазмуни ду чумлаи аввалро бо як чумла ифода намоед. Оё пуркунандаҳои таҳлилкардаатон пешоянд доранд?

Пуркунанда ду хел мешавад: **бевосита** ва **бавосита**.

Пуркунандаи бевосита предметро ифода мекунад, ки амали феъли гузаранда ба он равона шудааст. Пуркунандаи бевосита ду шакли ифода дорад:

1. Бо пасоянди -ро: Ҳамаро (киро?) ба кор даъват кард (*Ф. Ниёзӣ*). Хонданро (чиро?) соли гузашта тамоm карда будам (*С. Улугзода*).

2. Бе пасоянд: Гулрӯ чуворӣ (чӣ?) мекуфт (*Р. Чалил*). Котиб чой (чӣ?) овард (*Ч. Иқромӣ*).

Бо пасоянди -ро ва ё бе пасоянд омадани пуркунандаи бевосита ба маълум ва конкрет будан ва ё ба маънои умумӣ

кор фармуда шудани пуркунанда вобаста аст. «Ман ниҳолро шинондам» – гӯянда дар бораи ниҳоли ба шунаванда маълум мегӯяд, ки дар ин ҳол пуркунанда бо пасоянд меояд. Аммо дар ҷумлаи «ман ниҳол шинондам» – гӯянда умуман, дар бораи ниҳол гуфтани мешавад, ки дар ин ҳол пуркунанда одатан бе пасоянд меояд.

Пуркунандаҳои бевосита бе пасоянд, одатан дар паҳлӯи феъл-хабар меояд: Модаркалонам нон мепухт, модарам хӯрок тайёр мекард, ман рӯи ҳавлӣ мерӯфтам.

Машқи 245. Ҳикоятро хонед ва пуркунандаҳои бевоситаи онро эзоҳ диҳед.

Дар замони Баҳроми Гӯр ҳакиме буд, ки дар фазлу ҳикмат ягона буд ва дар ҳунару дониш ангуштнамо. Чун борҳо аҳволи ӯ ба Баҳром гуфтанд, Баҳром ӯро бихонд ва аз анвои¹ улум² имтиҳон кард. Ва чун дар ҳама ҷавоби савоб дод, Баҳром бо худ гуфт: «Вазорат ба вай тафвиз³ кунам, аммо бош, мо ӯро дар ҳиммату адаб биёзмоем».

Пас ӯро бо худ дар хон нишонд ва ҳамкоса гардонид ва мурғе бирён карда, дар пеши вай ниҳод.

Ҳаким мурғро пора кард ва ба шараҳе⁴ тамом бихӯрд ва дигарро ҳамчунон ба кор бурд.

Баҳром гуфт: «Ин мард ҳиммат⁵ надорад, дар пеши ман мурғ чунин мехӯрад, дар ғайбати ман чӣ гуна хӯрад?!».

Пас ӯро ташриф⁶ дод ва бозгардонид ва бад-ин тарки адаб ва дунҳиммати⁷ аз вазорат маҳрум монд (*М. Авфӣ*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Анвоъ** – ҷамъи навъ
2. **Улум** – ҷамъи илм
3. **Тафвиз** – ба уҳдаи касе гузоштан, супурдан
4. **Ҳиммат** – ирода, азм, ҷаҳду кӯшиш
5. **Шараҳ** – хирс, ҳарисӣ
6. **Ташриф додан** – чома бахшидан, бузург гардонидан
7. **Дунҳиммати** – пастҳиммати, фурӯмоягӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом хусусиятҳои ҳаким ба Баҳроми Гӯр писанд наомад?
2. Бо ин мазмун боз чӣ гуна ривоят медонед?
3. Бо пуркунандаҳои матн ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машки 246. Матнро нависед ва пуркунандаҳои бевоситаро ишора кунед.

Овардаанд, ки рӯзе Кисро хост, ки барнишинад ва атрофи мамлакатро тамошо кунад.

Рикобдор асп пеш кашид. Кисро худ болои асп овард, ногоҳ давол¹ канда шуд ва Кисро бияфтод. Дарсоат бифармуд, то мирохурро сиёсат кунанд. Ӯро оварданд.

Рикобдор гуфт: «Подшоҳ як калима аз ман истимоъ² фармояд, баъд аз он ҳар сиёсат, ки фармояд, раво бошад».

Кисро гуфт: «Чӣ мегӯӣ?»

Гуфт: «Эй подшоҳ, ту подшоҳи одамиёнӣ ва аспи ту подшоҳи осмон. Даволи бечора тоқати кашиши ду подшоҳ кучо дорад?!»

Кисроро ин сухан бағоят хуш омад ва ӯро афв кард ва ташриф дод (*М. Авфӣ*).

Шарҳи луғатҳо:

1. **Давол** – тасмаи чармин, миёнбанди рикоби асп
2. **Истимоъ** – шунидан, гӯш додан

Савол ва супоришҳо:

1. Пуркунандаи бавосита ва бевоситаи матнро нишон диҳед.
2. «Овардаанд»-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?
3. «Кисроро ин сухан бағоят хуш омад»-ро чӣ тавр баён кардан мумкин.

Машки 247. Чистонро хонед ва пуркунандаҳои бевоситаи онро ба дафтаратон нависед.

Бишнаваз аз ман як ҳикоят, эй рафиқи пурхунар!
Дӣ¹ ба сахрои қиёмат дидамаш як ҷонвар:
Саъбачашму мордум, каргаспару каждумшикам,
Ноқапою² шерсина, филгардан, аспсар?

Шарҳи луғатҳо:

1. **Дӣ** – дирӯз
2. **Ноқапо** – шутурпо

Пуркунандаи бавосита бо исм, чонишин ва масдар бо ёрии пешояндҳо ифода мешавад: Аз Шерзод, аз вай, бо каланд, ба навиштан ва монанди инҳо.

Пуркунандаи бавосита ҳамроҳӣ, воситаи ичро, сарчашмаи амал ва ғайраро мефаҳмонад:

I. Мо ин хабарро аз одамҳо фаҳмидем. Кампир аз қору бори набераҳояш нақл мекард. Усто Турсун аз гил кӯза месохт.

II. Ба ӯ мехонд дарси навҷавонӣ (*М.Турсунзода*). Ҳайдар ба ҳикояти худ давом намуд (*С.Айнӣ*).

III. Умрихола, Юнусбобо бо Сафар самимона хушбошӣ карданд (*Ф.Ниёзӣ*). Абӯалӣ боз бо танбӯр нағмаи шӯхеро менавозад (*С.Улугзода*).

IV. Бе ту мо ба шаҳр рафтем. Чамъомад ин дафъа бе тайёрии пешакӣ гузашт.

V. Дар ин боғ ғайр аз як айвони дароз иморати дигаре набуд (*С.Айнӣ*). Аз байни бачаҳо фақат як Шодӣ бо вай баробар шуда метавонисту халос (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 248. Ғазалро хонед, пуркунандаҳои бавосита ва бево-ситаашро чудо-чудо навишта гиред.

Сина молмоли дард аст, эй дарего, марҳаме¹,
Дил зи танҳои ба чон омад, Худоё, ҳамдаме,
Чашми осоиш кӣ дорад аз сипехри тезрав²?
Соқие, чоме ба ман деҳ, то биёсоям³ даме.
Сӯхтам дар чоҳи сабр⁴ аз баҳри он шамъи Чигил⁵,
Шоҳи туркон⁶ фориғ аст аз ҳоли мо, ку Рустаме?
Аҳли кому нозро дар кӯи риндӣ⁷ роҳ нест,
Раҳраве⁸ бояд чаҳонсӯзе, на хоме, беғаме.
Одаме дар олами хокӣ намеояд ба даст,
Оламе дигар бибояд сохт в-аз нав одаме.
Хез, то хотир бад-он турки самарқандӣ⁹ диҳем,
К-аз насимаш «Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳаме».
Гиряи Ҳофиз чӣ созад пеши истиғнои¹⁰ ишқ,
К-андар ин дарё намояд ҳафт дарё шабнаме.

Ҳофизи Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Марҳам** – давое, ки ба решу захмҳо гузошта мешавад
2. **Сипехри тезрав** – киноя аз замон

3. **Биёсудан** – фориғ шудан аз чизе ё касе
4. **Чоҳи сабр** – киноя аз сабру тоқати дурудароз
5. **Шамъи Чигил** – киноя аз маҳбубаи зебо (Чигил номи шаҳре дар Туркистон)
6. **Шоҳи туркон** – киноя аз шоҳи хубон
7. **Кӯи риндӣ** – ишқбозӣ
8. **Раҳрав** – ошиқ
9. **Турки самарқандӣ** – киноя аз маҳбуба
10. **Истиғно** – безътиной

Савол ва супоришҳо:

1. «Марҳам» аз «маҳрам» чӣ фарқ дорад?
2. «Аз баҳри» кадом ҳиссаи нутқ аст?
3. Мисраи «Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳаме» ба кӣ мутааллиқ аст?

Машқи 249. Шеърро нависед, ба зери пуркунандаҳои бавосита хат кашед.

Дӯстон! Фочиаи саҳт биомад ба сарам,
 Рафт аз ин фочиа¹ рӯҳ аз тану нур аз басарам².
 Хабаре омаду рафт аз дилу ҷон тоқату ҳуш,
 Баъд аз ин кай шавад аз ҳушу дилу ҷон хабарам?!
 Хабар ин аст, ки аз теғи ситам кушта шудааст
 Додарам – қуввати рӯҳу дилу кути чигарам.
 Аз ҳучуми аламам қуввати фарёд намонд,
 То чунон дашнаи³ бедод фалак⁴ зад ба сарам.
 Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
 Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

Садриддин Айни

Шарҳи луғатҳо:

1. **Фочиа** – ҳодисаи пурмусибат
2. **Басар** – чашм, дида
3. **Дашна** – ханҷар
4. **Фалак** – киноя аз амир

§ 50. Ҳол

Машқи 250. Ба калима ва ибораҳои ишоратшуда аз саволҳои дохили қавс мувофиқашро гузошта, чиро ифода кардани онҳоро гуфта диҳед.

Н а м у н а: Чавгонбозӣ дар Помир (дар кучо?-макон) шуҳрати калон дошт.

Чавгонбозӣ¹ дар Помир шуҳрати калон дошт. Дар рӯзҳои ид калонсолон аспакӣ чавгонбозӣ мекарданд. Барои чавгонбозӣ аз ноҳияҳои дур саворон меомаданд. Тамошои манзараи чавгонбозӣ хеле ачиб буд. Тамошобинон аз хурсандӣ ба бозингарони моҳир таҳсин мегуфтанд.

(Дар кучо?, аз кучо?, кай?, чӣ андоза?, чӣ тарз?, аз чӣ сабаб?, барои чӣ?).

Аъзои пайрави чумла, тарз, замон, макон, сабаб, мақсад ва ҳолати дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, ҳол номида мешавад. Ҳол дар чумла бештар ба хабар тобеъ шуда, ба саволҳои чӣ тавр?, кай?, дар кучо?, аз кучо?, то кучо?, чаро?, аз чӣ сабаб?, бо чӣ мақсад?, барои чӣ? ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳол мувофиқи маъно ва муносибаташ бо хабари чумла асосан ба ҳелҳои зерин ҷудо мешавад: ҳоли тарз, монандӣ, миқдору дараҷа, замон, макон, сабаб, мақсад, шарт ва ҳилоф.

§ 51. Ҳоли тарз

Ҳоле, ки чӣ тарз, чӣ ҳел, чӣ тариқ, дар кадом ҳолат иҷро шудани амалро мефаҳмонад, ҳоли тарз ном дорад. Ҳоли тарз ба саволҳои чӣ тавр?, чӣ тарз?, чӣ тариқ? ва ғайра ҷавоб мешавад: Азима базӯр-базӯр нафас кашида ба гап даромад (*Чароги Ирфон*). Фаррух... дарҳол аз ҷояш хеста аҳволи Иффатро пурсид (*М. Козимӣ*). Бедонаҳо аз сахарии барвақт то нисфи шаб беист мехонданд (*Б. Ортиқов*).

Ҳоли тарз бо роҳҳои гуногун ифода меёбад:

1. Зарфҳои ҳозир, хомӯшона, пиёда, зуд, ноҳост, беихтиёр, рӯирост, саросемавор, дартоз, даррав, оҳиста, дузону, ногаҳон, якбора, бодикқат ва ғайраҳо.

2. Феъли ҳоли ларзида, тарсида, рост истода, мот шуда, ба дил ҷо шуда, наъразанон, тозон, давон ...

3. Ибораҳои бо оҳанги тааҷҷуб, бо тайёрии зӯр, сар ҳам карда, ба девор така карда, хушӣ ба хушӣ, дасту остин бар зада, дандон ба дандон монда ...

4. Исмҳои даста-даста, гурӯҳ-гурӯҳ, кӯша-кӯша.
5. Сифатҳои сахт, дурусттар, тез, бурро, кӯтоҳ-кӯтоҳ...
6. Бо шумораҳои ду-ду, чор-чор...
7. Калимаҳои тақлиди овозии даранг-даранг, фаш-фашкунон, шир-шир.

Машқи 251. Бо калима ва ибораҳои зерин ҷумлаҳо созад, ки ба вазифаи ҳоли тарз оянд: боизтироб, баландтар, нохост, бо тайёрии зӯр, сар ҳам карда.

Машқи 252. Ҷумлаҳоро хонед, ҳоли тарзро ёбед ва гӯед, ки бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст.

Зубайда Абдурасулро кофта-кофта дур рафта монд. Аз ҳамин атроф овози одамон базӯр шунида мешуд. Зубайда дурусттар диққат карда овози Абдурасулро шунид. Вай бо тракторчиён хотирчамъ суҳбат карда менишаст. Абдурасул дар бораи чизе гарму ҷӯшон сухан мекард.

Поезд бо суръат омада дар пеши мо истод. Дарҳо кушода шуданд. Дар мобайни як дақиқа ҷӣ қадар одамон фаромада ва ҷӣ қадарҳо савор шуданд. Дарҳо боз худ ба худ баста шуданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаи «хотирчамъ» аз кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст?
2. «Гарму ҷӯшон»-ро боз ҷӣ тавр ифода кардан мумкин аст?

Саволҳои тест:

1. Аз рӯи саволҳо қатори аъзоҳои ҷумларо таъин кунед:
 - а) кӣ?, ҷӣ?, кихо?, чиҳо?
 - б) ҷӣ кор мекунад?, ҷӣ кор кард?, ҷӣ шуд?, кист?...
 - в) ҷӣ гуна?, ҷӣ хел?, кадом?, чанд?, аз они кӣ?...
 - г) киро?, чиро?, ба кӣ (ҷӣ)?, бе кӣ (ҷӣ)?, аз кӣ (ҷӣ)?...
 - д) кай?, кучо?, ҷӣ тавр?, ҷӣ қадар?...
2. Дар кадом қатор сараъзоҳои ҷумла дуруст ҷойгир шудаанд?
 - а) муайянкунанда, пуркунанда, хабар;
 - б) муайянкунанда, пуркунанда, ҳол;
 - в) мубтадо;
 - г) мубтадо ва хабар.

§ 52. Ҳоли макон

Ҳоли макон чой ва сӯи амалро фаҳмонида, ба саволҳои кучо?, дар кучо?, ба кучо? ҷавоб мешавад.

Ҳоли макон бо исм, ибораҳои исмӣ, зарф ва таркибҳои зарфӣ ва ҷонишинӣ ифода меёбад: Усто Ҷалил, ин ҷо як сирри калон кушода шуда истодааст (*С. Улугзода*). Дар берун ҳаво равшан шуда меомад (*Ҷ. Иқромӣ*). Дар рӯ ба рӯи ӯ Ҷимонаш – Шодӣ ва Истад менишастанд (*С. Айни*).

Решаи ток, ки дар зери замин маскан дошт,
Бо замин ваъдаи як умр вафо кардан дошт.

Машқи 253. Калимаҳои зеринро истифода намуда, ҷумлаҳои созад, ки дар вазифаи ҳоли макон оянд.

Дар мактаб, дар миёнаҳои хавлӣ, дар зери дарахт, дар паҳлӯ, онсӯтар, аз осмон.

Машқи 254. Ҳикоятро хонед, ҳоли маконро навишта гиред. Гӯед, ки ҳикмати ин ҳикоят дар чист? Ба хулосаи ин ҳикоят истинод карда, дар мавзӯи «Ҷавонмардӣ» нақле нависед.

Шаббе дар масҷиди ҷомеаи Миср оташ афтод, бисӯхт. Муслмонро таваҳҳум¹ он шуд, ки онро насоро² карданд. Ба мукофоти он оташ дар хонаҳои эшон андохтанд ва бисӯхтанд. Султони Миср ҷамоатеро, ки оташ дар хонаи эшон андохта буданд, бигрифт ва дар як чой ҷамъ кард ва бифармуд, то ба адади эшон руқъаҳо³ навиштанд, дар баъзе куштан, дар баъзе даст буридан ва дар баъзе тозиёна задан ва он руқъаҳо бар эшон афтоданд. Бар ҳар кас, ки руқъае афтод, бо вай бо мазмуни он кор карданд. Як руқъа, ки мазмуни он куштан буд, дар касе афтод. Гуфт:

– Ман аз куштан боке надорам, аммо модаре дорам, ки ҷуз ман касе надорад.

Ва дар паҳлӯи ӯ дигаре буд, ки руқъаи вай тозиёна задан буд. Вай руқъаи худро бад-он кас дод ва руқъаи вайро гирифт ва гуфт:

– Ман модар надорам.

Инро ба чои вай бикиштанд ва онро ба чои ин тозиёна заданд.

Абдурахмони Ҷомӣ

Шарҳи луғатҳо:

1. **Таваҳҳум** – гумон
2. **Насоро** – пайравони дини Исо, насронихо
3. **Рукъа** – навишта

Савол ва супоришҳо:

1. «**Оташ андохта буданд**» чӣ тобишero дорост?
2. Чавонмардии ҳақиқӣ бо чӣ кор собит мешавад?
3. Чавҳари оини чавонмардӣ дар кадом мисраъ ифода шудааст?
4. Калимаи «**Бигрифт**» магар аз лиҳози имло дуруст аст? Сохти онро шарҳ диҳед.

§ 53. Ҳоли замон

Машки 255. Чумлаҳоро хонед. Калимаҳои ишоратшударо ба дафтаратон нависед ва ба кадом савол ҷавоб шудани онҳоро гӯед.

Рӯзе малики Миср ба Қайсари Рум пайғом фиристонд, ки писарон зубдаи¹ ҳаёт ва умдаи² зиндагониянд ва номи мо **баъд аз вафот** чуз ба эшон боқӣ наместонад (*В. Кошифӣ*). **То фардо** набояд аз он ҷо қадаме бичунбанд (*Ф. Муҳаммадиев*). Ман дар назди вай гунаҳкори калон буда, то ба **қарибӣ** ўро душмани худ мепиндоштам (*Ф. Ниёзӣ*). **Аз қадимулайём** бузургон падару модарро ҳамчун сарчашмаи эҳтиром дар ҷои аввал гузоштаанд («*Шоҳроҳи ваҳдат*»).

Ҳоли замон вақти иҷрои амалу ҳолатро ифода мекунад.

Масалан: **Он рӯз** ба чеҳраи туи абармард аз дур менигаристаму ҳаяҷон вучудамро фаро гирифтаву фахр мекардам («*Адабиёт ва санъат*»). **Дере нагузашта** бозингарон навбати бозиро ба поён расонида аз ҷой бархостанд ... (*Х. Отахонова*). **Дар асри XXI** илму фарҳанг дар пешрафти ҷомеа моҳияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. («*Адабиёт ва санъат*»). **Дар соли 1928** дар Тошканд конференсияи имло ва забони тоҷикӣ ташкил ёфт (Т. Зехнӣ). **Рӯзи истироҳат** писарак аз хоб дертар бедор шуда, падарашро дар хона пайдо накард (*А. Самадов*).

Ҳоли замон ба саволи кай? ҷавоб мешавад. Он бо зарфи замон, исм, масдар ифода мешавад.

Шарҳи луғатҳо:

1. **Зубда** – беҳтарин қисми ягон чиз, яккачин
2. **Умда** – таъягоҳ; муҳим, асосӣ

Машқи 256. Калима ва ибораҳои зеринро истифода бурда ҷумла тартиб диҳед.

Зимистон, тобистон, акнун, сонитар, моҳи гузашта, дар дами пирӣ, се-чор рӯз ин ҷониб.

Машқи 257. Матро нависед, ба зери ҳоли замон хат кашед.

Имрӯз мебинӣ, ки кӯҳҳои одамногузар истодаанд. Пагоҳ мебинӣ, ки аз байни онҳо роҳҳои васеи мошингард мегузаранд.

Пеш аз болои самолёт нигоҳ кунӣ, мидидӣ, ки майдончаҳои кишт ҷудогона буданд. Имрӯз мебинӣ, ки киштзорҳо қолинҳои сабзранги калон барин паҳн шудаанд. Дар ҷохое, ки пештар луч буданд, ҳоло стансияҳои барқӣ сохта шудаанд.

Дар мамлақати мо шабу рӯз кор меҷӯшад.

§ 54. Ҳоли сабаб

Машқи 257 Ҷумлаҳоро хонед. Савол гузошта муайян кунед, ки калима ва ибораҳои ишоратшудаи сутунҳои якуму дуюм кадом аъзои ҷумла шуда омадаанд.

1. Аз дурии роҳ парво на-
кунед.	1. Аз дурии роҳ дар вақташ
наомадем.
2. Аз хуноки гарми беҳтар
аст.	2. Аз хуноки дасту пояш
меларзид.

Ҳоли сабаб сабаби воқеъ шудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои ҷаро?, аз ҷӣ сабаб? ҷавоб мешавад. Он бо исм, феъли ҳол, масдар ифода мегардад.

Масалан: Аз қорҳои бофандагӣ ман ҳанӯз бинобар хурд буданам ба ҳеҷ чиз қудратам намерасид (*Ҳ.Ирфон*). Одамони маҳалла аз шодӣ ба ҷомаи худ намеғунҷиданд

(*Р. Чалил*). Инсоният маҳз тавассути ривочи истеҳсолот ва маданият, мубодилаи комёбӣ, дониш ва таҷрибаҳои амалӣ ба пешрафти худ ноил гардидааст (*Б. Фафуров*).

Машки 258. Ҷумлаҳоро пурра гардонида нависед ва ба зерин холи сабаб хат кашед.

1. Бинобар ягона фарзанд ва азиз буданам. ...
2. Бинобар аз ҳар рӯз. ...
3. Ман муаллим будани онҳоро фаҳмида...
4. Ман тоқат карда натавонистам...
5. Пеш аз ба синф даромадан...

§ 55. Ҳоли мақсад

Ҳоли мақсад ба кадом мақсад воқеъ шудани амалро фаҳмонида, ба саволи барои чӣ? бо кадом мақсад? ҷавоб мешавад.

Масалан: Рӯзи чорум **барои** ҳолпурсӣ ба назди Хуррам... омадам («*Садои Шарқ*»). Султон Маҳмуд **барои** гирифтани қасоси худ аз асп фармуд, ки онро бидустан (*«Овози тоҷик»*). Занони қабилаи каякаия Гвинея бо мақсади дароз кардани мӯйҳояшон онро ба таври хосса мебофанд («*Овози тоҷик*»).

Машки 259. Ҷумлаҳоро нависед, ба зерин холи мақсад хат кашед.

1. – Дидед? Ин сағира барои хондан акнун китоб ҷамъ мекунад, – овози истеҳзоомези Пакана аз пас ба гӯшам расид (*А. Самадов*). 2. – Мо аз шумо на фақат барои баланд бардоштани ҳосили пахта истифода бурданӣ ҳастем, балки меҳроҳем, инро ба маъракаи муҳими сиёсӣ табдил диҳем. 3. – Ман хучандиам, омадам, ки ба шумо барои рӯенидани ҳосили баланди пахта ёрӣ диҳам (*А. Шукӯҳӣ*). 4. Инҳо барои хайрухуш нею балки барои ба ман алам додан омадаанд (*А. Сидқӣ*).

Машки 260. Дар мавзӯи «Рӯзи истироҳати ман» нақле нависед, ки холи мақсад дошта бошад.

§ 56. Ҳоли миқдору дараҷа

Машки 261. Чумлаҳоро нависед, дар зерӣ калимаҳое, ки ба саволҳои чанд?, чӣ қадар?, чӣ андоза? ҷавоб мешаванд, хати тире-нуқта кашед ва фаҳмонед, ки онҳо кадом хели ҳоланд.

1. Андак калон шавад, ақлаш мебаромадагист (*Р. Ҷалил*).
2. Ҳаво ҳам аз ҳад зиёда хунук шуд (*Ҷ. Иқромӣ*).
3. Ман кам хондагӣ, мебахшед (*С. Улуғзода*).
4. Қобилияти Биноӣ дар касби илму дониш бағоят зиёд будааст (*А. Мирзаев*).
5. Соле чор бор ба Маскав рафта меояд (*С. Айни*).

Ҳоле, ки андоза ва миқдору дараҷаи амалу ҳолатро мефаҳмонад, ҳоли андоза ва миқдору дараҷа ном дорад. Ҳоли миқдору дараҷа ба саволҳои чанд?, чӣ қадар?, чӣ андоза? ҷавоб мешавад.

Масалан: Ман ҳама чоро панҷ панчаам барин ме-донам (*Р. Ҷалил*). Заминро баробари қади ҳудаш кофт (*Р. Ҷалил*). Чанд бор ин корро такрор кард (*Р. Ҷалил*).

Машки 262. Матнро хонед ва аъзоҳои пайрави онро нишон диҳед. Хелҳои ҳолро муайян намоед.

Давлат маро дар кӯча нагузошт. Ӯ бо қалби саршор аз ишқу муҳаббат маро ба оғӯши гарми худ гирифт. Мо дар хобгоҳи донишҷӯён, дар як утоқи дунафарӣ истиқомат ихтиёр намудем. Рӯзҳои аввал нигарон ва дилтангиҳои зиёд маро азоб мебуд. Аслан наметавонистам падару модарам, охири суханҳои хунобкунандаи онҳо ва, ғайр аз ин, деҳаам, одамони онро, ки дар хотирам нақш баста буданд, фаромӯш кунам. Давлат хомӯшӣ ва дилтангиҳои маро дида, саъй мекард аз ҳар тариқе бошад, маро рӯҳбаланд кунад. Бо сухбатҳои ширин, бо нақлу ҳикоятҳои дилфиреби шаҳр, кӯчаҳои серодам, ташвишу дилгармии шаҳриён ба қору зиндагӣ маро дар ҳайрат мегузошт ва кам-кам худамро дар як олами дигар эҳсос мекардам. Аз он ки як ҷавони бегона маро дар оғӯш гирифта буд ва дарду ҳиссиётро ҳатто беҳтар аз падару модарам дарк мекард, дар шигифт будам.

Юниси Имомназар

Шарҳи луғат:

1. Утоқ – ба маънои хона
2. Шигифт – ҳайрон

Савол ва супоришҳо:

1. Дар матн зиндагии ҷавонон чӣ гуна тасвир ёфтааст?
2. Ба ҳамин монанд ҳикоячае нависед, ки аъзоҳои пайравии ҷумла истифода шуда бошанд.
3. Оиди дӯстӣ як матн нависед, ки дар он хелҳои ҳол истифода шуда бошад.

Машқи 263. Ҷумлаҳоро хонед, ҳоли андоза ва микдорро ёфта шарҳ диҳед.

Гӯё вай гап намезад, балки сангҳои дар дасташ бударо якто-якто чок карда ба нишон меғурронд (*Ҳ. Карим*). Вай аз ин хаёли даст кашида, боз ручкаро ба даст гирифтунда каме фикр карда истод (*Ф. Ниёзӣ*). Гоҳ рӯзе як бор, гоҳ рӯзе ду бор табу ларза гирифта гирифт (*П. Толис*). Ман ҳама чоро панҷ панҷаам барин медонам (*Р. Ҷалил*). Падараш ўро аз ҳад зиёд дӯст медорад (*П. Толис*). Зоғони алою шўрнўлҳо ҳар ҷо-ҳар ҷои заминҳои шудгор тўда-тўда нишаста ризку рўзӣ мечустанд (*Ф. Ниёзӣ*).

§ 57. Ҳоли монандӣ

Ҳоле, ки амалу ҳолатро ба тарзи муқоиса ва монандкунӣ шарҳ медиҳад, ҳоли монандӣ ном дорад. Ба вазифаи ҳоли монандӣ зарф ва исм истифода мешавад. Барои бо исми ифода шудани ҳоли монандӣ пешояндҳои мисли, монанди, чун, ҳамчун, чу, ҳамчу ва пасоянди барин истифода мешавад.

Масалан:

Бароят дар бадан кардам сафед охир,
Тамоми устухонамро ба вовайло.
Саропо дар сари соли ту пўшидам
Чу пўшоки сафед мўсафедиро.

Бозор Собир

Чашмони ту монанди инъикоси фурӯғи офтоб бар барфҳои қуллаи Албурз зебост (*А. Дайтӣ*). Дилам дар қафаси сина мисли кабутари банди қафас болу пар мезад. (*М. Хоҷаев*).

Мушавваш¹ аст дилам аз карашмаи Салмо²,
Чунон ки хотири Мачнун зи турраи³ Лайло.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Машқи 264. Шеърхоро хонда, ҳоли монандиро ёфта роҳи ифода ёфтани онро шарҳ диҳед.

Ин шамъ, ки шаб дар анчуман механдад,
Монад ба гуле, ки дар чаман механдад,
Ҳар шаб, ки ба болини ман ояд, то рӯз
Месӯзаду бар гиряи ман механдад.

Убайди Зоконӣ

Ҳавзае метофт дар домони чар
Ҳамчунон деги булӯрини азим.
Барф меборид, меборид барф,
То даме пур карда дег аз чӯши сим.
Барфбоди тунд мезад хешро
Гаҳ ба пои кӯҳбарфу гаҳ ба чар.
Нӯла⁴ мезад дар хаёлам барфбод,
Ҳамчу гурги гушнае аз дар ба дар...

Мақсуди Гулчин

Шарҳи луғатҳо:

1. **Мушавваш** – ошуфтаю парешон
2. **Салмо** – зани хушрӯ дар араб; маъшуқа
3. **Турра** – фаши салла; зулф
4. **Нӯла** – фарёд, фиғон

Машқи 265. Ҳоли монандиро ёфта нависед, воситаи ифода-ашро гӯед.

1. Дилам аз ғояти шодӣ ва хуррамӣ чун хуми шароб мечӯшид.
2. Баданам мисли барги бед ларзидан гирифт.
3. Шумо кай одам барин омадед, ки мо писанд накардем?
4. Оби ин чӯйчаҳо монанди алмоспора беғубор менамояд (*С.Айнӣ*).
5. Охир, кӣ дида буд, ки марди панҷоҳ-шастсолае бо ришу дастор кӯдаквор тозад, хез занад? (*Ҳ.Ирфон*).

§ 58. Холи хилоф

Холи хилоф аъзои ҷумлаест, ки дар воқеъ гардидани амал вай ба инобат гирифта нашудааст ва ё ба он муқобил меистад: Вай бар хилофи чашмдошти одамон баҳсу мунозира накард, «не» ҳам нагуфт ва монанди ҳама розӣ шуд (*А. Сидқӣ*). Вай ба нотобии худ аҳамият надода хеста гаштан гирифт (*С. Улугзода*). Ҳамаи онҳо қатъи назар аз савияи донишашон ба табақаи уламо¹ мансуб буданд (*С. Айни*).
Холи хилоф бо исм, масдар, феъли ҳол ифода меёбад.

Машқи 266. Ҷумлаҳоро нависед, зери холи хилоф хат кашед.

Бо вучуди нисбат ба Лоиқ забони шеъраш шоирона набудан шеъри Шукӯҳӣ андешаву танзу² киноятҳои ачибе дорад.

Ҳарчанд дар ғазалҳои Лоиқ муҳтавои³ тозаии замон раҳ ёфтааст, аммо фоизи зиёди паёми ӯ паёми такрори ғазалҳои гузашта аст. Ҳарчанд дар шеъри гузаштаи мо истифода шудани оят, Куръон, Муҳаммад, пайгамбар, Ҳафтяк ва ғайраҳо бисёр ба назар мерасад, аммо то Лоиқ дар шеъри ҳеҷ шоири тоҷик истифода шудани онро надидаам. Ҳарчанд Лоиқ ҷо-ҷо «ман» ё «мо» мегӯяд, мухотабаш ҳамон халқ аст. Бо вучуди ин, ҳар чӣ Лоиқ дар ин равию гуфт, дар миёни ҳама шеърҳои сиёсӣ иҷтимоии адабиёти мо беҳтаринанд (*Г. Келдӣ*).

Шарҳи луғатҳо:

1. Уламо – ҷамъи олим
2. Танз – ришханд, истеҳзою пичинг
3. Муҳтаво – фарогиранда; дорой

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдурахмони Чомӣ. Панду хикматҳо. Душанбе, «Ирфон», 1989, 300 сах.
2. Абулқосим Лохутӣ. Куллиёт. Ҷ.1. Душанбе, «Дониш», 1987, 367 сах.
3. Андарзҳои Фирдавсӣ. Душанбе, «Ирфон», 1992, 227 сах.
4. Донишномаи Рӯдакӣ. ҶММ «КСЕРОКС ЛАНД», Душанбе, 2008, 592 сах.
5. Камоли Хучандӣ. Куллиёт. Душанбе, «Ирфон», 1983, 560 сах.
6. Лоиқ Шералӣ. Куллиёт. Ҷ.1. Душанбе, «Адиб», 2008, 560 сах.
7. Мирзо Турсунзода. Асарҳои мунтахаб. Сталинобод, 1955, 412 сах.
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Ҷ.1. Душанбе, «Ирфон», 1983, 464 сах.
9. Пайрав Сулаймонӣ. Куллиёт. Душанбе, «Адиб», 2006, 274 сах.
10. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт. Душанбе, «Адиб», 1988, 432 сах.
11. Садриддин Айнӣ. Куллиёт. Ҷ. 2. Душанбе, Нашр. давл. Тоҷ. 1960, 476 сах.
12. Садриддин Айнӣ. Куллиёт. Ҷ. 6. Душанбе, Нашр. давл. Тоҷ. 1962, 414 сах.
13. Садриддин Айнӣ. Осори баргузида. Ҷ. 2. Душанбе, «Ирфон» 1978, 464 сах.
14. Сотим Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. Душанбе, «Ирфон», 1967, 378 сах.
15. Салим Кенча. Меҳр ва шеър. Тошканд, «Тӯрон заминӣ», 2016, 128 сах.
16. Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт. Душанбе, «Ирфон», 1983, 672 сах.

МУНДАРИЧА

Маълумот дар бораи забони тоҷикӣ	3
§1. Такрор ва ҷамъбасти дарсҳои синфи VI	5
§2. Услубҳои нутқ	23
§3. Зарф	25
§4. Навъҳои зарф	28
§5. Сохти зарфҳо	35
§6. Имлои зарф	40
§7. Таҳлили морфологии зарф	41
§8. Ҳиссаҳои номустақили нутқ	42
§9. Пешояндҳо	44
§10. Пешоянди аз	48
§11. Пешоянди ба	49
§12. Пешоянди дар	50
§13. Пешоянди барои	52
§14. Пешоянди бе	55
§15. Пешояндҳои то ва ҷуз	56
§16. Пешояндҳои таркибӣ	58
§17. Таҳлили морфологии пешояндҳо	62
§18. Пасояндҳо	62
§19. Пайвандакҳо	65
§20. Сохти пайвандакҳо	68
§21. Хелҳои пайвандакҳо	69
§22. Пайвандакҳои пайвасткунанда	70
§23. Пайвандакҳои тобеъкунанда	73
§24. Таҳлили морфологии пайвандакҳо	79
§25. Ҳиссаҷаҳо	79
§26. Хелҳои ҳиссаҷа	83
§27. Таҳлили морфологии ҳиссаҷаҳо	86
§28. Нидо	87
§29. Сохти нидо	90
§30. Хелҳои нидо	91
§31. Таҳлили морфологии нидо	93

§32. Калимаҳои тақлидӣ	95
§33. Ибора ва ҷумла. Маълумот дар бораи ибора	96
§34. Ҷумла	101
§35. Тағриби калимаҳо дар ҷумла. Задаи мантиқӣ	104
§36. Ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркиба	107
§37. Усули таҳлили синтаксисии ҷумлаи сода	109
§38. Сараъзоҳои ҷумла. Мубтадо	110
§39. Тағриби мубтадо	113
§40. Хабар	116
§41. Хабарҳои феълӣ	119
§42. Хабарҳои номӣ	121
§43. Хелҳои хабар аз ҷиҳати сохт	124
§44. Мувофиқати хабар бо мубтадо	126
§45. Аъзоҳои пайрави ҷумла	129
§46. Муайянкунанда	130
§47. Баёния	135
§48. Пуркунанда	136
§49. Пуркунандаи бавосита ва бевосита	141
§50. Ҳол	145
§51. Ҳоли тарз	146
§52. Ҳоли макон	148
§53. Ҳоли замон	149
§54. Ҳоли сабаб	150
§55. Ҳоли мақсад	151
§56. Ҳоли миқдору дараҷа	152
§57. Ҳоли монандӣ	153
§58. Ҳоли хилоф	155
Адабиётҳои истифодашуда	156

O'quv nashri

A. Vohidov, A. Sharofiddinova

TOJIK TILI

7-sinf uchun darslik

(Tojik tilida)

To'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot
matbaa-aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2017

Муҳаррир *Х. Ҳамидов*
Мусаҳҳаҳ *М. Қодир*
Муҳаррири бадеӣ *Ф. Башарова*
Муҳаррири техникӣ *Р. Бобохонова*
Саҳифабанди компютерӣ *Э. Ёўлдошева*

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28. 08. 2011 yil.

Ба чопаш 29.05.17 рухсат дода шуд. Андозаи 60x90 ¹/₁₆,
Чопи офсетӣ. Коғази офсетӣ. Гарнитурани «Times». Кегели 12.
Љузъи шартии чопӣ 10,0. Љузъи нашриву ҳисобӣ 8,0.
Адади нашр 7 543 нусха. Супориши №

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

☐	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб хангоми гарифтан	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб хангоми супоридан	Имзои роҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Чадвали боло хангоми ба ичора дода шудани китоб ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани он аз тарафи роҳбари синф аз рӯйи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб хангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муковааш яклухт, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, надаридааст, чудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
☐ Қаноатбахш	Мукова қач шудааст, қаноатбахш қоҳида, якҷанд хатҳо қашаида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир гаштааст. Варақҳои чудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қашаида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Мукова хат қашаида шудааст, даридоаст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст, китобро барқарор кардан мумкин нест.

